

**Ўзбекистон Республикаси Президенти хузуридаги
Давлат бошқаруви академияси
Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси хузуридаги
Фан ва технологияларни ривожлантириши
мувофиқлаштириш қўмитаси**

Э.Т.Хожиев, Ш.Ф.Асадов

**ДАВЛАТ ҲОКИМИЯТИ ВА БОШҚАРУВИ
ОРГАНЛАРИ ФАОЛИЯТИ УСТИДАН
ЖАМОАТЧИЛИК НАЗОРАТИ**

**«Akademiya»
Тошкент-2013**

УЎК: 351:34(575.1)

КБК: 67.400.6(5Ў)

X 70

Э.Т.Хожиев, Ш.Ф.Асадов. Давлат ҳокимиияти ва бошқаруви органлари фаолияти устидан жамоатчилик назорати. Ўқув қўлланма. Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Фан ва технологияларни ривожлантириши мувофиқлаштириш қўмитаси – Т.: Akademiya, 2013. – 133 б.

ISBN 978-9943-368-71-2

УЎК: 351:34(575.1)

КБК: 67.400.6(5Ў)

Масъул муҳаррир: Х.С.Исламходжаев, юридик фанлар доктори

Тақризчилар: Г.Исмаилова, юридик фанлар номзоди

М.Нажимов, юридик фанлар номзоди, доцент

Ўқув қўлланмада давлат ҳокимиияти ва бошқарувининг мазмун-моҳияти ва хусусиятлари, уни амалга оширувчи давлат органлари ва уларнинг мақоми, давлат ҳокимиияти ва бошқаруви органлари фаолиятида қонунийлик ва интизомни таъминлаш усуллари, жамоатчилик назоратини амалга ошириш шакллари, унинг ҳуқуқий асосларини такомиллаштириш йўллари, Ўзбекистон Республикасида жамоатчилик назоратини олиб борувчи субъектлар ва уларнинг ҳуқуқий мақомига оид масалалар ёритилган.

Ўқув қўлланма жамоатчилик назорати масалалари билан қизиқувчи талабалар, магистрантлар ва кенг китобхонлар оммасига мўлжалланган.

Ушбу ўқув қўлланма “Давлат ҳокимиияти ва бошқаруви органлари фаолияти устидан жамоатчилик назоратини кучайтириш имкониятлари” мавзуидаги А-2-078 грант лойиҳаси асосида чоп этилди.

© Э.Т.Хожиев, Ш.Ф.Асадов. 2013.

ISBN 978-9943-368-71-2 © «Akademiya» нашриёти. Тошкент, 2013.

КИРИШ

Давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари фаолияти устидан жамоатчилик назорати механизмини шакл-лантириш ва такомиллаштириш ҳуқуқий давлат қуриш ва фуқаролик жамиятини шакллантириш жараёнида долзарб масала ҳисобланади. Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов “Инсон манфаатларини таъминлаш, ижтимоий ҳимоя тизимини такомиллаштириш – устувор вазифадир” номли маърузасида таъкидлаганидек, “Бугунги кунда энг муҳим масалалардан бири – бу бошқарув ва ижро ҳокимияти устидан жамоатчилик назоратининг самарали тизимини ўрнатишдан иборат”.

Инсон ва фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари, манфаатлари ҳамда кундалик эҳтиёжларини таъминлашда давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари фаолияти муҳим аҳамиятга эга. Давлат ва жамият ўртасидаги муносабатлар, жумладан, давлат органлари фаолияти устидан жамоатчилик назорати доимо муҳим масалалардан бири бўлган. Айниқса, жамиятни демократлаштириш, фуқаролик жамияти асосларини мустаҳкамлаш жараёнида давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари фаолияти устидан жамоатчилик назорати турлари, уни амалга ошириш шакл ва усулларини илмий-назарий таҳлил этиш нафақат назарий, балки илмий-амалий аҳамиятга ҳам эга.

Ўзбекистон Республикаси давлат органлари фаолиётида ўзаро мувозанатда ушлаб туриш механизми мавжуд. Бироқ, амалиёт шуни кўрсатадики, давлат назорати билан бир вақтда жамоатчилик назоратини амалга ошириш, унинг самарадорлик даражаси бугунги кундаги тараққиёт талаблари даражасига кўтарилиши мумкин. Шу сабабли, давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари фаолияти устидан жамоатчилик назорати ўрнатиш, унинг механизмини такомиллаштиришнинг назарий-хукуқий масалаларини ўрганиш лозим.

Миллий давлатчилигимиз тараққиётининг ҳозирги босқичида Ўзбекистон Республикаси олдида фуқаролик жамиятини шакллантириш ва ҳуқуқий давлат қуриш ҳамда мазкур институтлар ўртасида ўзаро назорат механизмини шакллантириш учун шарт-шароит яратиш, давлат ҳокимияти ва бошқаруви устидан жамоатчилик назоратининг самарали тизимини ўрнатиш вазифаси турибди.

Демократик тузум аҳолининг нафакат ўз вакиллари орқали қонунлар яратиш, уларнинг ижросини ташкил этиши ҳамда низоларнинг ҳал қилишини, балки бу жараёнлар устидан назорат ҳам олиб боришини тақозо этади. Қабул қилинаётган қонунларнинг самарадорлиги, уларни ижро этиш сифатига баҳо беришда аҳолига давлат механизмининг барча бўғинлари фаолияти ҳақида ишончли ва тўлиқ ахборот керак бўлади.

Давлат органлари фаолияти устидан жамоатчилик назорати мавжуд бўлмаса, халқ суверенитети, давлатнинг демократик хусусиятлари, фуқаролар ва жамиятнинг давлат ишларини бошқаришда иштирок этиш ҳукуқи, ошкоралик принципи амалда ишламайди.

Давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари фаолияти устидан жамоатчилик назорати – алоҳида тартибтаомиллар асосида амалга ошириладиган, қатор ижтимоий субъектлар томонидан давлат фаолиятининг қонунийлиги ҳамда инсон ҳуқуқлари ва эркинликларига риоя этилишини текшириш, баҳолаш фаолиятидир.

Жамоатчилик назорати жамият ва давлат ўртасидаги муносабатни ифодаловчи ҳодиса бўлиб, у мазкур ижтиомий институтлар ўртасида оммавий ва хусусий манфаатлар мувозанатини сақлашга хизмат қиласди. Ҳозирги замон давлат тузилмалари жамоатчилик назоратисиз қолиб кетиши мумкин эмас.

Жамоатчилик назорати фуқаролик жамиятини шакллантириш ва ҳуқуқий давлат қуришнинг зарурый шарти, шунингдек, ушбу институтлар фаолиятининг самарадорлигини белгиловчи кўрсаткич ҳамда мамлакатда қонунийликни таъминловчи кафил сифатида майдонга чиқади.

Мазкур қўлланмада давлат ҳокимияти ва бошқарувининг мазмун-моҳияти ва хусусиятлари, уни амалга оширувчи давлат органлари ва уларнинг мақоми, давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари фаолиятида қонунийлик ва интизомни таъминлаш усуслари, жамоатчилик назорати мазмуни, хусусиятлари, принциплари ва амалга ошириш шакллари, жамоатчилик назоратининг ҳуқуқий асосларини такомиллаштириш йўллари, Ўзбекистон Республикасида жамоатчилик назоратини олиб борувчи субъектлар ва уларнинг ҳуқуқий мақомига оид масалаларни ёритиб беришга ҳаракат қилинган.

Ўқув қўлланмада келтирилган маълумотлар мунозарага сабаб бўлиши мумкин. Ўқув қўлланма юзасидан билдирилган ҳар қандай тавсия ва таклифларга, муаллифлар, олдиндан ўз миннатдорчилигини билдиради.

I боб. ДАВЛАТ ҲОКИМИЯТИ ВА БОШҚАРУВИННИГ УМУМИЙ ТАВСИФИ

1.1. “Давлат ҳокимиияти ва бошқаруви” тушунчаси ва унинг асосий белгилари

Давлат – жамият бирлиги ва яхлитлигини таъминловчи, ўз механизми воситасида жамият ишларини бошқарувчи, суверен оммавий ҳокимииятни амалга оширувчи, хуқуққа умуммажбурийлик мақомини берувчи, фуқаролар ҳуқуқ ва эркинликлари, қонунийлик ҳамда ҳуқуқ-тартиботни кафолатловчи жамиятнинг сиёсий ташкилоти. Давлат жамиятда мавжуд бўлган бошқа ташкилотлардан ўзига хос хусусиятлари билан ажralиб туради. Юридик фанда давлатнинг умумэътироф этилган белгиларига қуидагилар киритилган:

1) аҳолининг ҳудудий уюшиши ва шу ҳудудда оммавий ҳокимииятнинг амалга оширилиши. Давлат қатъий чегараланган ҳудудга эга бўлиб, унинг суверен ҳокимиияти шу ҳудудга ёйилади, унда яшайдиган аҳоли эса мазкур давлатнинг фуқаросига айланади;

2) оммавий ҳокимиият (давлат ҳокимиияти). Жамият билан миқдорий teng бўлмаган ҳолда, унинг ҳамда бутун халқ номидан иш кўрганлиги учун ҳам оммавий ҳокимиият давлат деб юритилади. Давлат тузумигача бўлган жамиятда ҳам ҳокимиият мавжуд бўлган. Оммавий (давлат) ҳокимииятнинг қатъийлик хусусияти шундаки, бу ҳокимиият айнан бошқарув ва мажбурлов органлари (давлат аппарати)да мужассам бўлади;

3) давлат суверенитети. Суверенитет – давлатнинг доимий ажралмас белгисидир. Давлат ҳокимииятининг хусусияти сифатида суверенитет унинг устуворлиги,

мустақиллигидан иборат. Яъни суверенитет – маълум бир ҳудудда олий ҳокимиятга эгалик, давлатнинг ички ва ташки сиёсатдаги тўла мустақиллиги;

4) давлат ва ҳуқуқнинг узвий алоқаси. Ҳуқуқсиз давлат мавжуд бўла олмайди. Ҳуқуқ давлат ва давлат ҳокимиятини юридик жиҳатдан расмийлаштиради ва шу билан уларни легитим, яъни қонуний қилиб қўяди. Давлат ўз функцияларини ҳуқуқий қолипларда амалга оширади. Ҳуқуқ давлат ва давлат ҳокимияти ишини қонунийлик доирасига олиб киради, уларни аниқ ҳуқуқий тартибга бўйсундиради. Давлатнинг ҳуқуқса айнан шундай бўйсуниши асосида демократик ҳуқуқий давлат шаклланади.

Давлатнинг юқорида кўрсатиб ўтилган ва биргаликда олинган жами белгилари жамият сиёсий тизимида давлатнинг алоҳида ўрни ҳамда етакчилик ролини тўла изоҳлайди. Албатта, бунда турли тарихий даврда, турли ижтимоий-иктисодий шароитда давлатнинг мазкур белгилари ҳам ички мазмуни, ҳам ташки кўриниши билан фарқ қилишини ҳисобга олиш зарур.

Давлат шаклида уюшган ҳар қандай жамиятда унинг функцияланишини таъминлаш, жамият ва давлат олдиди турган вазифаларни бажариш, кўзланган мақсадга эришиш учун турли давлат ташкилотлари шакллантирилиши ва фаолият юритиши лозим.

Давлат ҳокимияти – ахолини бошқариш, ижтимоий муаммоларни ҳал қилиш, турли шахслар манфаатларини мувофиқлаштириш, уларни давлатнинг ягона хошиш-иродасига бўйсундиришга қаратилган сиёсий куч.

Давлат ҳокимияти ўзининг аниқ субъекти ва объектига эга бўлиб, улар ўзига хос хусусиятлари билан фарқланади. Давлат ҳокимияти субъектлари сифатида давлат ташкилотлари (mansabдор шахслари), объекти сифатида эса – давлат аҳолиси намоён бўлади.

Айрим ҳолларда давлат ҳокимияти субъекти ва

объекти бир-бирига жуда яқин бўлади. Масалан, демократик давлатларда давлат ҳокимиятининг бирдан-бир манбаи сифатида халқ эътироф этилади. Давлат раҳбарининг ёки олий давлат ҳокимияти органларининг халқ номидан ҳаракат қилиши ўрнатилади.

Давлат ҳокимияти уни амалга оширувчи давлат ташкилотлари (*давлат механизми*)нинг фаолиятида яққол намоён бўлади. Давлат механизмига кирувчи давлат ташкилотлари сифатида давлат органлари билан бир қаторда, давлат муассасалари ҳам фаолият юритади.

Юридик адабиётларда “давлат механизми” тушунчаси билан бир қаторда “*давлат аппарати*” тушунчаси ҳам қўлланади. Давлат аппарати давлат механизмига қараганда тор тушунча бўлиб, ўз ичига давлат ҳокимияти органлари тизимини (масалан, қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва суд ҳокимияти органларини) олади.

Давлат ҳокимиятининг асосий хусусиятларидан яна бири шундан иборатки, у ўз олдига қўйган мақсадга эришиш учун маҳсус усуллар ва воситалардан фойдаланади. Масалан, давлат аҳолини бошқариш мақсадида ишонтириш ёки мажбурлаш усулларидан фойдаланиши мумкин.

Маълумки, давлат механизмининг тузилиши ва унинг фаолияти объектив принциплар асосида амалга оширилади. Бу эса жамиятни давлат йўли билан бошқаришнинг юқори объективлигини таъминлайди.

Давлат механизмининг муҳим принципларидан бири – *давлат ҳокимиятининг учга бўлинниши принципи*.

Ҳокимият бўлиннишининг мақсади – давлат ҳокимияти органларининг чекловлар ва мувозанат тизими ни шакллантиришдан иборат.

Маълумки, муайян бир давлатда ҳокимиятнинг бўлинниши ягона давлат сиёсатини амалга оширишда чеклов ва мувозанат тизимининг намоён бўлиш механизми таркиб топтирувчи воситалар билан таъминланади. Одатда, қуйидагилар шундай воситаларнинг қисқача ифодаси ҳисобланади:

1) ҳокимият бўлинниши принципини ҳокимият уч тар-

МОГИНИНГ ЎЗАРО МУНОСАБАТИ ДОИРАСИДА ҲАР БИР ҲОКИМИЯТ ҲУҚУҚЛАРИ ЧЕГАРАСИ АНИҚ КҮРСАТИЛГАН, ЧЕКЛОВЛАР ВА МУВОЗАНАТ ВОСИТАЛАРИ БЕЛГИЛАНГАН ҲОЛДА, КОНСТИТУЦИЯВИЙ МУСТАҲКАМЛАШ. БУНДА МУАЙЯН БИР ДАВЛАТДА КОНСТИТУЦИЯ МАХСУС ТУЗИЛГАН ТАШКИЛОТ ТОМОНИДАН ҚАБУЛ ҚИЛИНИШИ МУҲИМ. БУ ҲОЛ ҚОНУН ЧИҚАРУВЧИ ҲОКИМИЯТ ЎЗ ҲУҚУҚ ВА МАЖБУРИЯТЛАРИНИ ЎЗИ БЕЛГИЛАМАСЛИГИ УЧУН ЗАРУР;

2) ҲОКИМИЯТ ТАРМОҚЛАРИНИНГ ҲОКИМИЯТ ВАКОЛАТЛАРИ ДОИРАСИНИ ЮРИДИК ЖИҲАТДАН ЧЕКЛАШ. ҲОКИМИЯТНИНГ БЎЛИНИШИ ПРИНЦИПИ ҲОКИМИЯТНИНГ БИРОНТА ҲАМ ТАРМОГИ ЧЕКСИЗ ВАКОЛАТЛАРГА ЭГА БЎЛИШИГА ЙЁЛ ҚЎЙМАЙДИ, ВАКОЛАТЛАР КОНСТИТУЦИЯ БИЛАН ЧЕКЛНАДИ;

3) ҲОКИМИЯТ ОРГАНЛАРИНИ КАДРЛАР БИЛАН ТЎЛДИРИШДА ЎЗАРО ИШТИРОК ЭТИШ;

4) ИШОНЧ ёки ИШОНЧСИЗЛИК ВОТУМИ (БИЛДИРИЛИШИ). ИШОНЧ ёки ИШОНЧСИЗЛИК ВОТУМИ – ҚОНУН ЧИҚАРУВЧИ ҲОКИМИЯТ ОРГАНИДА ҲУҚУМАТНИНГ СИЁСИЙ ЙӮЛИ, БЕЛГИЛАНГАН ХАТТИ-ҲАРАКАТИ ёки ҚОНУН ЛОЙИҲАСИНИ МАҶҚУЛЛАШ ёХУД МАҶҚУЛЛАМАСЛИК БЎЙИЧА КЎПЧИЛИК ОВОЗ БИЛАН ИФОДАЛАНГАН ИРОДАСИДИР;

5) ВЕТО ҲУҚУҚИ. ВЕТО – БИР ҲОКИМИЯТ ОРГАНИ ТОМОНИДАН БОШҚАСИННИНГ ҚАРОРИНИ СЎЗСИЗ ёки КЕЧИККАН ҲОЛДА ТАҚИҚЛАНИШИ. ДАВЛАТ БОШЛИГИ, ШУНИНГДЕК, ИККИ ПАЛАТАЛИ ТИЗИМДА ЮҚОРИ ПАЛАТА ҚУЙИ ПАЛАТА ҚАРОРЛАРИГА НИСБАТАН ВЕТО ҲУҚУҚИДАН ФОЙДАЛАНАДИ;

6) КОНСТИТУЦИЯВИЙ НАЗОРАТ. КОНСТИТУЦИЯВИЙ НАЗОРАТ ДАВЛАТДА БИРОНТА ҲАМ ҲОКИМИЯТ КОНСТИТУЦИЯ ТАЛАБЛАРИНИ БУЗМАСЛИГИНИ КУЗАТИШГА ҚАРАТИЛГАН МАХСУС ОРГАН МАВЖУДЛИГИНИ БИЛДИРАДИ;

7) ДАВЛАТ ЮҚОРИ МАНСАБДОР ШАХСЛАРИНИНГ СИЁСИЙ ЖАВОБГАРЛИГИ. СИЁСИЙ ЖАВОБГАРЛИК КОНСТИТУЦИЯДА СИЁСИЙ ФАОЛИЯТ УЧУН КЎЗДА ТУТИЛГАН ЖАВОБГАРЛИКДИР. ЮҚОРИ МАНСАБДОР ШАХСЛАРНИ ЖАВОБГАРЛИККА ТОРТИШ ВА УЛАРНИНГ ҚОНУНБУЗАРЛИГИ ТЎГРИСИДАГИ ИШЛАРНИ СУДДА КЎРИБ ЧИҚИШ ТАРТИБИДАН ИБОРАТ БЎЛГАН ИМПИЧМЕНТ – СИЁСИЙ ЖАВОБГАРЛИКНИНГ КЕНГ ЁЙИЛГАН ТУРИДИР;

8) СУД НАЗОРАТИ. ҚАБУЛ ҚИЛГАН ҚАРОРИ ШАХС ҲУҚУҚИЙ

мақоми, инсон қадр-қимматига салбий таъсир қилади-ган ҳар қандай давлат ҳокимиияти ва бошқарув органларининг фаолияти суд назоратида бўлиши лозим.¹

Давлат механизмини бошқарувсиз тасаввур қилиб бўлмайди. Ҳуқуқшунос олим Ю.Н.Стариловнинг фикрича,² бошқарув – бошқарув субъектининг бошқарув обьектига нисбатан мақсадга мувофиқ ва доимий таъсир этиш жараёни. Бунда бошқарув обьекти сифатида турли хил ҳодиса ва жараёнлар, жумладан, инсон, жамоа, ижтимоий жамоатчилик, механизмлар, технологик жараёнлар намоён бўлиши мумкин. Бошқарув субъектининг обьектга нисбатан таъсири бошқарув тизимида бевосита боғлиқ. Бошқарув тизими – бошқарув жараёнини таъминловчи механизм, яъни мақсадга мувофиқ ва келишилган ҳолда функцияланувчи ўзаро боғлиқ элементлардир. Бошқарув жараёнидаги бу элементлар орқага қайтиш принципи асосида ягона тизимга бирлашади.

XX асрнинг 60-йилларида турли соҳалардаги бошқарув жараёнини ўрганувчи фан – кибернетика юзага келди. У математик аппарат, математик мантиқ ва функция назариясидан фойдаланиб, автоматик тартибга солиш, ахборот ва илмий билимнинг кўпгина бошқа соҳаларидаги энг муҳим тажрибаларни (ютуқларни) бирлаштириш имконини берди.

Кибернетика – бошқарув, алоқа, контроль, тартибга солиш, қабул қилиш, сақлаш ва ахборотни қайта ишлаш каби масалаларни ўрганувчи фан сифатида юзага келди. Бунда “бошқарув” тушунчасига, бошқарув жараёнлари, унинг принциплари, ягона тизимни ташкил этувчи турли элементларнинг ўзаро алоқасига алоҳида эътибор қаратилган. Бошқарув мазмунини очиб берув-

¹ Раянов Ф.М. Проблемы теории государства и права (юриспруденции). -М.: «Право и государство», 2003, 186-190-бетлар.

² Бахрах Д.Н., Российский Б.В., Старилов Ю.Н. Административное право: учебник для вузов. -М.: Норма, 2004. -С. 19

чи “тизим” тушунчаси қуидаги хусусиятларнинг мавжудлиги билан тавсифланади:

- бошқарувнинг мақсад ва вазифалари;
- бошқарув субъекти ва объекти;
- бошқарув функциялари;
- бошқарувнинг ташкилий тузилмаси;
- тизим элементларининг ягоналиги, мустақиллиги ва ўзаро алоқаси;
- фаолиятнинг маълум шакл ва усуллари.³

Кибернетика фанидан келиб чиққан ҳолда, бошқарув тўғрисида қуидаги хуносаларни чиқариш мумкин:

1) бошқарув – турли хилда (биологик, техник, ижтимоий) ташкил этилган тизим функцияси бўлиб, уларнинг яхлитлигини таъминлайди, яъни улар олдида турган вазифаларнинг амалга оширилишига эришилади, унинг тузилмаси ва фаолиятининг ўрнатилган тартиби сақлаб турилади;

2) бошқарув у ёки бу тизим элементларининг ўзаро муносабатлари манфаатига хизмат қиласди;

3) бошқарув яхлит тизимнинг ички сифатини ташкил этиди, унинг асосий элементлари – ўзини ўзи ташкил этиш (бошқариш)га асосланган ҳамда доимий муносабатда бўлувчи субъект (бошқарувчи элемент) ва объект (бошқарилувчи элемент) ҳисобланади;

4) бошқарув нафақат тизимни ташкил этувчи элементларнинг ўзаро ички муносабатини, балки турли хилдаги иерархик даражадаги тизимларнинг ҳам ички, ҳам ташқи бошқарув функцияларини амалга ошириши назарда тутади;

5) бошқарув ўз моҳиятига кўра, субъектнинг объектга нисбатан бошқарувчилик таъсирини англатиб, унинг мазмунини тизимни тартибга солиш ва унинг функцияланишини таъминлаш ташкил этиди. Бошқарув - мақсадга мувофиқ тартибга солинган таъсир этиш бўлиб,

³Кнорринг В.И. Искусство управления: учебник. -М.: 1997. -С. 6.

субъект ҳамда объект ўртасидаги муносабатда қўлланади ва субъект томонидан бевосита амалга оширилади;

б) бошқарув объектнинг субъектга, яъни бошқариувчи элементнинг бошқарувчи элементга бўйсунганини мавжуд бўлиши мумкин.

Г.В.Атаманчукнинг фикрича, бошқарув – мақсадга мувофиқ, яъни инсонлар томонидан ўз ижтимоий ҳаёт фаолиятини онгли равишда, олдиндан белгиланган тартибда ташкил этиш ва тартибга солиш таъсири бўлиб, бевосита (ўзини ўзи бошқариш шаклида) ёки маҳсус тузилган органлар ва тузилмалар (давлат органлари, жамоат бирлашмалари) орқали амалга оширишдан иборат.⁴

Бошқарувнинг мазмунини очиб бериш мақсадида менежмент соҳасининг етук намоёндаларидан бири А.Файоль унинг қуйидаги функциялари (операциялари)ни кўрсатиб ўтади: техник операциялар (ишлаб чиқариш, ажратиш ва қайта ишлаш); тижорат операциялари (харид қилиш, сотиш ва айирбошлаш); молиявий операциялар (воситаларни жалб қилиш ва уларга әгалик қилиш); сугурта операциялари (молмулк ҳамда шахсларни сугурталаш ва муҳофаза қилиш); ҳисоб операциялари (бухгалтерия, калькуляция, ҳисобга олиш, статистика ва ҳ.к.лар); маъмурний операциялар (истиқболни белгилаш, ташкил этиш, фармойиш бериш, мувофиқлаштириш ва контролъ қилиш).

Бошқарувнинг маъмурий операциялар и, А.Файоль фикрича, қуйидаги вазифаларни амалга оширади:

- истиқболни белгилаш, яъни келажакда содир бўлишини ҳисобга олиш ва ҳаракат дастурини ишлаб чиқиши;

- ташкил этиш, яъни ташкилотнинг моддий ва ижтимоий организмини шакллантириши;

- фармойиш бериш, яъни ходимларни белгиланган тартибда ишлашга мажбур этиши;

⁴Атаманчук Г.В. Теория государственного управления: Курс лекций. -М., 1997. -С. 29-30.

- мувофиқлаштириш, яъни барча ҳаракатлар ва кучларни бирлаштириш, уларнинг ўзаро алоқасини белгилаш;
- контроль қилиш, яъни барча ҳаракатларнинг ўрнатилган тартиб ва фармойишлар асосида амалга оширилишини таъминлаш.

Бундан ташқари, А.Файоль бошқарувга бир неча тизимларни киритади:

- 1) техник тизим (энергия, ахборот-ҳисоблаш, технологик жараён);
- 2) ижтимоий-иқтисодий тизим (соҳалар, маълум бир корхоналар, хизмат кўрсатиш соҳаси);
- 3) ташкилий тизим (инсонларнинг фаолиятини тартибга солиш).

Қоида бўйича, жамиятнинг аъзолари маълум бир ташкилотларга бирлашади, яъни инсон мавжуд бўлишининг асосий хусусиятларидан бири – ташкилий муносабатлардир.⁵

Ю.Н.Старилов бошқарув жараёни моҳиятини ёритиб бериш мақсадида, унинг қуийидаги ўзига хос хусусиятларини кўрсатади:

- 1) тизимни ташкил этиш зарурияти ва унинг функцияланиши;
- 2) тизимга мақсадга мувофиқ таъсир этиш (бу орқали олдиндан белгиланган вазифаларнинг бажарилишини таъминловчи муносабат ва алоқаларнинг тартибга солинишига эришилади);
- 3) бошқарув субъекти ва объектининг мавжудлиги;
- 4) бошқарув иштирокчилари ўртасидаги алоқанинг асосий восита сифатида ахборотнинг мавжудлиги;
- 5) бошқарув тузилишида иерархик тизимлар (элементлар, ички тизимлар, соҳалар, тармоқлар)нинг мавжудлиги;
- 6) бошқарув объектининг бошқарув субъектига бўйсунишининг турли шакллари, бошқарувнинг усул-

⁵ Файоль А. Общее и промышленное управление // Управление – это наука и искусство. -М., 1992. -С. 11-12.

лари, услублари ва воситаларидан фойдаланиш.⁶

Адабиётларда бошқарувнинг қуийдаги турлари кўрсатиб ўтилган:

- механик, техник бошқарув (техника, машина, технологик жараёнларни бошқариш);
- биологик бошқарув (тирик организмлар ҳаётида-ги жараёнларни бошқариш);
- ижтимоий бошқарув (ижтимоий жараёнларни, инсонлар ва ташкилотларни бошқариш).

Мазкур бошқарув турлари ўз аҳамияти, ўзига хос хусусиятлари, бошқарув функциялари ва операцияларининг амалга оширилиши билан ажралиб туради.

Ижтимоий бошқарув – мураккаб тизимга мақсадга мувофиқ таъсири этиш; иккинчидан, ташкил этилган турли табиатли тизим функциясидир. Мураккаб тизим деганда, турли элементлар йигиндисидан иборат бўлган тизим назарда тутилади. Бошқарув жараёни ҳам айнан мана шундай мураккаб ҳаракатчан тизимда ўз ифодасини топади. У ўзбошимчаликни бартараф этиш, ташкилотчиликни амалга ошириш, ички ва ташқи омилларнинг таъсирига қарамай, унинг сифат жиҳатдан аниқлигини сақлаб туриш, тизим элементларини мазкур муҳит объектив қонуниятларига мос келишини таъминлаш мақсадида керак.

Бошқарув ахборот билан чамбарчас боғлиқ. Тизимнинг бир меъёрда бўлиши учун у ахборотни қабул қилиш, сақлаш, қайта ишлаш, юбориш хусусиятига эга бўлиши керак. Бир бутун тизим таркибий қисмларининг алоқаси ва тартибга солинганлигига ахборот орқали эришиш мумкин. Ахборот маълум бир сигналлар орқали юборилади. Сигналлар ўзида муайян бир ҳаракатларни амалга оширишга мажбур қилувчи бошқарув таъсирини мужассамлаштиради.

⁶ Бахрах Д.Н., Россинский Б.В., Старилов Ю.Н. Административное право: учебник для вузов. – М.: Норма, 2004. -С. 21-22.

Бошқарувнинг ўзига хос хусусиятларидан бири – унинг орқага қайтиш (қайта алоқа)га, яъни мақсадга мувофиқликни ҳисобга олиш механизми, буйруқ ва ҳаракатлар натижасига эгалигида. Бу бошқарув субъектининг объект ҳолати ва буйруқ ижроси тўғрисидаги ахборотни олиши учун зарур. Қайта алоқа сабабли тизимда ахборот каналларининг чегараланган занжири юзага келади, ташқи муҳит ўзгаришларига қарама-қарши турувчи белгиланган бутунликка эга бўлади. Қайта алоқа орқали келадиган ахборот – бошқарувчига тизимни тартибга солиш, янги буйруқлар бериш ва эскиларини аниқлаштириш имкониятини беради.

Агарда бошқарув, Ю.Н.Стариловнинг фикрича, тизимга хос бўлган ички органлар, механизмлар ва бошқа омиллар ёрдамида амалга оширилаётган бўлса, бу ўзини ўзи бошқаришдир. Аксарият ижтимоий ва биологик тизимлар ўзини ўзи бошқаради. Буларнинг ҳар бирида икки ички тизим: бошқарилувчи (бошқарув обьекти) ва бошқарувчи (бошқарув субъекти)ни кўрсатиб ўтиш мумкин. Лекин инсонлар томонидан ташкил этилган кўпгина ижтимоий ва техник тизимлар (масалан, ҳукуқ, автомобиль ва бошқалар) ўзини ўзи бошқариш эмас.

Бошқарувнинг умумий мақсади – **гомеостазис**, яъни тизим ва муҳит ўртасидаги ҳаракатчан тенгликни таъминлаш, таъсир этувчи омилларга қарамай, унинг сифат жиҳатдан аниқлигини сақлаш, тизим элементлари, шунингдек, тизим ва ташқи муҳит ўртасидаги қарама-қаршиликларга барҳам бериш ҳисобланади.

Ижтимоий бошқарувнинг мазмун-моҳияти унинг ўзига хос хусусиятлари орқали белгиланади. Жамият ҳаётининг асосий омили сифатида ижтимоий бошқарувнинг хусусиятлари қуидагилар:

1) ижтимоий бошқарув инсонларнинг биргалиқдаги фаолияти мавжуд бўлганида амалга оширилиши мумкин. Инсонларнинг биргалиқдаги фаолияти, улар ўртасидаги ўзаро алоқалар, умумий вазифаларни бажариш, уму-

мий мақсадға эришиш ўз-ўзидан мавжуд бўлиши мумкин эмас. Бошқарув инсонлар айнан биргаликда фаолият юритиши учун уларни жамоаларга жипслаштиради;

2) ижтимоий бошқарувнинг асосий вазифаларидан бири – инсонларнинг биргаликдаги фаолияти ва ўзаро алоқасини ташкиллаштириш. Бу орқали биргаликдаги фаолият иштирокчиларининг якка тартибдаги ҳаракатлари мувофиқлаштирилади, бундай фаолиятни тартибга солувчи ва унинг табиатидан келиб чиқувчи умумий функциялар бажарилади;

3) ижтимоий бошқарувнинг асосий таъсир этиш обьекти – биргаликдаги фаолият иштирокчилари хулқатвори, уларнинг ўзаро муносабати;

4) ижтимоий бошқарув инсон хулқатворини тартибга солувчи асосий восита сифатида намоён бўлиб, бу мақсадга ижтимоий алоқалар орқали эришади. Бундай алоқа ижтимоий бошқарув функцияларини амалга ошириш бўйича субъект ва обьект ўртасида юзага келади;

5) ижтимоий бошқарув инсонлар, яъни бошқарув муносабатлари иштирокчилари иродасининг бўйсунишига асосланади. Чунки уларнинг муносабатлари онгли-иродали муносабатdir. Бошқарувчининг иродаси бошқари-лувчининг иродасига қараганда устун. Айнан мана шунда ижтимоий бошқарувнинг ҳокимият хусусиятига эга эканлиги намоён бўлади, яъни бошқарув субъекти – ҳокимият иродасини шакллантиради ва амалга оширади, бошқарув обьекти эса унга бўйсунади;

6) ижтимоий бошқарув уни амалга оширишнинг маҳсус механизмига муҳтоҷ. Бу бошқарув субъектлари, яъни бошқарув (давлат ёки жамоат) органлари тарзида ташкил этилган маълум бир инсонлар гурухи томонидан амалга оширилади. Уларнинг фаолияти ўзига хос маҳсус шаклга эга бўлиб, бошқарув фаолияти хисобланади.

Юқоридагиларга асосланадиган бўлсак, ижтимоий бошқарув турли хусусиятларга эга. Ижтимоий бошқарув, кенг маънода, ижтимоий алоқаларни ташкил

этишни англатади. Бундай маънода, ижтимоий бошқарувнинг вазифа ва функциялари барча давлат органлари ва ваколатли жамоат бирлашмалари томонидан амалга оширилади. Шунингдек, ижтимоий бошқарувнинг элементи сифатида маҳаллий ўзини ўзи бошқариш ҳам намоён бўлади. Ижтимоий бошқарувнинг объективини бутун жамият, ундаги ижтимоий алоқалар ташкил этади.

Ижтимоий бошқарув маҳсус маънога ҳам эга бўлиши мумкин, яъни у давлат фаолиятининг бир кўриниши ҳисобланган давлат бошқаруви сифатида намоён бўлади.

“Давлат бошқаруви” тушунчасини аниқлаб олишдан аввал, бошқарувнинг давлат ҳуқуқий хусусияти ва давлат бошқаруви назариясининг тузилиши тўғрисидаги масалани кўриб чиқиши лозим.

Давлат бошқаруви объектив ва субъектив омилларга эга. Давлат бошқаруви - субъектив, чунки у инсонлар (давлат хизматчилари, мансабдор шахслар) онги ва ҳаракатининг маҳсулидир. Бошқарув мазмуни учун бошқарув субъектлари жавобгар бўлади. Объектив нуқтати назардан эса, давлат бошқаруви қуйидаги кўришигга эга: табиат – мақсад – функция – тузилиш – жараён – принциплар.⁷

Давлат бошқаруви – оммавий эҳтиёж ва манфаатларни англаш, уларни баҳолаш ва таркибий қисмларга ажратиш, аниқ мақсадлар қўйиш, маълум бир қарорлар ишлаб чиқиши ва уларнинг амалга оширилишини таъминлаш учун мавжуд. Шу сабабли, давлат бошқарувини ташкил этиш ва амалга оширишнинг ижтимоий механизми ўзаро боғлиқ бўлган ижтимоий ҳодисаларнинг, яъни эҳтиёж – манфаат – мақсад – қарор – ҳарарат – натижанинг ягона занжири сифатида намоён бўлади.

⁷Атаманчук Г.В. Обеспечение рациональности государственного управления. -М., 1990. -С. 33-49.

“Давлат бошқаруви” тушунчасига турлича ёндашиш мумкин. Кўпинча, давлат бошқаруви қонун чиқариш ва одил судлов фаолияти доирасидан ташқарида бўлган давлат ҳокимияти субъектларининг фаолияти сифатида намоён бўлади.

Юридик адабиётларда давлат бошқарувининг тизимилийк хусусиятига алоҳида эътибор берилади. Чунки бу фаолиятга бошқарув актларини қабул қилувчи ва амалга оширувчи бошқарувчилар (давлат хизматчилари ва мансабдор шахслар), шунингдек, фуқаролар ҳамда молиявий, ташкилий ва моддий ресурслар жалб қилинган. Давлат бошқарувининг тизимилиги белгиланган мақсад ҳамда вазифаларга эришиш ва бошқарув функцияларини самарали амалга оширишни таъминлайди.

Давлат бошқаруви мураккаб ҳаракатчан тизимга эга бўлиб, унинг ҳар бир элементи ижтимоий ҳаётни тартибга солишда ўз таъсирини кўрсатади.

Давлат бошқарувига берилган барча таърифларда унинг асосий мазмуни – давлатнинг ижтимоий муносабатларни тартибга солишга қаратилган мақсадга мувофиқ амалий таъсир этиши кўрсатиб ўтилган.

Давлат бошқаруви, одатда, давлатнинг ижрочилик фаолиятини амалга ошириш мақсадида ташкил этилади. Ташкилий нуқтаи назардан, давлат бошқаруви – бошқарув субъекти (давлат, давлат органлари ёки мансабдор шахслар)нинг бошқарув обьекти (жамият, фуқаролар)га нисбатан ҳокимият таъсири ҳисобланади. Янада аниқлаштирадиган бўлсак, давлат бошқаруви – қонун асосида ва уни амалга ошириш мақсадида турли соҳаларда (ижтимоий-маданий, хўжалик ва маъмурий-сиёсий қурилиш) давлат бошқаруви функцияларини амалга оширувчи давлат ҳокимияти органларининг мақсадга мувофиқ ташкил этилган, қонуности, ижрочилик-фармойиш бериш ва тартибга солишга қаратилган фаолияти.

Давлат бошқаруви – ҳар қандай давлат фаолияти сингари қарор қабул қилиш, уни ижро этиши ва унинг ижроси устидан контроль (назорат)ни амалга оширишдан иборат.

Давлат бошқаруви, кенг маънода, давлатнинг тартибга солиш фаолияти ҳисобланиб, махсус субъектларнинг ижтимоий муносабатларга таъсир этишидир. Тор маънода эса, давлат бошқаруви – маъмурий, яъни давлат ҳокимияти ижро органларининг республика ва маъмурий-худудий бўлинмалар доирасидаги фаолияти.

Давлат бошқарувининг мазмун-моҳиятини ёритиб беришда унинг ўзига хос хусусиятларини ҳам кўрсатиб ўтиш лозим.

Давлат бошқаруви қуйидаги ўзига хос хусусиятларга эга:

1) давлат бошқаруви ижро ҳокимиятини амалга оширишга қаратилган ҳамда қонун чиқариш ва одил судлов фаолиятидан шакли, усуллари ва мазмунига кўра ажralиб турадиган алоҳида фаолият тури. Давлат бошқаруви – қонунлар ва бошқа меъёрий (қонуности) хужжатларни қўллаш бўйича олиб бориладиган ижрочилик ва фармойиш бериш фаолияти;

2) давлат бошқаруви ҳуқуқни қўллаш билан бир вактда, маъмурий ҳуқуқ ижодкорлиги (ҳуқуқ ўрнатиш) фаолиятини ҳам амалга оширади. Давлат бошқаруви органларининг ҳуқуқ ижодкорлиги шунда намоён бўладики, улар ўз ваколати доирасида бошқа ҳуқуқ субъектлари (бошқарув обьекти) учун мажбурий бўлган хулқатвор қоидаларини ишлаб чиқади ва тасдиқлайди, уларнинг бажарилиши устидан назоратни амалга оширади, маъмурий юрисдикциявий фаолият (ҳуқуқни ҳимоя қилиш) юритади;

3) давлат бошқаруви қонунларни ижро этиш, шунингдек, фуқароларнинг ҳуқуқлари ва эркинликларини ҳимоя қилиш зарурати юзага келган ҳамма жойда амалга оширилади. Давлат бошқаруви давлат ва жамият ҳаётининг муҳим соҳаларида – хўжалик-иктисодий қурилиш, ижтимоий-маданий ва маъмурий-сиёсий соҳаларда амалга оширилади. Давлат бошқаруви нафакат давлатга қарашли бўлган обьектларни, балки нодавлат нотижорат ва бошқа ташкилотларни ҳам қам-

раб олади (бунда давлат бошқаруви тартибга солиш ва назорат фаолияти сифатида намоён бўлади);

4) давлат бошқаруви – ижро ҳокимияти функцияланишининг объектив қонуниятларига асосланган ва давлат манфаатлари, фуқаролар ҳуқуқлари ва эркинликлари, жамоат тартиби ва хавфсизлигини таъминлашга қаратилган доимий ва режали фаолият. Давлат бошқаруви жараёнида давлат вазифалари ва функциялари амалга оширилади;

5) давлат бошқаруви давлат томонидан тузиладиган ва ягона давлат бошқаруви органлари тизимини ташкил этадиган ижро ҳокимияти органлари томонидан амалга оширилади. Давлат номидан ва давлат кўрсатмасига биноан ҳаракат қиласидаган ушбу органлар давлат-ҳокимият хусусиятига эга бўлган ваколатларга эга бўлади ва компетенция доирасида фаолият юритади;

6) давлат бошқаруви қонунийлик принципига амал қиласиди, яъни ижро ҳокимияти органларининг фаолияти қонуллар ва бошқа меъёрий ҳужжатларга асосланади. Бошқарув фаолияти давлат органлари томонидан фақатгина уларга берилган ваколат доирасидагина амалга оширилади;

7) давлат бошқаруви вертикал (субординациявий, иерархик) ва горизонтал алоқа ва муносабатлар асосида ташкил этилади. Бошқарув жараёнида энг кўп тарқалган муносабатлар вертикал бўлиб, бошқарув субъектларининг маъмурий ва интизомий бўйсунуви асосида юзага келади. Сўнгти вақтларда бошқарув жараёнида бошқарув субъектларининг тенглигига асосланган янги шаклдаги горизонтал муносабатлар юзага келишини ҳам кутиши мумкин (масалан, ижро ҳокимияти органлари ўртасида ваколатларни қайта тақсимлаш, оммавий ёки маъмурий-ҳуқуқий шартномалар тузиш ва ҳ.к.лар);

8) давлат бошқаруви ташкил этиш принципига асосланади, яъни унга бутун бошқарув механизмининг мақсадга мувофиқ ва доимий функцияланишини таъмин-

ловчи хилма-хил шакллар хос. Давлат бошқаруви органларининг ташкиллаштириш фаолияти ҳам ташки, ҳам ички маъмурий функцияларни ижро этишни ўз ичига олади;

9) давлат бошқаруви юрисдикциявий хусусиятта эга бўлган ваколатларни ҳам ўз ичига олади, яъни ижро ҳокимияти органлари томонидан “мажбурловчи” бошқарувни амалга оширишнинг маъмурий тартибини (суддан ташқари) таъминлайди (масалан, маъмурий жазо ёки маъмурий огоҳлантириш ёхуд маъмурий чеклаш чораларини қўллаш).

Давлат бошқаруви мазмунини очиб беришда уни турларга бўлиш ҳам аҳамиятга эга. Юридик адабиётларда давлат бошқарувининг бир неча турлари кўрсатиб ўтилган. Жумладан, Ю.Н.Старилов давлат бошқарувини учтурга бўлади:

ички давлат бошқаруви – ижро ҳокимияти органлари томонидан мазкур органлар тизимини ташкил этиш ва фаолият юритишининг ҳуқуқий тартиботини таъминлаш, яъни бошқарув вазифаларини бажариш мақсадида амалга оширилади;

ташки давлат бошқаруви – ижро ҳокимияти органлари томонидан “ташки” ваколатларни, яъни давлат маъмурияти тузилишига кирмайдиган ва ҳуқуқ субъектларига қаратилган ваколатларни амалга ошириш (масалан, рўйхатга олиш, лицензия бериш) мақсадида олиб борилади;

ички ташкилий давлат бошқаруви – бунда қонун чиқарувчи, суд, прокуратура ва бошқа давлат органлари томонидан ижро ҳокимияти органларига тааллуқли бўлмаган ижрочилик ва фармойиш бериш функциялари амалга оширилади.⁸

Аксарият давлат бошқаруви муносабатлари оммавий (маъмурий) ҳуқуқ билан, баъзилари эса фуқаро-

⁸Бахрах Д.Н., Россинский Б.В., Старилов Ю.Н. Административное право: Учебник для вузов. – М.: Норма, 2004. -С. 35.

лик ҳуқуқи билан тартибга солинган. Шу сабабли, давлат бошқарувини мустақил (суверен) давлат бошқарувига ва хусусий-ҳуқуқий (фуқаролик-ҳуқуқий) шаклдаги давлат бошқарувига бўлиш мумкин. Бошқарувнинг ушбу қўринишлари турли ҳуқуқий шакллар билан амалга оширилади.

Суверен бошқарув – мажбурловчи, яъни маъмурий-ҳуқуқий мажбурлов чораларини қўллашни назарда тутувчи бошқарув. Бунда давлат органлари ва мансабдор шахслар таъминлаш, огоҳлантириш, чеклаш, жазолаш ва қайта тиклаш каби чораларни қўллайди. Бундан ташқари, бу жараёнда фуқаролар ҳуқуқлари ва эркинликларини амалга ошириш, объектлар томонидан мулкка эгалик қилиш ҳуқуқи вақтингча чегаралаб қўйилиши мумкин. Конунийлик суверен бошқарувнинг асосий принципи ҳисобланади.

Маъмурий-ҳуқуқий адабиётларда хусусий-ҳуқуқий (фуқаролик- ҳуқуқий) бошқарув муаммосига кўп эътибор берилмаган. Бошқарувнинг бундай тури фақатгина давлатнинг ижтимоий муносабатларда мустақил (суверен) иштирокчи сифатида намоён бўлмаганида мавжуд бўлиши мумкин. Бундай муносабатларнинг иштирокчilари тенг ҳуқуққа эга бўлади.

Давлат бошқарувининг хусусий соҳаси бошқарувнинг моддий (иқтисодий) эҳтиёжларини қамраб олади, яъни давлат хусусий шахс сифатида намоён бўлиб, турли шартномалар тузади. Бундай шартномалар жумласига: бошқарув фаолиятини амалга ошириш учун зарур бўлган воситалар билан таъминлаш мақсадида тузиладиган олди-сотди шартномаси, хизмат қўрсатиш ва лизинг шартномалари ва ҳ.к.ларни киритиш мумкин. Мазкур шартномаларда давлат нафақат буюртмачи ёки истеъмолчи сифатида, балки бошқа тадбиркорлар сингари фойда олувчи субъект сифатида намоён бўлади.

Давлат бошқарувини ташкил этиш принципига кўра:

а) умумий бошқарув – ҳар қандай бошқарув фаолиятига (соҳасига) қаратилган ва бир хил механизм,

шакл ва усулларда амалга ошириладиган бошқарув;

б) махсус бошқарув – маълум бир соҳалар ва тармоқларга (масалан, қурилиш, молия, қишлоқ хўжалиги, ички ишлар ва ҳ.к.лар) қаратилган бошқарувга бўлиш мумкин.

1.2. Давлат органлари – давлат ҳокимияти ва бошқарувини амалга оширувчи асосий субъект

Давлат – ўз ҳокимиятини амалга ошириш имконини берувчи ташкилий-моддий кучга, яъни давлат механизмига эга. Механизм давлатнинг нимадан ташкил топганлигини кўрсатувчи унинг таркибий ва предметли ифодаси. Давлат механизми давлат органлари ва бошқа ташкилотларнинг давлат ҳокимиятининг, вазифа ва функцияларини амалга оширишнинг яхлит иерархик, яъни бўйсунишга асосланган тизими.

Давлат механизмининг бошланғич ва асосий таркибий элементларидан бири – давлат органлари. **Давлат органлари** давлат функцияларини амалга оширадиган ва ҳокимият ваколатига эга бўлган давлат механизмининг бўғини.

Давлат ва ҳуқуқ назарияси фанига кўра, давлат органларининг мазмун-моҳиятини очиб берувчи хусусиятларга қўйидагилар киради:

1) давлат органи – давлат механизмининг бир бўлағи сифатида, маълум бир мустақилликка (автономияга) эга. Давлат органлари давлат механизмидаги ўз ўрнига эга бўлиб, унинг бошқа қисмлари билан ўзаро алоқада бўлади;

2) давлат органи – турли муносабатларда давлатномидан ҳаракат қилувчи хизматчилардан иборат. Айнан давлат хизматчиларининг ҳаракатларида у ёки бу давлат органининг фаолияти намоён бўлади;

3) давлат органлари ички таркибий тузилмага эга, яъни улар ягона мақсад атрофида бирлашган бўлинмалардан иборат;

4) давлат органлари маълум бир ҳажм ва моҳиятга эга бўлган давлат-ҳокимият ваколатига эга;

5) давлат органларининг функцияланишини давлат томонидан молиявий маблағ ажратиш орқали таъминланади;

6) давлат органлари давлатнинг вазифа ва функцияларини амалга ошириш учун маълум бир шакл ва усуллардан фойдаланади.

Давлат органи ўз моҳиятига кўра, муайян ташкилот, фуқароларнинг жамоасини англатади. Фуқароларнинг бундай жамоаси давлат фаолиятининг у ёки бутурини амалга ошириш учун давлат томонидан ташкил этилади.

Давлат ўз органларини бевосита ташкил этади ёки уларни ташкил этиш тартибини белгилайди, уларнинг функцияланиши асосий қоидаларини ўрнатади, давлат номидан ва давлат манфаатини кўзлаб ҳаракат қилиши учун уларга маълум ваколатларни беради.

Давлат органларининг барчаси давлат аппаратини ташкил этади. Давлат аппарати орқали давлат олдида турган вазифа ва функциялар амалга оширилади.

Давлат – фуқароларнинг сиёсий ташкилоти бўлганлиги сабабли, ташкил қилинадиган давлат органлари ҳокимият ваколатига эга бўлади.

“Давлат-ҳокимият ваколати” кенг қамровли тушунча бўлиб, асосан қуидагиларни ўз ичига олади:

а) давлат номидан ва давлат манфаатини кўзлаб хуқуқий акт чиқариш;

б) уларнинг амалга оширилишини тарбиялаш, ишонтириш ва рағбатлантириш чораларини қўллаш орқали таъминлаш;

в) хуқуқий актлардан келиб чиқадиган талаблар ижро этилишини назорат қилиш;

г) хуқуқий актларни ҳимоя қилиш, яъни хуқуқий актларда назарда тутилган талаблар бузилганда, уларни мажбурий чоралар қўллаш орқали ҳимоя қилиш.

Давлат органлари тўғрисида батафсил тушунча ҳосил

қилиш учун уларни фуқароларнинг бошқа жамоаларидан, масалан, жамоат ташкилотларидан фарқлаш лозим. Жамоат ташкилотлари давлат томонидан эмас, балки фуқаролар ёки меҳнат жамоаси томонидан, давлат органи эса давлат томонидан ташкил этилади. Баъзи ҳолларда давлат ўз органлари орқали жамоат ташкилотларини ташкил этиш асослари ва тартиби, фаолият йўналишларини белгилаб бериши мумкин. Давлат органлари давлат-ҳокимият ваколатига эга, яъни давлат номидан ва давлат манфаатини кўзлаб бутун мамлакат бўйича ёки маълум бир ҳудудлар (вилоят, туман, шаҳар) бўйича ҳаракат қиласади. Жамоат ташкилотлари ҳам маълум ваколатларга эга, лекин бу ваколатлар давлат-ҳокимият ваколати ҳисобланмайди. Жамоат ташкилотларининг ваколати белгиланган доирада, масалан, жамоат ташкилоти доирасида ёки жамоат ходимларига нисбатан қўлланади.

Давлат органларининг ўзига хос хусусиятларини корхоналар билан таққослаганда ҳам кўриш мумкин. Жумладан, давлат органлари давлат олдида турган вазифа ва функцияларни амалга ошириб, ўз хатти-ҳаракати билан бевосита моддий бойликлар яратмайди. Корхоналар эса бевосита ишлаб чиқариш, моддий бойликлар яратиш билан шуғулланади.

Шунингдек, ҳар бир давлат органининг ўзига хос хусусиятини унинг ҳуқуқий мақомида кўриш мумкин. Давлат органларининг ҳуқуқий мақоми қуйидаги асосий жиҳатлар билан белгиланади:

- давлат органларининг ўз фаолиятини қонун асосида ҳамда қонунни ижро этиш мақсадида амалга ошириши;
- давлат органларининг ўз ваколати доирасида ҳаракат қилиши ҳамда оператив мустақилликка эга бўлиши;
- қути турувчи давлат органининг юқори турувчи давлат органига бўйсуниши;
- юқори турувчи давлат органи чиқарган ҳуқуқий актларнинг қути органлар учун мажбурийлиги ва бошқалар.

Давлат органлари фаолиятини ташкил этиш ва уларнинг функцияланиши давлат қонунчилиги билан ўрнатиладиган асосий қоидалар (принциплар)га таянади. Юридик адабиётларда бундай принциплар сифатида қуидагилар кўрсатиб ўтилган: давлат органларининг маъмурий-худудий ва давлат тузилишига мос равишда ташкил этилиши ва фаолият кўрсатиши принципи; давлат органлари фаолиятида қонунийлик принципи; давлат органларининг фуқаролар олдида маъзуллиги принципи; давлат органлари фаолиятида ошкоралик принципи; давлат органларини ташкил этиш ва уларнинг фаолият юритишида коллегиаллик ва яккабошлигининг уйғунлашганлиги принципи; давлат органларининг ваколат доирасида жавобгарлиги принципи ва ҳ.к.лар.

Давлат органларининг турли даражаларда ташкил этилиши ва фаолиятининг кенг қамровли хусусиятга эга эканлигини инобатга оладиган бўлсак, уларни бир неча асосларга қараб гурухларга ажратиш, яъни таснифлаш мумкин.

Давлат органлари қуидаги турларга бўлиниши мумкин:

1) фаолиятининг худудий доирасига кўра давлат уч гурухга бўлинади:

- олий давлат органлари (масалан, Ҳукумат);
- марказий давлат органлари (масалан, вазирликлар, давлат қўмиталари);
- маҳаллий давлат органлари (масалан, марказий давлат органларининг бошқарма ва бўлимлари);

2) ташкил этиш асосларига кўра:

- Конституция асосида ташкил этиладиган органлар;
- қонунлар ва қонуности ҳужжатлари асосида ташкил этиладиган органлар;

3) давлат органлари ваколатларининг ҳажми ва хусусиятига кўра:

- умумий ваколатли давлат органлари. Бу гуруҳдаги давлат органлари ваколат доирасида барча соҳаларга тааллуқли бўлган қарорлар қабул қилиши мумкин;

- соҳавий ваколатга эга бўлган давлат органлари. Бу давлат органлари икки гурухга бўлиш мумкин:

биринчиси, бир соҳа бўйича ваколатли давлат органлари ўз фаолиятини аниқ бир соҳа бўйича амалга оширади;

иккинчиси, соҳалараро ваколатли давлат органлари бир неча соҳалар бўйича ҳаракат қилиш ваколатига эга бўлади.

Кўпгина юридик адабиётларда, бир соҳа бўйича ҳаракат қилувчи давлат органларига вазирликлар, соҳалараро ваколатли давлат органларига давлат қўмиталари киритилган. Лекин ҳозирги шароитда вазирликларнинг соҳалараро ҳаракатини, давлат қўмиталарининг эса бир соҳа бўйича ҳаракатланишини кузатиш мумкин. Бундан ташқари, юридик адабиётларда маҳсус ваколатга эга бўлган давлат органлари ҳам кўрсатиб ўтилган;

4) давлат органлари ташкилий-хуқуқий шаклига кўра: Парламент, Ҳукумат, вазирлик, давлат қўмитаси, агентлик, қўмита, комиссия, марказ, департамент, инспекция, бош бошқарма, бошқарма, бўлим ва ҳ.к.лар;

5) давлат органларида раҳбарликни амалга ошириш шаклига кўра:

- яккабошчиликка асосланган органлар;
- коллегиал органлар;
- яккабошчилик ва коллегиал раҳбарлик уйғунлашган (яъни, аралаш шаклдаги) органлар;

6) маблағ билан таъминланишига кўра давлат органлари иккига бўлинади:

- давлат ва маҳаллий бюджет маблағларидан молиялаштириладиган органлар. Мазкур давлат органлари ишлаб чиқариш ёки моддий бойликларнинг муомаласи билан бевосита боғлиқ бўлмай, мулкий мустақилликка эга эмас; уларнинг мажбуриятлари учун давлат жавобгардир;

- хўжалик ҳисобидаги органлар. Ушбу давлат органлари мулкий мустақилликка эга бўлиб, асосий ва муомала воситаларига эга; ўз мажбуриятлари бўйича ўзла-

рининг мулки билан бевосита жавобгар бўладилар; уларнинг фаолияти моддий бойликлар ишлаб чиқариш, пулли хизматлар кўрсатиш билан боғлиқ.

Охириги вақтларда давлат органларини маблаф билан таъминлашнинг аралаш шакли ҳам намоён бўлмоқда. Бу гурухга кирувчи давлат органлари харажатларининг маълум бир қисми бюджетдан, маълум бир қисми эса хўжалик юритишдан қопланади.

1.3. Ўзбекистон Республикасида давлат ҳокимияти ва бошқарувини амалга оширувчи давлат органлари

Ўзбекистон Республикасида давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари тизими Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси ва бошқа қонун ҳужжатлари билан белгилаб берилган.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 7-моддасига биноан, “Ўзбекистон Республикасида давлат ҳокимияти халқ манфаатларини кўзлаб Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ҳамда унинг асосида қабул қилинган қонунлар ваколат берган идоралар томонидангина амалга оширилади.

Конституцияда назарда тутилмаган тартибда давлат ҳокимияти ваколатларини ўзлаштириш, ҳокимият идоралари фаолиятини тўхтатиб қўйиш ёки тугатиш, ҳокимиятнинг янги ва мувозий таркибларини тузиш Конституцияга хилоф ҳисобланади ва қонунга биноан жавобгарликка тортишга асос бўлади.”

Ўзбекистон Республикаси давлат ҳокимиятининг тизими - ҳокимиятнинг қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва суд ҳокимиятига бўлинниши принципига асосланади. (Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 11-моддаси)

Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ва жорий қонунлар билан ўрнатилган тартибдан келиб чиққан

ҳолда, Ўзбекистон Республикасида давлат ҳокимияти ва бошқаруви органларини ташкил этиш ва улар фаолиятининг қўйидаги асосий принципларини кўрсатиб ўтиш мумкин:

1) давлат органлари тизимини ташкил этишнинг Ўзбекистон Республикаси давлат тузилишига мос келиши принципи. Мазкур принцип кенг қамровли тушунча бўлиб, нафақат давлат ҳокимиятининг, балки Ўзбекистон давлати ташкилий-хукуқий тузилишининг хусусиятини белгилаб беради.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 1-моддасига биноан, “Ўзбекистон Республикаси – суверен демократик республика.”

Ўзбекистон Республикаси вилоятлар, туманлар, шаҳарлар, шаҳарчалар, қишлоқлар, овуллар, шунинг-дек, Қорақалпогистон Республикасидан иборат. (Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 68-моддаси)

Демак, Ўзбекистон Республикаси давлат тузилишига унитарлик хусусияти хос бўлиб, айнан шу асосда давлат ҳокимияти органлари тизими ташкил этилади. (Лекин унитарлик сўзини асл маъносида тушуниш керак эмас. Чунки, Ўзбекистон Республикаси таркибида Қорақалпогистон Республикаси ҳам мавжуд. Ўзбекистон Республикаси давлат тузилиши аралаш шаклга эга, яъни унитарлик ва федератив давлат тузилишининг хусусиятларини ўз ичига олган);

2) давлат органларининг фуқаролар олдида масъуллиги принципи.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 2-моддасига биноан, “Давлат халқ иродасини ифода этиб, унинг манфаатларига хизмат қиласди. Давлат органлари ва мансабдор шахслар жамият ва фуқаролар олдида масъулдирлар”.

Конституциянинг 14-моддасига биноан эса, “Давлат ўз фаолиятини инсон ва жамият фаровонлигини кўзлаб,

ижтимоий адолат ва қонунийлик принциплари асосида амалга оширади”;

3) давлат органлари фаолиятини ташкил этишда ва амалга оширишда қонунийлик принципи.

Мазкур принцип нафақат давлат ҳокимияти органларига, балки барча шахсларга тааллуклидир.

Конституциянинг 15-моддасига биноан, “Ўзбекистон Республикасида Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси ва қонунларининг устунылиги сўзсиз тан олинади. Давлат, унинг органлари, мансабдор шахслар, жамоат бирлашмалари, фуқаролар Конституция ва қонунларга мувофиқ иш қўрадилар”.

Конституциянинг бирорта қоидаси Ўзбекистон Республикаси ҳуқуқ ва манфаатларига зарар етказадиган тарзда талқин этилиши мумкин эмас. (Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 16-моддаси)

Ўзбекистон Республикасида қабул қилинадиган ҳар қандай ҳуқуқий ҳужжат Конституцияга зид келиши мумкин эмас;

4) давлат органлари фаолиятида марказлаштириш ва номарказлаштиришнинг мавжуд бўлиши принципи.

Марказлаштириш давлат органлари тизимининг ягоналигидан келиб чиқади. Марказлаштириш – қўйи турувчи органларнинг юқори турувчи органларга бўйсуниши, юқори турувчи органлар меъёрий ҳужжатларининг қўйи органлар учун мажбурийлигига, айрим ҳолларда ягона предмет ва ваколатлар доирасида биргаликда фаолиятни амалга оширишда яққол намоён бўлади.

Номарказлаштириш эса қонунчилик актлари билан маълум бир давлат органи зиммасига фаолият предмети ва ваколатларнинг юклатилиши, ташқаридан (юқори турувчи органнинг) аралашувсиз мустакил амалга оширилишидир. Бунда вертикаллик бўйича фаолият предмети ва ваколатларнинг тақсимланиши мавжуд бўлмайди;

5) давлат ҳокимият ваколатлари ва функцияларининг тақсимланганлиги принципи.

Ушбу принцип давлат ҳокимияти органлари фаолиятининг предмети ва ваколатлар доирасининг тизимга кирувчи органлар ўртасида тақсимланишини белгилаб беради. Ҳар бир давлат ҳокимияти органи аниқ фаолият ва ваколатлар доирасига эга бўлади, ундан ташқарига чиқишига йўл қўйилмайди;

6) давлат органлари фаолиятининг коллегиаллик ва яккабошлиқ асосида ташкил этилиши принципи.

Мазкур принцип давлат органлари ташкил этишда ва улар фаолиятини амалга оширишда, давлат фаолиятининг муҳим масалаларини ҳал этишда жамоа фикрининг ҳисобга олинишини таъминлайди. Шу мақсадда, давлат органлари тизимида турли хилдаги маслаҳат, мувофиқлаштирувчи кенгаш ва ҳайъатлар ташкил этилади. Масалан, Ўзбекистон Республикасида деярли барча вазирликлар ва давлат қўмиталари тизимида Кенгаш ёки ҳайъатлар фаолият кўрсатади.

Шу билан бирга, давлат органлари фаолиятида яккабошлиқ ҳам мавжуддир. Яккабошлиқ давлат фаолиятини амалга оширишда тегишли тартибни ўрнатиш учун зарур бўлган интизомни таъминлашга хизмат қиласиди.

Давлат органларини ташкил этиш ва улар фаолиятининг асосий принципларига ҳалқ ҳокимиятчилиги, ошкоралик, инсонлар ва фуқаролар ҳуқуқлари ва эркинликларини таъминлаш, жавобгарлик каби принципларни ҳам киритиш мумкин ва ҳ.к.лар.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 76-моддасига биноан, “Ўзбекистон Республикасининг Олий Мажлиси олий давлат вакиллик органи бўлиб, қонун чиқарувчи ҳокимиятни амалга оширади.

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси икки палатадан - Қонунчилик палатаси (қўйи палата) ва Сенатдан (юқори палата) иборат.”

Қонунчилик палатаси⁹ (қуий палата) бир юз әллик депутатдан иборат. Қонунчилик палатасининг бир юз ўттиз беш депутати ҳудудий бир мандатли сайлов оқруглари бўйича кўппартиявийлик асосида умумий, тенг ва тўғридан-тўғри сайлов ҳуқуқи асосида яширин овоз бериш йўли билан сайланади.

Қонунчилик палатасининг ўн беш депутати Ўзбекистон экологик ҳаракатидан сайланади.

Қонунчилик палатасининг иши палата барча депутатларининг профессионал, доимий фаолият кўрсатишга асосланади.

Қонунчилик палатаси фаолиятининг ташкилий шакли унинг Қонунчилик палатаси сессиялари даврида ўтказиладиган мажлисларирид.

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Сенати¹⁰ (юқори палатаси) ҳудудий вакиллик палатасидир.

Сенат аъзолари (сенаторлар) Қорақалпогистон Республикаси Жўқорги Кенгеси, вилоятлар, туманлар ва шаҳарлар давлат ҳоқимияти вакиллик органлари депутатларининг тегишли қўшма мажлисларида мазкур депутатлар орасидан яширин овоз бериш йўли билан Қорақалпогистон Республикаси, вилоятлар ва Тошкент шаҳридан teng микдорда — олти кишидан сайланади.

⁹ “Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Қонунчилик палатаси тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Конституциявий қонуни // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 2002., 12-сон, 215-модда; “Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Қонунчилик палатасининг регламенти тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 2003., 9-10-сон, 136-модда.

¹⁰ “Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Сенати тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Конституциявий қонуни // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 2002., 12-сон, 213-модда; “Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Сенатининг регламенти тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 2003., 9-10-сон, 137-модда.

Сенатнинг ўн олти нафар аъзоси фан, санъат, адабиёт, ишлаб чиқариш соҳасида ҳамда давлат ва жамият фаолиятининг бошқа тармоқларида катта амалий тажрибага эга бўлган ҳамда алоҳида хизмат кўрсатган энг обрўли фуқаролар орасидан Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан тайинланади.

Сенат иши ялпи мажлисларга (бундан бўён матнда мажлислар деб юритилади) ва унинг қўмиталари мажлислирига тўпландиган сенаторлар фаолиятига асосланади.

Сенат фаолиятининг ташкилий шакли унинг мажлисидир.

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Конунчилик палатаси ва Сенатнинг биргаликдаги ваколатлари қўйидагилардан иборат:

- 1) Ўзбекистон Республикасининг Конституциясини қабул қилиш, унга ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш;
- 2) Ўзбекистон Республикасининг конституциявий қонунларини, қонунларини қабул қилиш, уларга ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш;
- 3) Ўзбекистон Республикасининг референдумини ўтказиш тўғрисида ва уни ўтказиш санасини тайинлаш ҳақида қарор қабул қилиш;
- 4) Ўзбекистон Республикаси ички ва ташки сиёсатининг асосий йўналишларини белгилаш ҳамда давлат стратегик дастурларини қабул қилиш;
- 5) Ўзбекистон Республикаси қонун чиқарувчи, ижро этувчи ҳамда суд ҳокимияти органларининг тизими ва ваколатларини белгилаш;
- 6) Ўзбекистон Республикаси таркибига янги давлат тузилмаларини қабул қилиш ва уларнинг Ўзбекистон Республикаси таркибидан чиқиши ҳақидаги қарорларни тасдиқлаш;
- 7) бож, валюта ва кредит ишларини қонун йўли билан тартибга солиш;
- 8) Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг тақдимига биноан Ўзбекистон Республикасининг Давлат бюджетини қабул қилиш ва унинг ижросини назорат этиш;

9) солиқлар ва бошқа мажбурий тўловларни жорий қилиш;

10) Ўзбекистон Республикасининг маъмурий-ҳудудий тузилиши масалаларини қонун йўли билан тартибга солиш, чегараларини ўзгариши;

11) туманлар, шаҳарлар, вилоятларни ташкил этиш, тугатиш, уларнинг номи ҳамда чегараларини ўзгариши;

12) давлат мукофотлари ва унвонларини таъсис этиш;

13) Ўзбекистон Республикаси Президентининг вазирликлар, давлат қўмиталари ва давлат бошқарувининг бошқа органларини тузиш ҳамда тугатиш тўғрисидаги фармонларини тасдиқлаш;

14) Ўзбекистон Республикаси Марказий сайлов комиссиясини тузиш;

15) Ўзбекистон Республикаси Президентининг тақдимиға биноан Ўзбекистон Республикаси Бош вазири номзодини кўриб чиқиши ва тасдиқлаш, шунингдек, мамлакат ижтимоий-иқтисодий ривожланишининг долзарб масалалари юзасидан Бош вазирнинг ҳисоботларини эшлиши ва муҳокама қилиш;

16) Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Инсон ҳукуқлари бўйича вакили ва унинг ўринбосарини сайлаш;

17) Ўзбекистон Республикаси Ҳисоб палатасининг ҳисоботини кўриб чиқиши;

18) Ўзбекистон Республикаси Президентининг Ўзбекистон Республикасига хужум қилинганда ёки тажовуздан бир-бирини мудофаа қилиш юзасидан тузилган шартнома мажбуриятларини бажариш зарурияти туғилганда уруш ҳолати эълон қилиш тўғрисидаги фармонини тасдиқлаш;

19) Ўзбекистон Республикаси Президентининг умумий ёки қисман сафарбарлик эълон қилиш, фавқулодда ҳолат жорий этиш, унинг амал қилишини узайтириш ёки тугатиш тўғрисидаги фармонларини тасдиқлаш;

20) халқаро шартномаларни ратификация ва денонсация қилиш;

21) ушбу Конституцияда назарда тутилган бошқа ваколатларни амалга ошириш.

Палаталарнинг биргалиқдаги ваколатларига кирадиган масалалар, қоида тариқасида, аввал Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Қонунчиллик палатасида, сўнгра Сенатида кўриб чиқилади.

Ўзбекистон Республикаси Конституясига биноан, Ўзбекистон Республикасининг Президенти давлат бошлиғидир ва давлат ҳокимияти органларининг келишилган ҳолда фаолият юритишини ҳамда ҳамкорлигини таъминлайди.

Президент ўз вазифасини бажариб турган даврда бошқа ҳақ тўланадиган лавозимни эгаллаши, вакиллик органининг депутати бўлиши, тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланиши мумкин эмас.

Президентнинг шахси дахлсиздир ва қонун билан муҳофаза этилади.

Ўзбекистон Республикасининг Президенти:

1) фуқароларнинг ҳуқуқлари ва эркинликларига, Ўзбекистон Республикасининг Конституяси ва қонунларига риоя этилишининг кафилидир;

2) Ўзбекистон Республикасининг суверенитети, хавфсизлиги ва ҳудудий яхлитлигини муҳофаза этиш, миллий-давлат тузилиши масалаларига доир қарорларни амалга ошириш юзасидан зарур чора-тадбирлар кўради;

3) мамлакат ичкарисида ва халқаро муносабатларда Ўзбекистон Республикаси номидан иш кўради;

4) музокаралар олиб боради ҳамда Ўзбекистон Республикасининг шартнома ва битимларини имзолайди, республика томонидан тузилган шартномаларга, битимларга ва унинг қабул қилинган мажбуриятларига риоя этилишини таъминлайди;

5) ўз ҳузурида аккредитациядан ўтган дипломатик

ҳамда бошқа вакилларнинг ишонч ва чақирув ёрлиқла-
рини қабул қиласди;

6) Ўзбекистон Республикасининг чет давлатлардаги
дипломатик ва бошқа вакилларини тайинлаш учун ном-
зодларни Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг
Сенатига тақдим этади;

7) Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига ҳар
йили мамлакат ижтимоий-иктисодий ҳаётининг, ички
ва ташки сиёсатининг энг муҳим масалалар юзасидан
маърузалар тақдим этади;

8) республика олий ҳокимият ва бошқарув органла-
рининг баҳамжиҳат ишлашини таъминлайди; вазирлик-
лар, давлат қўмиталари ҳамда давлат бошқарувининг
бошқа органларини тузади ва тугатади, шу масалаларга
доир фармонларни кейинчалик Ўзбекистон Республика-
си Олий Мажлисининг палаталари тасдигига киритади;

9) Сенат Раиси лавозимига сайлаш учун номзодни
Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Сенати-
га тақдим этади;

10) Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг палаталари
кўриб чиқиши ва тасдиқлаши учун Ўзбе-
кистон Республикаси Бош вазири номзодини тақдим эта-
ди ва лавозимидан озод қиласди;

11) Ўзбекистон Республикаси Бош вазирининг тақ-
димига биноан Ўзбекистон Республикаси Вазирлар
Маҳкамаси аъзоларини тасдиқлади ва лавозимлари-
дан озод қиласди;

12) Ўзбекистон Республикаси Бош прокурори ва
Ҳисоб палатаси раисини тайинлайди ва уларни лавози-
мидан озод қиласди, кейинчалик бу масалаларни Ўзбе-
кистон Республикаси Олий Мажлисининг Сенати тас-
дигига киритади;

13) Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Сенатига Конституциявий суд раиси ва судьялари, Олий суд раиси ва судьялари, Олий хўжалик суди раиси ва судьялари, Ўзбекистон Республикаси Марказий банки Бошқарувининг раиси, Ўзбекистон Республикаси Та-

биатни муҳофаза қилиш давлат қўмитасининг раиси лавозимларига номзодларни тақдим этади;

14) вилоят, туманлараро, туман, шаҳар, ҳарбий ва хўжалик судларининг судьяларини тайинлайди ва лавозимларидан озод этади;

15) Ўзбекистон Республикаси Бош вазирининг тақдимига биноан вилоятлар ҳокимларини ҳамда Тошкент шаҳар ҳокимини қонунга мувофиқ тайинлайди ҳамда лавозимидан озод этади. Конституцияни, қонунларни бузган ёки ўз шаъни ва қадр-қимматига доғ туширадиган хатти-ҳаракат содир этган туман ва шаҳар ҳокимларини Президент ўз қарори билан лавозимидан озод этишга ҳақли;

16) республика давлат бошқарув органларининг, шунингдек, ҳокимларнинг қабул қилган ҳужжатларини тўхтатади, бекор қиласди, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси мажлисларида раислик қилишга ҳақли;

17) Ўзбекистон Республикасининг қонунларини имзолайди ва эълон қиласди; қонунга ўз эътиrozларини илова этиб, уни тақороран муҳокама қилиш ва овозга кўйиш учун Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси-га қайтаришга ҳақли;

18) Ўзбекистон Республикасига ҳужум қилинганда ёки тажовуздан бир-бирини мудофаа қилиш юазасидан тузилган шартнома мажбуриятларини бажариш зарурияти туғилганда уруш ҳолати эълон қиласди ва қабул қилган қарорини уч кун ичida Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг тасдигига киритади;

19) фавқулодда вазиятлар (реал ташқи хавф, оммавий тартибсизликлар, иирик ҳалокат, табиий офат, эпидемиялар) юз берган тақдирда фуқароларнинг хавф- сизлигини таъминлашни кўзлаб, Ўзбекистон Республикасининг бутун ҳудудида ёки унинг айрим жойларида фавқулодда ҳолат жорий этади ва

қабул қилган қарорини уч кун ичидаги Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисингин палаталари тасдигига киритади. Фавқулодда ҳолат жорий этиш шартлари ва тартиби қонун билан белгиланади;

20) Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучларининг Олий Бош қўмондони ҳисобланади, Қуролли Кучларнинг олий қўмондонларини тайинлайди ва вазифасидан озод қилади, олий ҳарбий унвонлар беради;

21) Ўзбекистон Республикасининг орденлари, медаллари ва ёрлиги билан мукофотлайди, Ўзбекистон Республикасининг малакавий ва фахрий унвонларини беради;

22) Ўзбекистон Республикасининг фуқаролигига ва сиёсий бошпана беришга оид масалаларни ҳал этади;

23) амнистия тўғрисидаги ҳужжатларни қабул қилиш ҳақида Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисинг Сенатига тақдимнома киритади ва Ўзбекистон Республикасининг судлари томонидан ҳукм қилинган шахсларни авф этади;

24) Ўзбекистон Республикаси Миллий хавфсизлик хизматини тузади. Миллий хавфсизлик хизмати раисини тайинлайди ва лавозимидан озод этади, кейинчалик шу масалаларга доир фармонларни Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисинг Сенати тасдигига киритади;

25) ушбу Конституция ва Ўзбекистон Республикасининг қонунларида назарда тутилган бошқа ваколатларни амалга оширади.

Президент ўз ваколатларини бажаришни давлат идораларига ёки мансабдор шахсларга топширишга ҳақли эмас.

Ўзбекистон Республикасининг Президенти Конституцияга ва қонунларга асосланиб ҳамда уларни ижро этиш юзасидан республиканинг бутун ҳудудида мажбурий кучга эга бўлган фармонлар, қарорлар ва фармойишлар чиқаради.

Ваколати тугаши муносабати билан истеъфога чиққан **Президент** умрбод Сенат аъзоси лавозимини эгаллайди.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясига биноан,

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси **ижро этиувчи ҳокимиятни** амалга оширади.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси¹¹ Ўзбекистон Республикаси Бош вазири, унинг ўринбосарлари, вазирлар, давлат қўмиталарининг раисларидан иборат. Қорақалпоғистон Республикаси ҳукуматининг бошлиғи Вазирлар Маҳкамаси таркибига ўз лавозими бўйича киради.

Вазирлар Маҳкамаси иқтисодиёт, ижтимоий ва мальавиий соҳанинг самарали фаолиятига раҳбарликни, Ўзбекистон Республикаси қонунлари, Олий Мажлис қарорлари, Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармонлари, қарорлари ва фармойишлари ижросини таъминлайди.

Вазирлар Маҳкамаси амалдаги қонун ҳужжатларига мувофиқ Ўзбекистон Республикасининг бутун ҳудудидаги барча органлар, корхоналар, муассасалар, ташкилотлар, мансабдор шахслар ва фуқаролар томонидан бажарилиши мажбурий бўлган қарорлар ва фармойишлар чиқаради.

Вазирлар Маҳкамаси ўз фаолиятида Ўзбекистон Республикаси Президенти ва Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси олдида жавобгардир.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг аъзолари Бош вазир тақдимига биноан Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан тасдиқланади.

Вазирлар Маҳкамаси янги сайланган Олий Мажлис олдида ўз ваколатларини зиммасидан соқит қиласди.

Давлат бошқарувининг, хўжалик ва ижтимоий-маданий қурилишнинг энг муҳим масалалари Вазирлар Маҳкамасининг мажлисларида ҳал этилади.

Вазирлар Маҳкамасининг мажлисларида:

1) Ўзбекистон Республикаси Давлат бюджетини ишлаб чиқиши ва ижро этиши, шунингдек, Ўзбекистон Рес-

¹¹ Қаранг: “Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси тўғрисида”ги Конун // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 2003., 9-10-сон, 138-модда.

публикаси Ҳукумати тасарруфидаги аниқ мақсадли давлат фонdlарини шакллантириш ва улардан фойдаланиш масалалари;

2) бошқарув тузилмасини такомиллаштириш масалалари, Ўзбекистон Республикаси ва унинг айрим минтақаларини иқтисодий ва ижтимоий-маданий ривожлантириш дастурлари лойиҳалари;

3) давлат қимматли қофозларини чиқариш ҳажми ҳамда Ўзбекистон Республикасининг давлат ички ва ташки қарзи кўламини ошириш тўғрисидаги таклифлар;

4) солиқлар ва бошқа мажбурий тўловлар ставкаларини белгилаш ҳамда ўзгартириш тўғрисидаги таклифлар;

5) давлат мулки объектларини хусусийлаштириш дастурларининг лойиҳалари ҳамда хусусийлаштиришдан олинган маблаглардан фойдаланишнинг асосий йўналишлари тўғрисидаги таклифлар;

6) белгилаб қўйилган давлат нархлари қўлланиладиган маҳсулотлар, товарлар ва хизматлар рўйхати;

7) қонунчилик ташаббуси тартибида Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Қонунчилик палатасига киритиладиган қонунлар лойиҳалари;

8) давлатлараро шартномалар ва битимларни имзолаш тўғрисидаги таклифлар кўриб чиқилади.

Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатларига биноан **давлат бошқаруви органлари** тизимиға ижро ҳокимияти тизимида фаолият юритаётган давлат органлари киритилган. Жумладан, жамият ҳаётининг барча томонларини эркинлаштириш ва ислоҳ қилишнинг ҳозирги босқичи талабларига мувофиқ иқтисодиётни бошқариш тизимини янада такомиллаштириш, давлат тузилмаларининг ҳокимият ваколатларини қисқартириш, давлат ва хўжалик бошқаруви вазифаларини аниқ чегаралаб қўйиш, шунингдек, республика давлат бошқаруви органлари фаолияти самарадорлигини ошириш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Рес-

публика давлат бошқаруви органлари тизимини тако-миллашибириш түғрисида”ги 2003 йил 9 декабрдаги 3358-сонли Фармони¹²га биноан вазирликлар, давлат қўмиталари, қўмиталар, агентликлар, шунингдек, улар хузурида ва Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси хузурида ташкил этиладиган давлат бошқаруви тузилмалари республика давлат бошқаруви органлари жумласига киритилган.

Республика давлат бошқаруви органлари қўйидаги-лар:

Вазирликлар:

- 1) Ўзбекистон Республикаси Иқтисодиёт вазирлиги;
- 2) Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги;
- 3) Ўзбекистон Республикаси Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлиги;
- 4) Ўзбекистон Республикаси Меҳнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш вазирлиги;
- 5) Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта маҳсус таълим вазирлиги;
- 6) Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими вазирлиги;
- 7) Ўзбекистон Республикаси Соғлиқни сақлаш вазирлиги;
- 8) Ўзбекистон Республикаси Маданият ва спорт ишлари вазирлиги;
- 9) Ўзбекистон Республикаси Мудофаа вазирлиги;
- 10) Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги;
- 11) Ўзбекистон Республикаси Фавқулодда вазиятлар вазирлиги;
- 12) Ўзбекистон Республикаси Ташқи ишлар вазирлиги;
- 13) Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги;
- 14) Ўзбекистон Республикаси Ташқи иқтисодий алоқалар, инвестициялар ва савдо вазирлиги.

¹² Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 2003, 11-12-сон, 178-модда.

Давлат қўмиталари:

- 1) Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси;
- 2) Ўзбекистон Республикаси Хусусийлаштириш, монополиядан чиқариш ва рақобатни ривожлантириш давлат қўмитаси;
- 3) Ўзбекистон Республикаси Давлат солик қўмитаси;
- 4) Ўзбекистон Республикаси Давлат божхона қўмитаси;
- 5) Ўзбекистон Республикаси Давлат табиатни муҳофиза қилиш қўмитаси;
- 6) Ўзбекистон Республикаси Давлат геология ва минерал ресурслар қўмитаси;
- 7) Ўзбекистон Республикаси Давлат архитектура ва қурилиш қўмитаси;
- 8) Ўзбекистон Республикаси Ер ресурслари, геодезия, картография ва давлат кадастри бўйича давлат қўмитаси;
- 9) Ўзбекистон Республикаси Алоқа, ахборотлаштириш ва телекоммуникация технологиялари давлат қўмитаси.

Агентликлар:

- 1) Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлиги;
- 2) Ўзбекистон Стандартлаштириш, метрология ва сертификатлаштириш агентлиги;
- 3) Ўзбекистон «Ўзкоммунхизмат» агентлиги;
- 4) Ўзбекистон Автомобиль ва дарё транспорти агентлиги;
- 5) Ўзбекистон Республикасининг Интеллектуал мулк агентлиги;
- 6) Ўзбекистон Республикаси Марказий банки хузуридаги Қимматбаҳо металлар агентлиги;
- 7) «Ўзархив» агентлиги.

Қўмиталар:

- 1) Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси хузуридаги Давлат захираларини бошқариш қўмитаси;

2) Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси хузуридаги Дин ишлари бўйича қўмита;

3) Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси хузуридаги Фан ва технологияларни ривожлантириши мувофиқлаштириш қўмитаси.

Марказлар:

1) Ўзбекистон Республикаси Давлат мулки қўмитаси хузуридаги Қимматли қофозлар бозори фаолиятини мувофиқлаштириш ва назорат қилиш маркази;

2) Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта маҳсус таълим вазирлигининг Ўрта маҳсус, касб-ҳунар таълими маркази;

3) Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси хузуридаги Давлат тест маркази;

4) Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси хузуридаги Наркотик моддаларни назорат қилиш миллий ахборот-таҳлил маркази;

5) Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси хузуридаги «Сифат» Ўзбекистон пахта толасини сертификатлаш маркази;

6) Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси хузуридаги Гидрометеорология хизмати маркази;

7) Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси хузуридаги Давлат персоналлаштириш маркази.

Инспекциялар:

1) Ўзбекистон Республикаси Парвозлар хавфсизлигини назорат қилиш давлат инспекцияси;

2) Ўзбекистон Республикаси Темир йўлларда юк ва йўловчилар ташиш хавфсизлигини назорат қилиш давлат инспекцияси;

3) Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси хузуридаги Катта ва алоҳида муҳим сув хўжалиги обьектларининг техник ҳолатини ҳамда бехатар ишланини назорат қилиш давлат инспекцияси;

4) Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси

хузуридаги Ўзбекистон нефть маҳсулотлари ва газдан фойдаланишни назорат қилиш давлат инспекцияси;

5) Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси хузуридаги Давлат дон инспекцияси;

6) Ўзбекистон Республикаси Электр энергетикада назорат бўйича давлат инспекцияси;

7) Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси хузуридаги Ер қаърини геологик ўрганиш, саноатда, кончилийда ва коммунал-маший секторда ишларнинг бехатар олиб борилишини назорат қилиш давлат инспекцияси;

8) Алоқа, ахборотлаштириш ва телекоммуникация технологиялари соҳасида назорат бўйича давлат инспекцияси.

Юқорида кўрсатиб ўтилган Фармонга биноан, республика давлат бошқаруви органларининг асосий вазифалари ва функцияларига қўйидагилар киради:

1) Ўзбекистон Республикаси қонунлари, Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармонлари ҳамда бошқа норматив-хуқуқий ҳужжатлар амалда рўёбга чиқарилиши, уларнинг ижроси устидан таъсирчан назорат амалга оширилишини таъминлаш;

2) ташқи ва ички сиёсатни амалга ошириш, давлатнинг ташқи ва ички хавфсизлигини таъминлаш;

3) мамлакатни стратегик ривожлантиришнинг устувор йўналишларини белгилаш, давлатнинг мақсадли дастурларини ишлаб чиқиш ҳамда уларни амалга оширишни ташкил қилиш, иқтисодий ислоҳотларни рўёбга чиқариш борасидаги чора-тадбирларни амалга ошириш;

4) инсоннинг конституциявий ҳуқуқлари ва эркинликлари, аҳолининг таълим, тиббий хизмат, ижтимоий таъминотга бўлган ҳуқуқларини таъминлаш ва ҳимоя қилиш, меҳнат бозорини тартибга солиш, ижтимоий соҳада умумдавлат бошқарув тизими фаолиятини бошқариш ва мувофиқлаштириш;

5) тегишли ҳуқуқий муҳитни яратиш, лицензиялаш,

сертификатлаштириш ва стандартлаштириш орқали хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятини давлат томонидан тартибга солиш;

6) соликлар, божхона тўловларини йифиш, давлат даромадларини тақсимлаш йўли билан хазинага оид вазифаларни амалга ошириш.

Маҳаллий давлат ҳокимияти.¹³ Вилоятлар, туманлар ва шаҳарларда (туманга бўйсунадиган шаҳарлардан, шунингдек, шаҳарлар таркибига кирувчи туманлардан ташқари) ҳалқ депутатлари Кенгашлари давлат ҳокимиятининг вакиллик органлариидир.

Вилоят, туман, шаҳар ҳокими вилоят, туман ва шаҳарнинг олий мансабдор шахси бўлиб, айни бир вақтда, тегишли ҳудуддаги вакиллик ва ижроия ҳокимиятини бошқаради.

Ҳалқ депутатлари Кенгаши ва ҳоким вилоят, туман ва шаҳар учун умумий бўлган ижтимоий-иктисодий ривожланиш вазифалари амалга оширилишини, жойларда қонунлар, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг қарорлари, Ўзбекистон Республикаси Президенти ва Вазирлар Маҳкамаси қабул қилган ҳужжатлар, юқори турувчи ҳалқ депутатлари кенгашлари ва ҳокимлар қарорларининг ижросини, Ўзбекистон Республикаси давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари билан фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ўртасидаги алоқаларни, аҳолини вилоят, туман ва шаҳарни бошқаришга жалб этишни таъминлайди.

Ҳалқ депутатлари вилоят, туман, шаҳар Кенгashi Ўзбекистон Республикаси қонунига мувофиқ вилоят, туман, шаҳар аҳолиси томонидан сайланадиган ҳалқ депутатларидан иборат бўлади. Ҳалқ депутатлари вилоят, ту-

¹³ Ўзбекистоннинг “Маҳаллий давлат ҳокимияти тўғрисида”ти Қонуни // Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг Ахборотномаси, 1993., 9-сон, 320-модда.

ман, шаҳар Қенгашининг асосий иш шакли – сессиядир.

Махаллий ҳокимият органлари фаолиятининг асосий йўналишлари қуидагилар хисобланади:

1) қонунийликни, ҳүкүмий-тартибот ва фуқаролар-нинг хавфсизлигини таъминлаш;

2) ҳудудларни иқтисодий, ижтимоий ва маданий ри-
вожлантириш;

3) маҳаллий бюджетни шакллантириш ва уни ижро этиш, маҳаллий солиқлар, йигимларни белгилаш, бюджетдан ташқари жамғармаларни ҳосил қилиш;

4) маҳаллий коммунал хўжаликка раҳбарлик қилиш;

5) атроф-мухитни мухофаза қилиш;

6) фүқаролик ҳолати актларини қайд этишни таъминлаш;

7) норматив хужжатларни қабул қилиш ҳамда Ўзбекстан Республикасынин тартиби

кистон Республикаси Конституцияси ва Ўзбекистон Республикаси қонунларига зид келмайдиган бошқа ва-
колатларни амалга ошириш.

Вилюят, туман ва шаҳар ҳокимлари ўз ваколатларини якка бошчилик асосида амалга оширадилар ва ўзлари раҳбарлик қилаётган органларнинг қарорлари ва фаолияти учун шахсан жавобгардир.

Хоким ўзига берилган ваколатлар доирасида тегишли ҳудуддаги барча корхоналар, муассасалар, ташкилотлар, бирлашмалар, шунингдек, мансабдор шахслар ва фуқаролар томонидан бажарилиши мажбурий бўлган қарорлар қабул қиласи.

Ўзбекистон Республикасида *суд ҳокимияти* қонун чиқарувчи ва ижро этувчи ҳокимиятлардан, сиёсий партиялардан, бошқа жамоат бирлашмаларидан мустақил ҳолда иш юритади.

ликаси хўжалик суди, шу муддатга тайинланадиган фуқаролик ва жиноят ишлари бўйича вилоят ва Тошкент шаҳар судлари, фуқаролик ва жиноят ишлари бўйича туманлараро, туман, шаҳар судлари, ҳарбий ва хўжалик судларидан иборат.

Ўзбекистон Республикаси Конституциявий суди¹⁴ қонун чиқарувчи ва ижро этувчи ҳокимиятларнинг ҳужжатлари Конституцияга қанчалик мослигига доир ишларни кўрадиган суд ҳокимияти органи ҳисобланади. Конституциявий суд:

1) Ўзбекистон Республикаси қонунлари ва Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталари қарорлари, Ўзбекистон Республикаси Президенти фармонлари, ҳукумат ва маҳаллий давлат ҳокимияти органдарни қарорлари, Ўзбекистон Республикаси давлатлараро шартномавий ва бошқа мажбуриятларининг Ўзбекистон Республикасининг Конституциясига мослигини аниқлади;

2) Қорақалпоғистон Республикаси Конституцияси Ўзбекистон Республикаси Конституциясига, Қорақалпоғистон Республикасининг қонунлари Ўзбекистон Республикасининг қонунларига мувофиқлиги тўғрисида хулоса беради;

3) Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ва қонунларининг нормаларига шарҳ беради;

4) Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ва қонунлари билан ўзининг ваколатлари доирасига киритилган бошқа ишларни кўриб чиқади;

5) Конституциявий суд фақат Ўзбекистон Республикаси Конституциясига амал қилган ҳолда ишларни ҳал этади ва хулосалар беради.

Конституциявий судда ишларни қараб чиқиш ва

¹⁴ Ўзбекистон Республикасининг “Ўзбекистон Республикасининг Конституциявий суди тўғрисида”ги Конуни // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1995, 9-сон, 178-модда.

қарорлар қабул қилиш камидан тўрт судьядан иборат таркибда коллегиал амалга оширилади.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 83-моддасига мувофиқ, Конституциявий суд қонунчилик ташаббуси ҳуқуқига эга. Бу ҳуқуқ Конституциявий суд томонидан қонун лойиҳасини Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Қонунчилик палатасига киритиш орқали амалга оширилади.

Ўзбекистон Республикаси Олий суди¹⁵ фуқаролик, жиноий ва маъмурий суд ишларини юритиш соҳасида суд ҳокимиятининг олий органидир.

Ўзбекистон Республикаси Олий суди Қорақалпогистон Республикаси олий судлари, вилоят, шаҳар, туманлараро, туман судлари ва ҳарбий судларнинг судлов фаолияти устидан назорат олиб бориш ҳуқуқига эга.

Ўзбекистон Республикаси Олий суди ишларни биринчи инстанция суди сифатида ва назорат тартибида кўради. У ўзи биринчи инстанция сифатида кўрган ишларни апелляция ёки кассация тартибида шикоят бериш (протест билдириш) ҳуқуқига эга бўлган шахсларнинг хоҳишига кўра апелляция ёки кассация тартибида кўриши мумкин. Апелляция тартибида кўрилган иш кассация тартибида кўрилмаслиги керак.

Ўзбекистон Республикаси Олий суди:

1) Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг тушунтиришлари судлар томонидан бажарилиши устидан назоратни амалга оширади;

2) суд амалиёти ва суд статистикасининг тизимли таҳлилини амалга оширади;

3) судларнинг кадрлари малакаси оширилишини ташкил қилади.

Ўзбекистон Республикаси ҳарбий судлари тизими

¹⁵ Ўзбекистон Республикасининг “Судлар тўғрисида”ти Қонуни // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 2001, 1-2-сон, 10-модда.

Ўзбекистон Республикаси Олий суди Ҳарбий ҳайъати, Ўзбекистон Республикаси Ҳарбий суди, округ ва ҳудудий ҳарбий судлардан иборат.

Ўзбекистон Республикаси Олий судининг Ҳарбий ҳайъати лавозим бўйича Ҳарбий ҳайъат раиси ҳисобланадиган Ўзбекистон Республикаси Олий суди раисининг ўринбосаридан, Ҳарбий ҳайъат раисининг ўринбосари ва судьялардан иборат бўлади.

Ўзбекистон Республикаси Ҳарбий суди вилоят суди ҳуқуқида иш олиб боради ҳамда раис, раис ўринбосари, судьялар ва халқ маслаҳатчиларидан иборат бўлади. Округ ва ҳудудий ҳарбий судлар туман суди ҳуқуқида иш олиб борадилар ва раис, судьялар, халқ маслаҳатчиларидан, зарурат бўлганда эса раис ўринбосаридан ҳам иборат бўлади.

Ўзбекистон Республикаси ҳарбий судлари:

1) Ўзбекистон Республикаси Мудофаа вазирлиги, Миллий хавфсизлик хизмати, Фавқулодда вазиятлар вазирлиги, Ички ишлар вазирлиги қўшинлари ва қонун ҳужжатларига мувофиқ ташкил этиладиган бошқа ҳарбий тузилмаларнинг ҳарбий хизматчилари, шунингдек, ўқув йигинларида бўлган вақтда ҳарбий хизматга мажбурлар томонидан содир этилган жиноятлар тўғрисидаги ишлар;

2) ҳарбий қисмлар, қўшилмалар ва бирлашмалар, ҳарбий бошқарув органларининг қўмондонлигига нисбатан ҳарбий хизматчиларнинг даъволари бўйича фуқаролик ишлари ва ҳарбий бошқарув органлари ҳамда ҳарбий мансабдор шахсларнинг ҳарбий хизматчиларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини бузувчи хатти-ҳаракатлари (қарорлари) устидан шикоятлар;

3) алоҳида ҳолатларга кўра умумий юрисдикция судлари фаолият кўрсатмаётган жойларда барча фуқаролик ва жиноят ишлари;

4) давлат сирларига тааллуқли ишлар;

5) қонун ҳужжатларига мувофиқ бошқа ишларни кўради.

Ўзбекистон Республикаси Олий хўжалик суди хўжа-

лик суд ишларини юритиш соҳасида суд ҳокимияти-нинг олий органидир.

Ўзбекистон Республикаси Олий хўжалик суди Қорақалпоғистон Республикаси хўжалик судининг, вилоятлар ва Тошкент шаҳар хўжалик судларининг судлов фаолияти устидан назорат олиб бориш ҳуқуқига эга.

Ўзбекистон Республикаси Олий хўжалик суди ишларни биринчи инстанция суди сифатида, кассация тартибида ва назорат тартибида кўради.

Ўзбекистон Республикаси Олий хўжалик суди Ўзбекистон Республикаси Олий хўжалик суди Пленумининг тушунтиришлари хўжалик судлари томонидан бажарилишини назорат қиласди, қуйи хўжалик судлари фаолиятини текширади, хўжалик судларининг ишини ташкил этиш ижобий тажрибасини ўрганади, умумлаштиради ва оммалаштиради.

Ўзбекистон Республикаси Олий хўжалик суди раис, унинг биринчи ўринбосари, ўринбосарлари, судлов ҳайъатларининг раислари, Ўзбекистон Республикаси Олий хўжалик суди судьяларидан иборат бўлиб, қуидаги таркибда иш олиб боради: Ўзбекистон Республикаси Олий хўжалик суди Пленуми; Ўзбекистон Республикаси Олий хўжалик суди Раёсати; Фуқаролик ҳуқуқий муносабатларидан келиб чиқадиган низоларни ҳал этиш бўйича судлов ҳайъати; Маъмурий ҳуқуқий муносабатлардан келиб чиқадиган низоларни ҳал этиш бўйича судлов ҳайъати.

Ўзбекистон Республикасида суд Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси ва бошқа қонунларида, инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги ҳалқаро ҳужжатларда эълон қилинган фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари, корхоналар, муассасалар ва ташкилотларнинг ҳуқуқлари ҳамда қонун билан қўриқланадиган манфаатларини суд йўли билан ҳимоя қилишга даъват этилган.

Судьялар мустақиллар, фақат қонунга бўйсунадилар. Судьяларнинг одил судловни амалга ошириш борасидаги фаолиятига бирон-бир тарзда аралашишга

йўл қўйилмайди ва бундай аралашув қонунга мувофиқ жавобгарликка сабаб бўлади.

Ўзбекистон Республикасида **одил судлов** фақат суд томонидан амалга оширилади.

Ўзбекистон Республикаси прокуратураси¹⁶ Ўзбекистон Республикаси Бош прокурори раҳбарлик қиласидан прокуратура органларининг ягона марказлаштирилган тизимиdir.

Ўзбекистон Республикаси Бош прокурори ва унга бўйисунувчи прокурорлар Ўзбекистон Республикаси ҳудудида қонунларнинг аниқ ва бир хилда бажарилиши устидан назоратни амалга оширадилар.

Прокуратура органлари фаолиятини ташкил этиш ва улар фаолиятининг асосий принциплари бирлик, марказлашганлик, қонунийлик, мустақиллик ва ошкораликдир.

Ўзбекистон Республикаси прокуратура органларининг асосий вазифалари қонун устуворлигини таъминлаш, қонунийликни мустаҳкамлаш, фуқароларнинг ҳуқуқ ҳамда эркинликлари, жамият ва давлатнинг қонун билан қўриқланадиган манфаатлари, Ўзбекистон Республикаси конституциявий тузумини ҳимоя қилиш, ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш ва профилактика қилишдан иборат.

Прокуратура органлари ўз фаолиятини қўйидаги асосий йўналишлар бўйича амалга оширади:

1) вазирликлар, давлат қўмиталари, идоралар, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари, жамоат бирлашмалари, корхоналар, муассасалар, ташкилотлар, ҳокимлар ва бошқа мансабдор шахслар томонидан қонунларнинг ижро этилиши устидан назорат қилиш;

2) фуқаронинг ҳуқуқ ҳамда эркинликларини таъминлашга қаратилган қонунлар ижроси устидан назорат қилиш;

¹⁶ Ўзбекистон Республикасининг “Прокуратура тўғрисида”ги Қонуни // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 2001, 9-10-сон, 168-модда.

3) Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучлари, вазирликлар, давлат қўмиталари ва идораларининг ҳарбий тузилмаларида қонунларга риоя этилиши устидан назорат қилиш;

4) тезкор-қидирув фаолиятини, суриштирув, дастлабки терговни амалга оширадиган органлар томонидан қонунларнинг ижро этилиши устидан назорат қилиш ҳамда уларнинг жиноятчиликка қарши кураш борасидаги фаолиятини мувофиқлаштириш;

5) жиноятлар юзасидан дастлабки тергов олиб бориш;

6) судларда жиноят ишлари кўриб чиқилаётганда давлат айбловини қувватлаш, судларда фуқаролик ишлари, маъмурий ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги ишлар ҳамда хўжалик низоларини кўришда иштирок этиш, қонунларга зид бўлган суд ҳужжатларига протест келтириш;

7) солик интизомини мустаҳкамлаш, солик, валюта соҳасидаги жиноятлар ва ҳуқуқбузарликларга қарши кураш, шунингдек, давлатга етказилган иқтисодий зарарни қоплашга қаратилган қонунларнинг ижро этилиши устидан назорат қилиш;

8) ушлаб турилганларни, қамоққа олинганларни сақлаш жойларида, жиноий жазолар ва жиноят-ҳуқуқий таъсирнинг бошқа чораларини ижро этиш чоғида қонунларга риоя этилиши устидан назорат қилиш;

9) қонун ижодкорлиги фаолиятида ҳамда жамиятда ҳуқуқий маданиятни юксалтириш ишида иштирок этиш.

Прокуратура органлари Ўзбекистон Республикаси Бош прокурори раҳбарлик қиладиган ягона марказлашган тизимни ташкил этади ҳамда қуий турувчи прокурорлар юқори турувчи прокурорларга ва Ўзбекистон Республикаси Бош прокурорига бўйсуниши ҳамда ҳисобдорлиги асосида фаолият кўрсатади.

Юқори турувчи прокурор қуий турувчи прокурорга кўрсатмалар беришга ёхуд унинг ҳар қандай, шу жумладан, процессуал қарорини ўзгартириш ёки бекор қилишга ҳақлидир, шунингдек, у ўз бўйсунувида-

ги барча прокурорларнинг ишлари тўғри ташкил этилиши учун тўлиқ жавобгардир.

Прокуратура органлари ўз ваколатларини ҳар қандай давлат органлари, жамоат бирлашмалари ҳамда мансабдор шахслардан мустақил равища, фақат қонунга бўйсунган ҳолда амалга оширадилар. Прокуратура органларининг фаолиятига аралашиш тақиқланади.

Прокурорнинг ҳужжатлар, материаллар ва бошқа маълумотларни тақдим этиш, тафтиш, текширишлар ўтказиш, мутахассис ажратиш, прокуратурага келиши ва аниқланган қонунбузарликлар хусусида тушунтиришлар бериш, қонунбузарликлар, уларга имконият ярататётган сабаб ва шарт-шароитларни бартараф этиш, шунингдек, қонунга риоя этиш тўғрисидаги ўз ваколатлари доирасида қўяётган талабларини бажариш барча фуқаролар ва юридик шахслар учун мажбурийдир.

Ўзбекистон Республикасининг банк тизими니 Республика **Марказий банки**¹⁷ бошқаради. Марказий банк юридик шахс ҳисобланади ва у давлатнинг мутлақ мулкидир.

Марказий банк - ўз сарф-харажатларини ўзининг даромадлари ҳисобидан амалга оширувчи, иқтисодий жиҳатдан мустақил муассасадир.

Марказий банкнинг бош мақсади миллий валютанинг барқарорлигини таъминлашдан иборат.

Асосий вазифалари:

1) монетар сиёsatни ҳамда валютани тартибга солиши соҳасидаги сиёsatни шакллантириш, қабул қилиш ва амалга ошириш;

2) Ўзбекистон Республикасида ҳисоб-китобларнинг самарали тизимини ташкил этиш ва таъминлаш;

3) банклар, микрокредит ташкилотлари, ломбардлар ва кредит бюrolари фаолиятини лицензиялаш ҳамда тартибга солиши, банклар, микрокредит таш-

¹⁷ Ўзбекистон Республикасининг “Ўзбекистон Республикасининг Марказий банки тўғрисида”ги Қонуни // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисисининг Ахборотномаси, 1995, 12-сон, 247-модда.

килотлари ломбардлар ва кредит бюроларини назорат қилиш, қимматли қофозлар бланклари ишлаб чиқариши лицензиялаш;

4) Ўзбекистон Республикасининг расмий олтин-валюта резервларини, келишувга биноан, ҳукумат резервларини қўшган ҳолда, сақлаш ва тасарруф этиш;

5) давлат бюджетининг касса ижросини Молия вазирлиги билан биргаликда ташкил этишдан иборатdir.

Марказий банк молиявий ёрдам кўrsatiш билан шуғулланишга, тижорат фаолияти билан шуғулланиш, Ўзбекистон Республикаси Xалқ банки, «Микрокредит-банк» акциядорлик тижорат банкининг, шунингдек, Марказий банк фаолият юритишини таъминловчи корхоналар ва ташкилотларнинг капиталларида иштирок этишини истисно этганда, банклар ва бошқа юридик шахсларнинг капиталларида қатнашишга ҳақли эмас.

Марказий банк Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Сенатига ҳисобдордир. Олий Мажлиснинг Сенати Ўзбекистон Республикаси Президентининг тақдимига кўра Марказий банк Бошқарувининг раисини тайинлайди ва лавозимидан озод этади, йиллик ҳисоботни, шунингдек, аудиторнинг хulosасини кўриб чиқади.

Марказий банк пул-кредит соҳасидаги мавжуд вазият ва монетар сиёсатнинг асосий йўналишлари тўғрисида ҳар йили матбуотда маъруза эълон қиласди.

Марказий банк – ягона марказлаштирилган бошқарув тизимиdir.

Марказий банк Қорақалпоғистон Республикаси пойтахти, вилоятларнинг марказлари ва Тошкент шаҳрида юридик шахс мақомига эга бўлмаган бош бошқармалар тузади.

Марказий банкнинг олий органи унинг Бошқарувидир. Бошқарув Марказий банк сиёсати ва фаолиятининг асосий йўналишларини белгилаб беради, банкни бошқаради. Бошқарув ўн бир кишидан иборат бўлади. Бошқарув таркибига Марказий банк Раиси, унинг ўринbosарлари, шунингдек, банкнинг асосий бўлинмалари раҳбарлари киради.

1.4. Давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари фаолиятида қонунийлик ҳамда интизомни таъминлаш усуллари

Ўзбекистон танлаб олган йўл республика ва унинг халқининг манфаатларига мос келадиган, ижтимоий жиҳатдан йўналтирилган бозор иқтисодиётини шакллантиришга қаратилган иқтисоддир. Бозор иқтисодиётiga ўтилган сари иқтисодиётни бошқариш ва тартибга солишда давлатнинг роли ўзгаради. Бозор иқтисодиётининг ўзини ўзи тартибга соловчи механизмлари тобора катта роль ўйнайди.

Жаҳон тажрибаси кўрсатишича, суверен давлатчиликка эришиш, янги иқтисодий негизнинг шаклланиши, халқнинг ижтимоий ва маънавий жиҳатдан уйғониши событқадам ва астойдил ҳаракат қилиш йўли билан катта қийинчилликларни енгib ўтиш орқали амалга оширилади. Мустақилликни қўлга киритган ҳар бир мамлакат ўз тараққиёт йўлини излаган, янги жамият барпо этиш борасида ўз андозасини ишлаб чиққан. Бунда илк асос вазифасини кишиларнинг ўз қадриятлари тизими ва аниқ мақсадни кўзлаб тутилган йўл, миллий анъаналар ва тарихий шарт-шароит, реал ижтимоий-иктисодий ва сиёсий муҳит, одамларнинг таркиб топган турмуш тарзи ва дунёқарashi ўтаган.

Демократик принципларга асосланган эркин бозор муносабатларига ўтиш изчил тарзда эскича тартибларга барҳам бериш, унинг ўрнига янги бозор тартибларини аста-секин жорий эта бориш, иқтисодда, сиёсатда, маданий-маънавий ҳаётда туб ислоҳотларни амалга ошириш йўли билан жамиятни янгилаш орқали амалга оширилади. Иқтисодий ислоҳотлар моҳиятини чуқур идрок этиш, уларнинг ҳаётий зарурлигини аниқравшан англаб этиш лозим.

Ўзбекистон Республикасида Конституция ва унинг асосида ишлаб чиқилган қонунларнинг устунлиги ўрнатилган. Мазкур конституциявий меъёрдан келиб чиқ-

қан ҳолда, барча давлат органлари, мансабдор шахслар, шунингдек, фуқаролар амалдаги қонунчиликка оғишмай риоя қилишлари лозим. Акс ҳолда, жамият ва давлат, охир-оқибат фуқароларнинг қонуний манфаатларига путур етиши мумкин.

Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ва қонунлари асосида давлат фаолиятини амалга оширувчи органлар тузилмаси, уларнинг ҳуқуқий ҳолати, ўзаро муносабатлари қайта кўриб чиқилиб, замон талаблари дараражасида ташкил этилди.

Жамиятнинг ривожланиши билан турли янги ижтимоий муносабатлар юзага келиб, уларни ҳуқуқий тартибга солиш муаммоси юзага келади. Бу жараёнда давлат органлари катта аҳамият касб этади.

Давлат олдида турган асосий вазифалардан бири сифатида давлат органларининг, уларда меҳнат қилувчи хизматчиларнинг фаолиятини ҳуқуқий тартибга соилини такомиллаштириш масаласи юзага келди.

Давлат органларининг ўз олдига қўйган мақсад ва вазифаларининг самарали амалга оширилиши, кўп жиҳатдан, уларнинг фаолиятида қонунийлик ва интизомнинг таъминланганлигига ёки унга қай дараҷада риоя этилаётганлигига боғлиқ.

Қонунийлик деганда, давлат органлари фаолиятнинг Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ва амалдаги қонунлари асосида ташкил этилиши ва амалга оширилиши тушунилади. Интизом деганда эса, давлат органлари фаолиятида ўрнатилган тартибга риоя қилинишини таъминлаш тушунилади.

Қонунийлик – демократик ҳуқуқий жамият мавжуд бўлиши ва ривожланишининг асосий белгиси.

Давлат органлари ўз фаолиятини Конституция ва қонунларга асосланиб, уларни рўёбга чиқариш мақсадида амалга оширади.

Қонунийлик фуқаролар ҳуқуқлари ва эркинликлари, демократик институтлар, фуқаролик жамиятини шакллантириш ва амалга оширишни, давлат аппара-

тини қуриш ва фаолият кўрсатишини таъминлаш учун зарур.

Қонунийлик давлат механизмининг барча элементлари (давлат органлари, давлат ташкилотлари, давлат хизматчилари), нодавлат ташкилотлар, шунингдек, фуқаролар учун мажбурий.

Қонунийликнинг асосий вазифаси – мамлакатнинг ижтимоий ва давлат тузумини мустаҳкамлаш, бозор иқтисодиётига ўтиш учун мулкнинг турли шаклларига йўл очиш ва уларни қўриқлаш, фуқароларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва бурчларини мустаҳкамлаш.¹⁸

Қонунийлик мазмунини аниқлашда, биринчи навбатда, қонунларнинг сифатига эътибор бериш, яъни унинг ижтимоий муносабатларга, ҳуқуққа мос келишини аниқлаш керак. Қонунлар ижтимоий муносабатларни тартибга солувчи ўзига хос восита сифатида, жамиятда мавжуд бўлган иқтисодий даражага, ташкилотчилик, маданият ва ахлоқий қоидаларга мос бўлиши керак. Қонунийлик – давлат ҳуқуқининг жамият ва фуқаролар манфаати йўлида легализациялаш воситаси бўлиши керак. Қонунийлик юқори сифатли ҳуқуқий меъёрларнинг етарлича мавжуд бўлиши ва барча ҳуқуқ субъектлари томонидан унга қатъий риоя этишидир.¹⁹

Давлат бошқарувида қонунийлик²⁰ қуидаги хусусиятлар билан изоҳланади:

Биринчидан, барча учун қонунларнинг умуммажбурийлиги. Айнан унда қонун талабларининг устунлигини, унинг олий юридик қучини кўриш мумкин. Ҳеч ким-

¹⁸ Давлат ва ҳуқуқ назарияси: Олий ўқув юртларининг ҳуқуқшунослик мутахассислиги бўйича таълим олаётган талабалари учун / Бобоев Х.Б., Исломов З.М., Чориёров У.: / Масъул мухаррир: Х.Б.Бобоев, Ҳ.Т.Одилқориев / - Т.: “Иқтисодиёт ва ҳуқуқ дунёси” нашрийёт уйи, 2000. 375-376-бетлар.

¹⁹ Бахрах Д.Н., Российский Б.В., Старилов Ю.Н. Административное право: Учебник для вузов. – М.: Норма, 2004. -С. 703-707.

²⁰ Козлов Ю.М. Административное право. – М.: Юристъ, 2003. -С. 210-215.

га қонунни четлаб ўтиши ёки қонундан ўзини устун қўйишига рухсат берилмайди;

иккинчидан, қонунийликнинг ягоналиги;

учинчидан, қонунийлик ва мақсадга мувофиқликнинг мос келиши. Қонуннинг ўзи мақсадга мувофиқликни намоён бўлишининг юқори даражасидир;

тўртингидан, қонунийлик ва аҳоли ҳуқуқий маданиятининг чамбарчас боғлиқлиги;

бешинчидан, ҳар қандай қарор қабул қилинганда қонунийлик ва адолат бир ўринда туриши лозим;

олтингидан, давлат бошқарувида қонунийлик уни бузганлик учун жавобгарлик муқаррар белгиланганида таъминланиши мумкин.

Қонунийлик давлат бошқаруви жараёнида алоҳида аҳамиятга эга бўлиб, бу қуйидаги ҳолатлар билан белгиланади:

биринчидан, бошқарув жараёнида давлат органларининг иқтисодиёт, ижтимоий-маданий ва маъмурий-сиёсий қурилишга раҳбарлик қилиш сингари фаолияти амалга оширилади. Қонунийликка риоя қилиш мазкур тизим олдида турган вазифа ва функцияларнинг самарали амалга оширилишини таъминлаб берувчи асосий восита ҳисобланади;

иккинчидан, бошқарув субъектлари ўз функциялари ва ваколатларини амалга ошириш орқали ҳуқуқни қўллаш фаолиятини олиб борадилар. Бу бошқарув қарорлари ишлаб чиқиш ва қабул қилиш билан боғлик;

учинчидан, бошқарув фаолияти кўпгина субъектлар (ижро ҳокимияти органлари, мансабдор шахслар ва бошқалар) томонидан амалга оширилади. Улар фуқаролар ҳамда турли ташкилотлар билан муносабатга киришади. Айнан уларнинг қонунга риоя қилиши ва ўзларига юклатилган вазифаларни, функцияларни аниқ ҳамда тўғри ижро этиши жамият ҳаётига ўз таъсирини кўрсатади;

тўртингидан, бошқарув органлари жамият ҳаётининг турли соҳаларини қамраб олувчи ҳуқуқ ижодкор-

лиги фаолиятини амалга оширадилар. Давлат бошқаруви органлари томонидан меъёрий ҳужжатларнинг қабул қилиниши, биринчи навбатда, қонунийликка асосланади. Давлат органлари ҳуқуқ ижодкорлиги фаолиятнинг қонун доирасида олиб борилиши, улар кафолатини мустаҳкамлайди;

бешинчидан, бошқарув органлари маъмурий мажбурлов чораларини қўллаш соҳасида кенг ваколатларга эга. Давлат органлари маъмурий юрисдикцияни амалга ошира бориб, юзага келган низоларни мустақил ҳал этади, давлатнинг мажбурлов чораларини қўллаш орқали ҳуқуқбузарларга таъсир кўрсатади.

Ўзбекистон Республикасида қонунийликни таъминлаш бир неча кафолатлар тизими билан таъминланади. Жумладан, кафолатларнинг иқтисодий, сиёсий, ташкилий, ҳуқуқий ва ижтимоий тизими мавжуд. Давлат бошқарувини амалга ошириш жараёнида барча субъектлар фаолияти айнан шуларга таянади.

Давлат бошқарувининг самарали амалга оширилиши нафақат қонунийлик билан, балки бошқарув жараёни иштирокчиларининг интизомга риоя қилиши билан ҳам таъминланади. Интизом нафақат қонунларга, балки юқори турувчи давлат органларининг норматив ҳужжатлари билан ўрнатилган тартибга ҳам риоя қилинишини таъминлайди.

Давлат интизоми деганда, давлат ва унинг ваколатли органлари томонидан ўрнатилган тартиб ва қоидаларга барча фуқароларнинг онгли равишда бўйсуниши, хулқ-атвор қоидаларига риоя қилиши, давлат хизматчиларининг эса умумий ва мансаб мажбуриятлари ҳамда раҳбарларнинг қарорларини бажариши тушунилади.²¹

Давлат интизоми бошқарув жараёнида иштирок этув-

²¹ Алехин А.П., Кармолицкий А.А., Козлов Ю.М. Административное право Российской Федерации. Учебник. -М.: Зертало, 1998. -С. 361.

чи барча субъектлар фаолиятини ташкил этиш ва уларнинг ҳамкорликда ҳаракат қилишини белгилаб берувчи асосий воситалардан бири ҳисобланади. Давлат бошқаруви жараёнида қонунийликни таъминлашга қаратилган чора-тадбирлар давлат интизомини мустаҳкамлашга ҳам хизмат қиласди.

Давлат бошқаруви фаолияти соҳасида қонунийлик принципининг ҳаракатда бўлиши ташкилий-ҳуқуқий воситалар тизими билан таъминланади. Юридик хусусиятлари ва мазмуни жиҳатидан ҳар хил бўлган бундай воситаларнинг йиғиндиси қонунийликни таъминлаш усувларини ташкил этади.

Қонунийликни таъминлаш – бу:

биринчидан, давлат органлари ва мансабдор шахслар фаолиятида қонунийлик талабидан четта чиқишга йўл қўймаслик;

иккинчидан, қонун бузилиши ҳолатларини ўз вақтида аниқлаш;

учинчидан, аниқланган қонун бузилиши ҳолатларини бартараф этиш;

тўртинчидан, бузилган ҳуқуқ ва қонуний манфаатларни қайта тикилаш;

бешинчидан, қонун бузилишига йўл қўйган шахсларни жавобгарликка тортиш;

олтинчидан, қонун бузилишига йўл қўймаслик мақсадида маълум чора-тадбирларни амалга ошириш.

Аксарият юридик адабиётларда, давлат бошқаруви жараёнида қонунийлик ва интизомни таъминлашнинг асосий усули сифатида контролъ ва назорат кўрсатиб ўтилган. Жумладан, ҳуқуқшунос олим Д.М.Овсянконинг фикрича, давлат органлари фаолиятида қўлланиладиган турли ҳуқуқий ва ташкилий шакл ва усувлар, амалий услублар қонунийликни таъминлаш усувлари ҳисобланади, бу - контролъ ва назоратdir.²²

²² Ю.М.Козлов, Л.Л.Попов. Административное право. -М.: Юристъ, 2000.

Хуқуқшунос олим А.А.Кармалицкийнинг фикрича, давлат бошқарувида қонунийлик ташкилий-хуқуқий воситалар орқали таъминланади. Мазмунига кўра улар қонунийлик ва интизомни таъминлаш усуллари, унинг тизимини англатади. Қонунийликни таъминлаш жараённида давлат органлари ўз ваколатлари доирасида контролни ҳамда унинг кўринишлари бўлган назорат ва ижро этишни текширишни амалга оширади.²³

Хуқуқшунос олим Д.Д. Цабрия давлат бошқарувида қонунийликни таъминлаш усулларига контроль (ижро этишни текшириш) ва назорат билан бир вақтда шикоят қилиш хуқуқини ҳам киритади.²⁴

Демак, юқоридагиларга асосланадиган бўлсак, хуқуқшунос олимлар давлат бошқарувида қонунийлик ва интизомни таъминлашнинг асосий усуллари сифатида **контроль, назорат, текшириш** ва **шикоят қилиш**ни кўрсатишади.

Контроль қонунийлик ва интизомни таъминлаш усули сифатида ёки давлат органларининг функцияси, яъни бошқарув фаолиятининг тури сифатида намоён бўлиши мумкин.

Контроль ижтимоий бошқарув тизимида катта аҳамиятга эга бўлиб, у ҳокимият субъектларининг мавжуд ҳолатлари, қарорларнинг ижро этилганлиги ҳақида маълумотлар олишга хизмат қиласи.

Контроль ижро интизомини мустаҳкамлаш, амалга оширилган ишни баҳолаш, маълум бир жараённи оператив тартибга солишда қўлланади.

Контроль мазмуни қўйидагиларни ўз ичига олади:

1) контроль остига олинган обьектлар фаолияти устидан кузатиш, улар томонидан қоидалар ва кўрсатмаларнинг бажарилиши, мавжуд ҳолатлар тўғрисида

²³ Алехин А.П., Кармалицкий А.А., Козлов Ю.М. Административное право Российской Федерации. Учебник. -М.: Зерцало, 1998.

²⁴ П.Т.Василенков. Административное право. -М.: Юридическая литература. 1990.

объектив маълумотлар олиш. Маълумотлар ҳисоб ва ҳисобот ҳужжатларини ўрганиш, текшириш, инвертаризация, тафтиш, тушунтириш ва бошқа шаклларда олинади;

2) тўпланган ахборотларни баҳолаш, йўналишларни белгилаш, истиқболдаги режаларни ишлаб чиқиш;

3) қонунийлик ва интизомни бузиш ҳолатлари, зарарли оқибатлар, мақсадга номувофиқ ҳаракатлар ва харажатларни бартараф этиш бўйича маълум чоралар кўриш, шунингдек, хуқуқбузарликнинг олдини олиш мақсадида ҳуқуққа хилоф фаолиятни тўхтатиш;

4) хуқуқбузарликлар ҳисобини олиб бориш, уларни содир этилиши сабаб ва шароитларини аниқлаш;

5) айбдор шахсларни аниқлаш, уларни жавобгарликка тортиш. Контролни амалга оширувчи органлар айбдор шахснинг жавобгарлигини ўзлари ҳал этишлари мумкин ёки бу масалани ваколатли давлат органи (мансадбор шахс)ларига киритишлари мумкин.

Контроль раҳбарлик (бошқарув) фаолиятининг ажralmas элементи ҳисобланади. Контролни амалга ошириш жараёнида:

а) контроль остига олинган объектнинг ҳолати таҳлил қилинади ва унга баҳо берилади;

б) ҳал этилмай қолган масалалар аниқланади;

в) амалий тажриба умумлаштирилади ва қўлланилади;

г) ижро этувчиларга турли хилдаги ёрдам берилади.

Шу билан бирга, контроль раҳбарлик даражасини ошириш, унинг тўғрилиги ва самарадорлигини текшириш воситаси ҳам ҳисобланади.

Демак, контроль – давлат органлари олдига қўйилган вазифаларнинг бажарилиши, уларнинг фаолиятида қонунийлик ва интизомнинг таъминланишини белгиловчи асосий восита.

Қонунийлик ва интизомни таъминлаш жараёнида қонун бузилишини огоҳлантириш ва чеклашда контролнинг ўрни катта.

Контроль давлат бошқаруви жараёнида қўлланила-
диган бошқа усуллар (назорат, текшириш)дан фарқ
қилган ҳолда, қўйидаги ўзига хос хусусиятларга эга:

- контролни амалга оширувчи орган (мансабдор
шахс) ва контроль остига олинган объект ўртасидаги
алоқаларнинг вертикаллиги, яъни бу муносабатлар
бўйсунувга асосланади;

- контроль қонунийлик ва интизомни таъминлаш
билин бир вақтда, мақсадга мувофиқликни аниқлаш
учун ҳам қўлланади;

- контролни амалга оширувчи орган (мансабдор
шахс) объектнинг қарорларини бевосита бекор қилиш
ваколатига эга бўлади;

- контролни амалга оширувчи орган (мансабдор
шахс) контроль объектининг фаолиятида қонун бузи-
лишига йўл қўйилган бўлса, уни бартараф этиш, айб-
дорни аниқлаш ва унга нисбатан таъсир этиш чорала-
рини қўллаш ваколатига эга бўлади.

Контроль турли шаклларда амалга оширилиши мум-
кин:

1) ҳисоботлар, маълумот ва ахборотларни кўриб чи-
киш;

2) контроль остига олинган объектнинг ҳаракатларини
кузатиш, экспертиза қилиш, текшириш;

3) маълум бир лавозим ёки мансабни эгалловчи
шахс ларнинг шахсий ва ишчанлик хусусиятларини
ўрганиш;

4) контроль остига олинган объектнинг фаолиятини
мувофиқлаштириш;

5) шикоятларни кўриб чиқиши ва бошқалар.

Бундан ташқари, контролни олиб бориш вақтига
қараб, у учга бўлинади:

- бошлангич контроль фаолият бошланмасдан ол-
дин амалга оширилади. Унда фаолиятни амалга оши-
ришга имкон берувчи асослар кўриб чиқилади (ма-
салан, лойи-ҳалар, лицензия). Бошлангич контроль
қонун бузилишларини огоҳлантирувчи восита ҳисоб-
ланади;

– жорий контроль фаолият бевосита амалга оширилаётган вақтда, фаолиятнинг ўрнатилган ёки тасдиқланган тартибига риоя этилиши устидан олиб борилади. Жорий контроль вақтида аниқланган камчиликлар (қонун бузилишлари), фаолият олиб борилиши билан бир вақтда бартараф этилади, айбдор шахслар жавобгарликка тортилади. Жорий контроль фаолиятга оператив таъсир этиш ҳисобланиб, қонун бузилишларининг олдини олиш ва содир этилаётганларини тўхта-тишга қаратиласди;

– давомий контроль маълум бир даврда амалга оширилган фаолият устидан олиб борилади. Давомий контроль орқали фаолиятга умумий баҳо берилади, унинг натижалари аниқланади, якуний хулосалар ишлаб чиқилади ва ҳ.к.лар.

Юридик адабиётларда, «контроль» ва «назорат» тушунчалари фарқланади. Жумладан, Д.Н.Бахрах фикрича, ҳажмидан келиб чиққан ҳолда, агар фаолиятнинг қонунийлиги ва мақсадга мувофиқлиги текширилаётган бўлса, бу – контроль, агар фаолиятнинг қонунийлиги текширилаётган бўлса, бу – назорат. Назорат – бу қисқартирилган контроль.²⁵

Назорат махсус ваколатли давлат органлари томонидан ўзига бўйсунмаган обьект фаолиятида қонунийлик ва интизомни таъминлаш мақсадида амалга ошириладиган бошқарув фаолиятининг тури. Назорат олиб бориш жараёнида назорат остига олинган обьектнинг фаолиятига фақатгина қонунийлик нуқтai назаридан баҳо берилади. Назоратни амалга ошириш вақтида назорат остига олинган обьектнинг маъмурий-хўжалик фаолиятига аралашишга йўл қўйилмайди.

Назорат махсус давлат назорати органлари ёки прокуратура органлари томонидан амалга оширилади. Назорат жараёнида аниқланган камчиликлар, қонун бузи-

²⁵Бахрах Д.Н., Россинский Б.В., Старилов Ю.Н. Административное право: Учебник для вузов. – М.: Норма, 2004. -С. 710-712.

лишлари бевосита ҳал қилинмайди ёки айбдор шахслар бевосита жавобгарликка тортилмайди.

Назорат вақтида аниқланган камчиликлар, қонун бузилишлари тўғрисида назорат олиб борилган орган (ташкилот) бўйсунган юқори органга ёки тегишли давлат органларига (масалан, суд, прокуратура органларига) мурожаат қилиш мумкин.

Кўпгина юридик адабиётларда давлат назорати икки гурухга бўлинган: **прокурор назорати** ва **маъмурий назорат**.

Ўзбекистон Республикасининг “Прокуратура тўғрисида”ги Қонунига биноан прокуратура органлари фаолиятининг асосий йўналишлари сифатида қонунлар ижроси устидан назорат қилиш белгиланган.

Вазирликлар, давлат қўмиталари, идоралар, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари, жамоат бирлашмалари, корхоналар, муассасалар, ташкилотлар ҳамда вазирликлар, давлат қўмиталари ва идораларининг ҳарбий қисмлари, ҳарбий тузилмалари, ҳокимлар ва бошқа мансабдор шахслар томонидан қонунларнинг ижро этилиши, шунингдек, улар томонидан қабул қилинаётган ҳужжатларнинг Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ва қонунларига мувофиқлиги **назорат предмети** ҳисобланади.

Қонунлар ижросини текшириш қонунларнинг бузилётганлиги тўғрисидаги ариза ва бошқа маълумотлар асосида, шунингдек, қонунийлик прокурор томонидан чоралар кўрилишини талаб қиласиган ҳолатда эканлигидан келиб чиқсан ҳолда, қонунда белгиланган тартибда ўтказилади.

Прокурор қонунларнинг ижро этилиши устидан назоратни амалга ошириш жараёнида ўз ваколатлари доирасида:

1) вазирликлар, давлат қўмиталари, идоралар, корхоналар, муассасалар, ташкилотлар, ҳарбий қисмларнинг ҳудуди ва хоналарига монеликсиз киришга, ҳужжатлар ва материалларни кўриш, текширишлар ўтка-

зиш, текшириш учун қарорлар, фармойишлар, буйруқлар ва бошқа ҳужжатларни, қонунийликнинг ҳолати тўғрисидаги ва уни таъминлашга доир чора-тадбирлар ҳақидаги маълумотларни талаб қилишга;

2) давлат органлари, ҳарбий қисмлар, вазирликлар, давлат қўмиталари ва идораларининг ҳарбий тузилмалари раҳбарлари ва бошқа мансабдор шахсларидан улар тасарруфидаги корхоналар, муассасалар, ташкилотлар фаолиятини текшириш, тафтиш ўтказиши, идоравий ва ноидоравий текширишлар ўтказиш учун мутахасислар ажратишни талаб қилишга;

3) мансабдор шахслар ва фуқаролардан қонун бузилиши хусусида оғзаки ёки ёзма тушунтиришлар талаб қилишидир.

Бундан ташқари, вазирликлар, давлат қўмиталари, идоралар, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари, жамоат бирлашмалари, корхоналар, муассасалар, ташкилотлар ҳамда вазирликлар, давлат қўмиталари ва идораларининг ҳарбий қисмлари, ҳарбий тузилмалари, ҳокимлар ва бошқа мансабдор шахслар томонидан фуқаронинг ҳуқуқлари ҳамда эркинликлага риоя этилиши назорат предмети ҳисобланади.

Прокурор ўз зиммасига юқланган вазифаларни баражара бориб:

1) фуқаронинг ҳуқуқ ва эркинликлари бузилганлиги тўғрисидаги аризалар, шикоятлар ҳамда бошқа маълумотларни кўриб чиқади ва текширади;

2) аризачиларга уларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш тартибини тушунтиради;

3) фуқаронинг ҳуқуқ ва эркинликлари бузилишининг олдини олиш ва бартараф этиш, қонунни бузган шахсларни жавобгарликка тортиш ҳамда етказилган заарани қоплаш чора-тадбирларини кўради.

Фуқаронинг ҳуқуқ ва эркинликлари бузилишини жиноий хусусиятга эга деб билиш учун асослар мавжуд бўлган тақдирда прокурор жиноят иши қўзғатади ҳамда уни содир этган шахслар қонунга биноан жиноий жавобгарликка тортилишига доир чоралар кўради.

Фуқаронинг ҳуқуқ ва эркинликлари бузилиши маъмурий ҳуқуқбузарлик хусусиятига эга бўлган ҳолларда прокурор маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисида иш қўзгатади ёки зудлик билан ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги маълумот ва текширув материалларини маъмурий ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги ишларни кўриб чиқиши ваколатига эга бўлган органга ёки мансабдор шахсга беради.

Фуқаронинг суд тартибида ҳимоя қилинадиган ҳуқуқ ва эркинликлари бузилса, лекин фуқаро соғлиғига, ёши ёки бошқа сабабларга кўра судда ўз ҳуқуқ ва эркинликларини шахсан ҳимоя қилиш имкониятига эга бўлмаса, даъвони прокурор тақдим этади ва судда қувватлади.

Давлат бошқаруви жараёнида қонунийлик ва интизомни таъминлашда маъмурий назорат давлат органлари фаолиятининг алоҳида тури бўлиб, ижро ҳокимиятининг махсус ваколатли давлат органлари ва уларнинг мансабдор шахслари томонидан амалга оширилади.

Маъмурий назорат – давлат органлари, мансабдор шахслар, давлат ва нодавлат корхона, муассаса ва ташкилотлар, шунингдек, фуқаролар томонидан умуммажбурий қоидаларга қатъий риоя этилиши устидан олиб бориладиган давлат назорати.

Маъмурий назорат давлат бошқарув фаолиятининг алоҳида тури – ваколатли давлат органлари томонидан умуммажбурий меъёрлар, қоидалар, талабларга риоя этилиши устидан олиб борилади.

Маъмурий назорат давлатнинг бошқа назорат турларидан қуйидаги жиҳатлари билан фарқланади:

биринчидан, назорат олиб борилаётган объект фаолиятидаги қонунийликка риоя этилиши билан боғлиқ;

иккинчидан, назоратни олиб борувчи давлат органи билан назорат остига олинган объект ўртасида ташкилий жиҳатдан бўйсунувнинг бўлиши шарт эмас;

учинчидан, уни амалга оширувчи давлат органлари доираси кенгрок;

тўртинчидан, турли ташкилий ва ҳуқуқий шаклларда амалга оширилади;

бешинчидан, назорат олиб боришининг маҳсус усулларига эга;

олтинчидан, давлатнинг маъмурий мажбурлов чораларини қўллаш билан боғлиқ.

Маъмурий назорат давлат бошқаруви жараёнида содир этиладиган ҳуқуқбузарликларнинг (ножӯя хатти-ҳаракатлар) олдини олиш, аниқлаш, чеклаш, бузилган ҳуқуқни қайта тиклаш ва айбдор шахсларни маъмурий жавобгарликка тортиш мақсадида амалга оширилади.

Амалдаги қонунчиликка биноан, Ўзбекистон Республикасида маъмурий назоратни амалга оширувчи органларга ички ишлар, солик, божхона, давлат санитария, ветеринария, табиатни муҳофаза қилиш, ёнгин хавфсизлиги ва бошқа давлат органларини киритиш мумкин.

Давлат бошқарувидаги қонунийлик ва интизомни таъминлашда **жамоат назоратининг ҳам ўрни катта**.

Ўзбекистон Республикаси ҳуқуқий демократик давлат ва фуқаролик жамияти қуриш йўлини танлаган экан, албатта, бу жараёнда давлат ва жамият ишларини бошқаришда, қонунийлик ва ҳуқуқ-тартиботни таъминлашда фуқаролар иштироки кенг таъминланиши лозим. Бу жараёнда фуқаролар томонидан амалга ошириладиган жамоатчилик назоратини янада такомиллаштириш лозим. Жамоатчилик назоратини кенгайтириш давлат органлари ва мансабдор шахсларнинг фуқаролар ва жамият олдидаги масъулиятини янада оширади, уларнинг қонун асосида ҳамда қонун доирасида ҳаракатлашини мустаҳкамлайди.

Ўзбекистон Республикасида давлат бошқаруви жараёнида қонунийлик ва интизомни таъминлашда **фуқароларнинг мурожаат қилиш ҳуқуқи ҳам катта аҳамиятга эга**. Амалдаги қонунчиликка биноан, фуқаролар давлат органлари ва мансабдор шахсларнинг қонунга зид хатти-ҳаракатлари ва қарорлари устидан шикоят қилиш ҳуқуқига эга.

Амалдаги қонун ҳужжатларига²⁶ биноан, ҳар бир фу-

²⁶ Ўзбекистон Республикасининг “Фуқароларнинг ҳуқуқлари ва эркинликларини бузадиган хатти-ҳаракатлар ва қарорлар устидан судга шикоят қилиш тўғрисида”ти Қонуни // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1995, 9-сон, 183-модда.

қаро давлат органлари, корхоналар, муассасалар, ташкilotлар, жамоат бирлашмалари, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ёки мансабдор шахсларнинг гайриқонуний хатти-ҳаракатлари (қарорлари) билан ўз ҳуқуқлари ёки эркинликлари бузилган деб ҳисобласа, шикоят билан судга мурожаат қилиш ҳуқуқига эга.

Давлат органлари, корхоналар, муассасалар, ташкilotлар, жамоат бирлашмалари, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ва мансабдор шахсларнинг судга шикоят қилишга лойиқ коллегиал ёки якка тартибдаги хатти-ҳаракатлари (қарорлари) жумласига:

- 1) фуқаронинг ҳуқуқлари ва эркинликларини бузган;
- 2) фуқаронинг ўз ҳуқуқлари ва эркинликларини рўёбга чиқаришига монелик туғдирган;
- 3) фуқаро зиммасига қонунга хилоф равишда қандайдир мажбурият юклатилишига сабаб бўлган хатти-ҳаракатлар (қарорлар) киради.

Судга шикоят билан мурожаат қилиш учун қуйидаги муддатлар белгиланади:

- 1) фуқаро ўз ҳуқуқлари ва эркинликлари бузилганлигидан хабар топган кундан бошлаб уч ой;
- 2) фуқаро юқори турувчи орган, мансабдор шахснинг шикоятни қаноатлантиришини рад этиш ҳақидаги ёзма билдиришини олган кундан бошлаб бир ой;
- 3) агар фуқаро ўз шикоятига ёзма жавоб олмаган бўлса, шикоят берганидан кейин бир ой муддат ўтган кундан бошлаб бир ой.

Шикоят беришнинг узрли сабабларга кўра ўтказиб юборилган муддати суд томонидан тикланиши мумкин.

Фуқаронинг давлат органлари, корхоналар, муассасалар, ташкilotлар, жамоат бирлашмалари, фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқариш органлари, мансабдор шахслар хатти-ҳаракатлари (қарорлари) устидан шикояти суд томонидан фуқаровий судлов ишларини юритиш қоидалари асосида кўриб чиқилади.

Шикоятни кўриб чиқиши натижалари бўйича суд қарор чиқаради.

Суд шикоятнинг асослилигини аниқлагач, устидан шикоят берилган хатти-ҳаракатни (қарорни) қонунсиз деб топади, фуқаронинг талабларини қаноатлантириш мажбуриятини юклайди ёки унинг бузилган ҳуқуқлари ва эркинликларини ўзгача йўл билан тиклайди.

Агар устидан шикоят берилган хатти-ҳаракатни (қарорни) суд фуқаронинг ҳуқуқлари ва эркинликларини бузмайдиган қонуний хатти-ҳаракат (қарор) деб топса, у шикоятни қаноатлантиришни рад этади.

Суднинг қарори устидан қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда юқори судга шикоят берилиши мумкин.

II боб. ҚОНУНИЙЛИК ВА ҲУҚУҚИЙ ТАРТИБОТНИ ТАЪМИНЛАШДА ЖАМОАТЧИЛИК НАЗОРАТИНИНГ ЎРНИ

2.1. Жамоатчилик назорати мазмуни ва хусусиятлари

Мустақилликка эришилгандан сўнг мамлакат ҳаёти-нинг барча жабҳаларида давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари томонидан амалга ошириладиган назорат фаолиятига алоҳида эътибор қаратилди. Маълум бир объектив ва субъектив сабабларга кўра, жамоатчилик томонидан олиб бориладиган назоратга, давлат назорати институти билан жамоатчилик назорати институти ўртасидаги ўзаро мувозанат масаласига йиллар давомида эътибор қаратилмади.

Инсон манфаатлари ва қундалик эҳтиёжларини таъминлашда ижро ҳокимияти органларининг ўрни ҳамда роли алоҳида аҳамиятга эга. Айни пайтда, тадқиқот ва ижтимоий сўров натижалари шуни қўрсатадики, айнан ижро ҳокимияти органлари фаолиятида инсон ҳуқуқларининг бузилиши, ҳокимият ваколатларининг суисистеммол қилиниши ҳоллари кўпроқ учраб туради. Шунинг учун, ижро ҳокимияти органлари фаолиятида қонунийлик ва инсон ҳуқуқлари устуворлигини таъминлаш ўта долзарбдир. Шунингдек, жамиятни демократлаштириш, фуқаролик жамияти асосларини мустаҳкамлаш жараёнида давлат органлари, жумладан, давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари фаолияти устидан жамоатчилик назоратининг турлари, уни амалга ошириш шакл ва усувларини илмий-назарий таҳлил этиш, нафақат назарий, балки илмий-амалий аҳамиятга ҳам эгадир.

Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов-нинг Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг 2010 йил 12 ноябрдаги кўшма мажлисида “Мамлакатимизда демократик ислоҳотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси” номли маърузасида давлат ҳокимиюти ва бошқаруви органлари томонидан қонун хужжатларига риоя этилиши устидан самарали ҳуқуқий механизмни жорий этишга қаратилган “Ўзбекистон Республикасида жамоатчилик назорати тўғрисида” Қонун қабул қилиш масаласи долзарб эканлиги айтилди.

“Қонунда жамоатчилик назоратининг турлари, шакллари ва субъектларини, назорат предметини, уни амалга оширишнинг ҳуқуқий механизмларини, шунингдек, мазкур соҳада амалдаги қонун хужжатларини ижро этмагани учун мансабдор шахсларнинг жавобгарлиги шартларини белгилаб қўйиш зарур”,²⁷ дейилади ушбу маъruzada.

Давлат ҳокимиюти ва бошқаруви органлари ҳамда уларнинг мансабдор шахслари устидан қучли жамоатчилик назоратининг мавжудлиги фуқаролик жамиятини барпо қилишнинг муҳим шартларидан биридир. Жамоатчилик назоратининг афзал томонларига тўхталиб, республикамиз Президенти И.А.Каримов, жумладан, шундай деб таъкидлайди: “Шуни унутмайликки, биз давлатнинг назорат функцияларини қанча кучайтирсак, назорат билан шуғулланувчи давлат тузилмалари ва органларини қанча кўпайтирсак, амалдорларнинг зўравонлиги ва коррупция шунча авж олаверади. Шунинг учун биз жамоатчилик назоратини, давлат фаолияти, шу жумладан, унинг куч ишлатувчи тузилмалари фаолияти устидан ҳам жамият назоратини ҳар томонлама

²⁷ Каримов И.А. Демократик ислоҳотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини шакллантириш – мамлакатимиз тараққиётининг асосий мезонидир. –Т.: O’zbekiston, 2011. 19-ж. 96-бет..

кучайтиришга алоҳида эътибор қаратишимиз лозим. Бу масалада бундан бошқа муқобил йўл йўқ”²⁸.

Амалиёт шуни кўрсатадики, давлат назорати билан жамоатчилик назорати бирга қўшиб олиб борилганда унинг самарадорлик даражаси бугунги кундаги тараққиёт талаблари даражасига кўтарилиши мумкин. Жамоатчилик назорати жамият ва давлат ўртасидаги муносабатни ифодаловчи ҳодиса бўлиб, у бу икки ижтимоий институт ўртасида оммавий ва хусусий манфаатлар мувозанатини сақлашга хизмат қилади. Ҳозирги замон давлат тузилмалари фаолияти жамоатчиликнинг фаол назоратидан қолиб кетиши мумкин эмас.

Жамоатчилик назорати жамиятда ижтимоий адолат қарор топиши учун шахс, жамият ва давлат ўртасидағи алоқаларда мувозанат, тенглик, ўзаро масъулият ва жавобгарликка хизмат қилувчи асосий омил ҳисобланади. Мазкур институт инсоннинг ҳукуқ ва эркинликлари нафақат давлат томонидан кафолатланганлигини, балки давлат органлари фаолиятида уларнинг устувор аҳамиятга эгалигини таъминлайди, бунда жамоатчилик назоратининг мавжудлиги сиёсий ҳокимиятнинг том маънода ҳалқ қўлида бўлишининг кўрсаткичи ҳисобланади.

Жамоатчилик назорати – давлат ҳокимияти ва бошқарув органлари ҳамда нодавлат ташкилотлари фаолияти устидан фуқаролар, уларнинг бирлашмалари ва ўзини ўзи бошқариш, фуқаролик жамиятининг бошқа тузилмалари (институтлари), шунингдек, давлат ва нодавлат органлари таркибида тузилган жамоатчилик органлари томонидан қонун доирасида олиб бориладиган назоратдир.

Давлат ҳокимияти ва бошқарув органлари фаолияти устидан олиб бориладиган жамоат назоратининг аҳамиятли томонлари ва хусусиятлари қўйидагиларда намоён бўлади:

²⁸ Каримов И.А. Биз танлаган йўл – демократик тараққиёт ва маърифий дунё билан ҳамкорлик йўли. 11-ж. –Т.: Ўзбекистон, 2003. 28-29.-бет.

- жамият ва шахс манфаатларининг устунлиги;
- жамоатчилик назоратининг кенг қамровлилиги, яъни у ижтимоий ҳаётнинг барча жабҳалари ва соҳаларида амалга оширилиши;
- ҳар бир фуқаро ва фуқаролар гуруҳлари учун бундай назоратда истисносиз иштирок эта олиш имкониятининг мавжудлиги;
- назоратни амалга ошириш жараёни ва натижалари барча учун очиқ-ойдинлиги;
- назорат ўтказишнинг ихтиёрийлиги;
- назоратни амалга ошириш жараёнида давлат органлари, мансабдор шахслар, хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятига бевосита аралашмаслик.

Жамоатчилик назоратининг асосий субъекти фуқаролик жамияти институтлари ҳисобланади. Улар жамоатчилик назоратини амалга ошириш, унинг самародорлигини таъминлаш, мавжуд ҳуқуқий асосларни тақомиллаштириш борасида алоҳида фаоллик кўрсатиши лозим. Мамлакатимизда ҳозирги кунда нодавлат нотижорат ташкилотлар, оммавий ахборот воситалари, маҳаллалар муайян даражада жамоатчилик назоратини амалга ошириш жараёнига ўз ҳиссаларини қўшмоқдалар. Лекин, кўпчилик мутахассислар бу ҳолатдан қанчалик қониқиши ҳосил қилиш мумкинлиги тўғрисида савол беришмоқда. Афсуски, бу саволга ҳозирча ижобий жавоб бера олмаймиз. Айримлар бунга мустаҳкам ҳуқуқий асос йўқлигини сабаб сифатида кўрсатишади, лекин амалдаги қонунларимизда улар муайян даражада ўз ифодасини топган²⁹. Ўзбекистон Республикасида жамоатчилик назоратини амалга оширишга оид қоидалар амалдаги 40 дан ортиқ норматив-ҳуқуқий ҳужжатларда ўз ифодасини топган. Қонун ҳужжатларидаги 70

²⁹ Якубов Ш.У. Жамоатчилик назоратининг ҳуқуқий асосларини такомиллаштириш масалалари. Жамоатчилик назорати ва унинг шакллари: илмий-назарий жиҳатлари. Илмий-амалий семинар материалы. – Тошкент: ТДЮИ, 2012. 37-бет.

дан ортиқ нормалар айнан жамоатчилик назоратини ҳуқуқий тартибга солишига қаратилган³⁰.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2011 йил 14 январдаги ПФ №3562-сонли Фармойишига асосан, Концепциянинг бешинчи устувор йўналишидаги вазифаларни амалга ошириш мақсадида алоҳида ишчи гурӯҳ ташкил этилиб, “Ўзбекистон Республикасида жамоатчилик назорати тўғрисида”ги Конун лойиҳаси ишлаб чиқишига киришилди.

Президентимиз 2012 йил 16 март куни Халқ депутатлари Тошкент шаҳар Кенгашининг навбатдан ташқари сессиясида ҳам тез ўзгараётган ҳозирги замонда, энг муҳими, халқимизнинг қундан-қунга ижтимоий-сиёсий фаоллиги, шу билан бирга, уларнинг талаб-эҳтиёжлари ортиб бораётган пайтда раҳбар кадрларнинг масъулияти юқори бўлиши лозимлиги ҳақида тўхталиб, айниқса, фуқароларнинг мурожаатларига раҳбарлар эътибор билан ёндашиши масаласини алоҳида таъкидлаган эди. Таъкидлаш лозимки, фуқаролар мурожаатларига айrim раҳбарларнинг эътиборсизлиги кучайиб бораётганлиги сабабли, жамоатчилик назоратини талаб даражасида жорий этиш ҳаётий зарурат эканлиги тобора ойдинлашиб бормокда.

Жамоатчилик назоратини амалга оширишдан мақсад – давлат ҳокимияти ва бошқарув органлари, уларнинг мансабдор шахслари фаолиятининг қонунларга қанчалик мувофиқлигини фуқаролик институтлари томонидан мунтазам назорат қилиб бориш. Бундай назорат, одатда, давлат ҳокимияти ва бошқарув органлари, уларнинг мансабдор шахслари фаолиятини таҳлил қилиш, баҳолаш, бу борадаги жамоатчилик фикрини ўрганиш, шакллантириш ва белгиланган тартибда баён қилиш орқали намоён бўлади.

Демократик тараққиёт йўлидан сабитлик билан илгарилаб боришимизда жамоатчилик назоратининг за-

³⁰ Ўша манба.

рурияти яна шу билан изоҳланадики, ижтимоий зиддиятларнинг ўз вақтида олдини олиш, шунингдек, но маъқул ҳолатларга бутунлай барҳам бериш учун самарали ишлайдиган изчил назорат тизими ва механизmlарини шакллантириш лозим³¹.

2.2. Жамоатчилик назоратининг асосий принциплари

Инсон ҳуқуқ ва эркинликларининг устуворлиги принципи. Демократик жамият қуришни мақсад қилиб қўйган ҳар қандай давлатнинг демократлашувига хос хусусиятларни кўрсатувчи шартлардан бири – инсон-ҳуқуқ ва эркинликларининг қонунларда белгиланиши ҳамда уларнинг таъминланиши учун зарур шарт-шароитлар яратилиши билан белгиланади. Ўзбекистон Республикасининг демократик ҳуқуқий давлат қуришдан асосий мақсади – ҳар бир фуқаронинг ҳуқуқ ва эркинликларини тўла таъминлаш.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 18-моддасига биноан, «Ўзбекистон Республикасида барча фуқаролар бир хил ҳуқуқ ва эркинликларга эга бўлиб, жинси, ирқи, миллати, тили, дини, ижтимоий келиб чиқиши, эътиқоди, шахси ва ижтимоий мавқеидан қатъи назар, қонун олдида тенгдирлар.

Имтиёзлар фақат қонун билан белгилаб қўйилади ҳамда ижтимоий адолат принципларига мос бўлиши шарт»

Инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини ҳимоя қилиш бўйича мавжуд меъёрларни бажариш барча давлат идоралари, жамоат бирлашмалари, мансабдор шахслар ва фуқароларнинг мажбурияти ҳисобланади. Унда жамият кенг қатламларининг инсон ҳуқуқлари ва эркин-

³¹ Одилқориев Х.Т. Ўзбекистонда жамоатчилик назоратининг ҳуқуқий-механизми ва шакллари. // Жамоатчилик назорати ва унинг шакллари: илмий-назарий жиҳатлари. Илмий-амалий семинар материалы. – Т.: ТДЮИ, 2012. 8-бет.

ликлари тўғрисидаги билимларга эга бўлиши, дунё амалиёти билан танишиши ҳозирги кунда муҳим аҳамият касб этади.

Инсон ҳуқуқлари – шундай ўлчов ва андозаки, у давлатга, унинг миллий ҳуқуқ тизимиға, қонунчилигига, ҳуқуқий тартиботига берилган баҳо, ушбу ҳуқуқий ҳодисаларнинг ривожланиш ва демократиявийлик даражаси, сифат кўрсаткичи ролини ўтамоқда. Айни пайтда, инсон ҳуқуқларининг мавжуд аҳволи умуман жамиятнинг ривожланиш, етуклик ва маърифийлик даражасини холисона, аниқ кўрсатиб турувчи «ўлчов» сифатида хизмат қилмоқда³².

Жамоат назоратини амалга оширишда инсон ҳуқуқ ва эркинликларининг устуворлиги қўйидагиларга асосланади:

1) инсон ҳуқуқлари ҳар бир инсонга таваллуд топиши билан табиий равишда узвий тааллуқли, мансуб бўлади, шу боис улар табиий ҳуқуқлардир, улар бўлинмас ва инсондан ажралмас ҳуқуқлардир;

2) инсон ҳуқуқлари олий қадрият ҳисобланиб, уларни ҳурмат қилиш, ҳимоя этиш ва уларга риоя этиш ҳар бир шахсга тегишли;

3) инсон ҳуқуқлари барча одамларнинг тенглигига асосланади ва умумий универсал характерга эга;

4) инсон ҳуқуқлари – ҳокимият устидан назорат қилишнинг воситаси ҳисобланиб, у давлат ҳокимияти томонидан содир этилиши мумкин бўлган ўзбошимчаликларни чеклаб туради, зеро, давлат инсон ҳуқуқлари билан белгилаб берилган эркинлик доирасидан четга чиқиши мумкин эмас;

5) инсон ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш – шахсни у ёки бу белгига асосланиб камситилишига олиб келмаслиги шарт;

³² Ахмедшаева М. Конституция: инсон ҳуқуқларига оид умумий қоидалар. Масъул муҳаррир: ю.ф.д., проф. А.Х.Сайдов. – Т: ТДОИ , 2012. 10-бет.

6) инсон ҳуқуқи ва эркинликларини амалга ошириш – бошқа шахсларнинг ҳуқуқи ва эркинликларига зарар етказмаслиги, бузмаслиги шарт;

7) инсон ҳуқуқи ва эркинликлари бутун мамлакат худудида ягона бўлиши керак;

8) инсоннинг шахсий, сиёсий, иқтисодий, ижтимоий ва маданий ҳуқуқлари ўзаро тенгдир, яъни ҳуқуқлар тизимида поғонавийлик - иерархия бўлмаслиги лозим;

9) коллектив (жамоавий) ҳуқуқлар индивид (якка шахс) ҳуқуқидан ажралмасдир ва улар ўзаро бир-бирiga зид келиши, шахснинг ҳуқуқий мақомини чеклаши мумкин эмас;

10) инсон ҳуқуқлари фақат қонун, яъни юқори юридик мақомга эга бўлган ҳужжат билангина тартибга солиниши лозим;

11) инсон ҳуқуқи ва эркинликлари фақат қонун билан, Конституция ва бошқа халқаро ҳужжатларда кўрсатилган ҳоллардагина чекланиши мумкин.³³

Қонунийлик принципи. Қонунийликнинг энг муҳим жиҳати, аввало, қонунлар ва бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг Конституцияга мувофиқлигидир. Зоро, қонунийлик давлат, жамият ва фуқароларнинг реал ҳаётида рўёбга чиқиши билан алоҳида аҳамият касб этади.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 15-моддасида Ўзбекистон Республикасида Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси ва қонунларининг устунлиги сўзсиз тан олиниши, давлат, унинг органлари, мансабдор шахслар, жамоат бирлашмалари, фуқаролар Конституция ва қонунларга мувофиқ иш кўриши мустаҳкамланган.

Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов таъкидлаб ўтганидек: “Қонун устуворлигини таъминлаш, шахс, оила, жамият ва давлатнинг ҳуқуқи ва ман-

³³ Ўзбекистон Конституциясига шарҳ. – Т.: Ўзбекистон, 2001.

фаатлари муҳофазасини кучайтириш, аҳолининг ҳуқуқий маданияти ва ҳуқуқий онгини ошириш, фуқароларни қонунга бўйсуниш ва ҳурмат руҳида тарбиялаш – бу ривожланган бозор иқтисодиётига асосланган чинакам демократик, ҳуқуқий давлат ва эркин фуқаролик жамияти қуришнинг нафоқат мақсади, балки унинг воситаси, энг муҳим шарти ҳисобланади”³⁴.

Қонунийлик айнан мансабдор шахсларнинг қонун талабларини тўла адо этиши, қонунларнинг бузилиши ҳолатларини очиб ташлаши, қонунларнинг бузилиши йўлини тўсиши, бузилган ҳуқуқларни тиклаш ва айбордларни юридик жавобгарликка тортишидан иборат. Шунинг учун ҳам қонунийлик, албатта, давлат қонунлари, шу жумладан, фуқаролар, ҳуқуқнинг бошқа субъектлари ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилишнинг самарали механизми мавжудлиги билан тавсифланishi лозим. Шуни алоҳида таъкидлаш керакки, мустақил давлатчилигимиз шароитида Конституция ва қонун устуналиги фояси тобора ижтимоий онгимизнинг таркибий қисмига айланмоқда, қонун талаблари асосида, унга мос ва мувофиқ равишда яшаш лозимлиги онг-шуурумизга сингиб бормоқда. Бинобарин, давлат қонунлар билан боғлиқ бўлиб, ўз навбатида, бу инсон ҳуқуқлари ва манфаатларини таъминлаш кафолатидир.

Модомики, гап қонун устуворлиги ҳақида борар экан, авваламбор, Конституциянинг устуналигини таъминлаш ҳуқуқий тизимнинг асоси, қонунийликнинг негизи эканлигини англатади. Конституция нормалари бирламчи таъсис этувчи, стратегик йўналиш берувчи моҳият касб этади. Бу эса қонунлар ва барча норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар Конституцияга тамомила мос тарзда, унга мувофиқ равишда яратилишини талаб қиласди.

Мустақиллик принципи. Жамоатчилик субъектлари ўз фаолиятини давлат органлари ва уларнинг ман-

³⁴ Каримов И.А. Адолат – қонун устуворлигига. Хавфсизлик ва тинчлик учун курашмоқ керак. 10-жилд. – Т.: Ўзбекистон, 2002, 28-бет.

сабдор шахсларидан холи равища, фақат қонунга бўйсунган ҳолда олиб борадилар. Жамоатчилик субъектлари фаолиятининг мустақиллиги принципи давлат ва сиёсий аҳамиятга эга, чунки фақат унга изчил амал қилинганда Ўзбекистон Республикаси бутун ҳудудида қонун устуворлиги, қонунийликнинг ягоналигини таъминлаши, фуқароларнинг ҳуқуқлари, жамият ва давлат манфаатларини самарали ҳимоя қилиши мумкин.

Жамоатчилик субъектлари фаолиятининг мустақиллиги принципига амал қилинишининг кафолати қонуний тартибда жамоатчилик фаолиятига аралашишга йўл қўймасликнинг белгиланганлиги, жамоатчилик назоратини олиб борувчи давлат органи ёки унинг мансабдор шахси ўз манфаати йўлида қарор қабул қилишига эришиш мақсадида унга қандай шаклда бўлмасин бирон-бир таъсир кўрсатиш ёки фаолиятини амалга оширишига тўскىнлик қилиш, уларнинг ходимларга тажовуз қилиш, шунингдек, рухсатсиз текширишлар ва маълумотларни ошкор этиш, давлат органлари талабларини бажармаслик асосида жавобгарликка асоссиз тортиш мумкин эмаслиги билан тавсифланади.

Ошкоралик принципи. Жамоатчилик назорати субъектлари назорат фаолиятига доир маълумотлар ва уларнинг натижалари барча учун очиқ бўлиб, улар оммавий ахборот воситалари орқали чоп этилиши ҳам мумкин. Фақат шахсий ҳаёт дахлсизлиги ва сўзлашувларга оид маълумотлар шахснинг рухсатисиз ошкор этилишига рухсат берилмайди.

Фуқароларнинг шахсий алоқа воситаларидан фойдаланишида дахлсизлик ҳуқуқининг маъноси шундаки, қонунда тўғридан-тўғри кўзда тутилган ҳолатлардан ташқари ҳеч кимнинг шахсий иродасига зид ҳолда унинг ёзишмалари, телефон сўзлашувлари, телеграф маълумотлари билан танишишга ҳаққи йўқ. Фуқароларнинг шахсий ҳаётини қўриқлаш мақсадида маълум хат ёзишмалари, телефон сўзлашувлари, телеграф маълумотлари билан танишиш мумкин. Шахсий ахбортонома билан

лан танишиш тегишли ваколатга эга тор доирадаги шахслар томонидан қонунда кўзда тутилган мезон ва тартиблар асосида амалга оширилади.

Хозирги глобаллашув даврида ижтимоий ҳаётнинг барча соҳаларида амалга оширилаётган янгилик ва ўзгаришларни халқимиз ҳамда халқаро ҳамжамиятга ўз вақтида етказиш, фуқароларимизнинг давлат ва жамият институтларига нисбатан муносабатини холис ва ҳаққоний акс эттириш, қолаверса, жамоатчилик фикрини шакллантиришдек муҳим, масъулиятли ишлар мамлакатдаги ахборот тизимининг етарли даражада шаклланганлиги ва унинг замонавийлиги ҳамда давлат ҳокимияти органлари фаолиятининг очиқлиги билан боғлиқ. Давлат ҳокимияти органлари тизимида қуйи бўғиндаги маҳаллий ижро ва вакиллик органлари ўз фаолияти давомида фуқаролар билан бевосита муносабатга киришиши, улар зиммасига халқимизнинг манфаатларини ҳимоя қилиш борасида алоҳида масъулият юклатилиши маълум бўлади.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 2-моддасида “Давлат халқ иродасини ифода этиб, унинг манфаатларига хизмат қиласди. Давлат органлари ва мансабдор шахслар жамият ва фуқаролар олдида масъуллурлар”³⁵, деб белгилаб кўйилган. Давлатимизнинг энг биринчи вазифаси халқ иродасини ифода этиш, халқ манфаатларини ҳимоя қилиш ва уларга хизмат қилишдир. Ўзбекистоннинг бу соҳадаги тажрибаси халқаро майдонда эътироф этилган умуминсоний қадриятлар ва қоидаларга асосланади.

Ўзбекистон Республикасида фуқароларнинг ахборот олиш ҳамда давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари фаолиятининг очиқлигига оид муносабатларни принципиал тарзда тартибга солувчи қомусий асос мавжуд. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 29-мод-

³⁵ Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг Ахборотномаси, 1993, 1-сон, 4-модда.

дасида: "...Ҳар ким ўзи истаган ахборотни излаш, олиш ва уни тарқатиш ҳуқуқига эга...", дейилган, 30-моддада эса: "Ўзбекистон Республикасининг барча давлат органлари, жамоат бирлашмалари ва мансабдор шахслари фуқароларга уларнинг ҳуқуқ ва манфаатларига дахлдор бўлган ҳужжатлар, қарорлар ва бошқа материаллар билан танишиб чиқиши имкониятини яратиб бериши лозим", деб белгиланган.

Давлат ҳокимиюти ва бошқарувি органлари фаолиятининг очиқлиги – давлат ҳокимиюти ва бошқарув органлари фаолиятига оид ахборотларни қонун доирасида фуқаролар ва ўзини ўзи бошқариш органлари, фуқаролик жамиятининг бошқа тузилмалари (институтлари) томонидан олиш, тарқатиш ва фойдаланиш тизими ҳисобланади.

2.3. Жамоатчилик назоратини амалга ошириш шакллари

Демократик тараққиёт йўлидан илгарилаб боришимизда **жамоатчилик назоратининг зарурияти** яна шу билан изоҳланадики, ижтимоий зиддиятларнинг ўз вақтида олдини олиш, шунингдек, номаъқул ҳолатларга бутунлай барҳам бериш учун самарали ишлайдиган изчил назорат тизими ва механизmlарини шакллантириш лозим³⁶.

Жамоатчилик назоратини амалга оширишнинг ҳуқуқий механизмини таъминлаш орқали унинг қандай шаклларда амалиётда қўлланаётганлигини кўриш мумкин³⁷.

³⁶ Одилқориев Х.Т. Ўзбекистонда жамоатчилик назоратининг ҳуқуқий механизми ва шакллари.// Жамоатчилик назорати ва унинг шакллари: илмий-назарий жиҳатлари. Илмий-амалий семинар материаллари. – Т.: ТДЮИ, 2012. 8-бет.

³⁷ Одилқориев Х.Т. Ўзбекистонда жамоатчилик назоратининг ҳуқуқий механизми ва шакллари.// Жамоатчилик назорати ва унинг шакллари: илмий-назарий жиҳатлари. Илмий-амалий семинар материаллари. – Т.: ТДЮИ, 2012. 10-бет.

Жамоат назорати бир нечта шаклларда амалга оширилади.

Ижтимоий манфаатларга тегишли масалалар бўйича сўровлар юбориши. Жамоатчилик назоратини олиб борувчи шахслар давлат ҳокимияти ва бошқарув органинг фаолияти тўғрисидаги оғзаки ёки ёзма шаклдаги (шу жумладан, электрон шаклдаги) сўров билан давлат ҳокимияти ва бошқарув органига мурожаат қилиш хуқуқига эга.

Жамоатчилик субъектларининг давлат ҳокимияти ва бошқарув органинг фаолияти тўғрисидаги ахборотни тақдим этиш тўғрисидаги сўрови рад этилган ҳолда уларга сабаблари асосланган тегишли рад этиш жавоби юборилади.

Жисмоний шахснинг сўровида фуқаронинг фамилияси, исми, отасининг исми, турар жойи тўғрисидаги маълумотлар кўрсатилиши, сўровнинг моҳияти баён этилган бўлиши керак. Юридик шахснинг сўровида ушбу сўровни амалга ошираётган ташкилотнинг номи, юридик манзили, ушбу ташкилот мансабдор шахсининг фамилияси, исм-шарифи кўрсатилиши, сўров моҳияти баён этилган бўлиши керак.

Жамоатчилик субъектини идентификация қилиш имконини берадиган кўрсатилган маълумотларга эга бўлмаган сўров аноним ҳисобланади ва кўриб чиқилмайди.

Жамоатчилик текшируви. Ўзбекистон Республикасининг “Журналистлик фаолиятини ҳимоя қилиш тўғрисида”ги Конуннинг 9-моддасида журналистик текширувга оид нормалар мустаҳкамланган. Унга кўра, “Журналист ахборот тўплаш ва текширув ўтказиш хуқуқига эга. Журналист ўз текширувларининг натижаларини оммавий ахборот воситалари орқали тарқатишга, уларни давлат органлари, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари, жамоат бирлашмалари, корхоналар, муассасалар, ташкилотлар ва мансабдор шахсларга ихтиёрий равища тақдим этиши мумкин. Журналист текшируви даврида у кўлга киритган материаллар ва

хужжатлар олиб қўйилиши ёки кўздан кечирилиши мумкин эмас”, дейилган. “Оммавий ахборот воситалари тўғрисида”ги Конуннинг 9-моддасига мувофиқ, “Таҳририят ходими мурожаатлардан ёки бошқа манбалардан ўзига маълум бўлган ёхуд ўзи гувоҳ бўлган муайян воқеа, ҳолат юзасидан журналистик текширув ўтказишга ... ҳақли”. “Журналист ўзи тайёрлаган ва тарқататиётган хабарлар ва материалларнинг ҳаққоний бўлиши учун қонун хужжатларида белгиланган тартибда жавобгардир”.

Жамоатчилик фикрни ўрганиш. Жамоатчилик назоратини амалга оширадиган субъектлар давлат органлари ва уларнинг мансабдор шахслари фаолиятида қонунлар ҳамда фуқароларнинг ҳуқуқ ва қонуний манфаатларига риоя этилиши, улар зиммасидаги вазифаларни ижро этиш самарадорлигини ўрганиш ҳуқуқига эгадир. Жамоатчилик фикрини ўрганиш натижасида тўпланган таҳлилий маълумотлар тегишли давлат органлари ва уларнинг мансабдор шахсларига юборилиши мумкин.

Жисмоний ва юридик шахсларнинг мурожаатлари. Фуқароларнинг мурожаати – фуқароларнинг давлат ва жамият ишларини бошқаришда иштирок этишининг амалий шаклларидан бири бўлиб, фуқароларнинг сиёсий фаоллигини намоён килиш, ижтимоий ишларга қизиқиши, шунингдек, ўз ҳуқуқларини ҳимоя қилишнинг муҳим воситаларидан биридир. Фуқароларнинг мурожаатлари жамият ҳаётидаги жорий масалаларни ҳал қилиш учун зарур ахборот манбаи, давлат аппаратини аҳоли билан мулоқотини мустаҳкамлаш усули ва йўли сифатида ҳам катта аҳамиятга эга.

Ўзбекистонда ҳозирги пайтгача турли норматив ҳужжатларда жамоатчилик назоратининг бир қанча шакллари мустаҳкамланган бўлиб, улар ҳуқуқий жиҳатдан ягона қонун доирасида тизимлаштирилган эмас. Ҳозирда кенг жамоатчилик томонидан муҳокама этилаётган “Ўзбекистон Республикасида жамоатчилик назорати тўғрисида”ги Конун лойиҳасининг 2013 йил

апрель ҳолатига кўра, унинг 11-моддасида жамоат назоратининг шакллари сифатида юридик ва жисмоний шахслар манфаатига оид мурожаатлар алоҳида кўрсатиб ўтилган.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясида давлат органлари ва фуқаролар ўртасида келиб чиқадиган муайян зиддиятларни ҳал этиш тартиби кўрсатилган. Конституцияда тарафлар фаолиятини тартибга солувчи хуқуқий асослар ёритилган. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 35-моддасига кўра, “Ҳар бир шахс бевосита ўзи ва бошқалар билан биргаликда ваколатли давлат органларига, муассасаларига ёки ҳалқ вакилларига ариза, таклиф ва шикоятлар билан мурожаат қилиш хуқуқига эга”лиги мустаҳкамланган.

Фуқароларнинг мурожаатлари жамият ҳаётидаги жорий масалаларни ҳал қилиш учун зарур ахборот манбаи, давлат органлари устидан жамоатчилик назоратини амалга ошириш усули ва йўли сифатида ҳам катта аҳамиятга эга.

Ўзбекистон Республикасининг “Фуқароларнинг мурожаатлари тўғрисида”³⁸ ги(янги таҳрири) ва “Фуқароларнинг хуқуқлари ва эркинликларини бузадиган хатти-ҳаракатлар ва қарорлар устидан судга шикоят қилиш тўғрисида”ги қонунларида фуқароларнинг хуқуқий соҳалардаги мурожаатларининг асосий қоидалари, кўриб чиқиш тартиби, муддати ва ҳал этиш принциплари белгиланган³⁹.

Фуқароларнинг мурожаатлари мазмунига кўра учтурда бўлади: таклиф, ариза, шикоят. Қонунда мурожаатларнинг ҳар бир турига тушунчалар берилган.

³⁸ “Ўзбекистон Республикасининг” Фуқароларнинг мурожаатлари тўғрисида”ги Қонуни // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисинг Ахборотномаси. –Т.: 2003. 1-сон. 21-модда.

³⁹“Фуқароларнинг хуқуқлари ва эркинликларини бузадиган хатти-ҳаракатлар ва қарорлар устидан судга шикоят қилиш тўғрисида”– ги Қонун //Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисинг Ахборотномаси. –Т.: 1995 9-сон. 183-модда.

Фуқароларнинг мурожаатлари, қандай шаклда, яъни ариза, шикоят ёки таклиф шаклида бўлишидан қатъи назар, расмийлаштирилади. Бу ҳуқуқнинг моҳияти шундаки, ваколатли давлат органларига фуқаролар ариза, таклиф ва шикоят билан мурожаат қилганларида бу органларнинг раҳбарлари томонидан фуқароларнинг ариза, шикоят ва таклифлари рад этилиши мумкин эмас. Ариза, таклиф ва шикоятлар ёзма шаклда ҳамда мансабдор шахсларнинг қабулида оғзаки ҳам бўлиши мумкин. Шунингдек, ариза, таклиф ва шикоят газета, радио, телевидение воситасида мурожаат этиш орқали ифодаланиши ҳам мумкин.

Фуқароларнинг қонуний манфаатлари ва ҳуқуқларини амалга ошириш – илтимос билан ариза (мурожаат) келиб тушганда, аризаларни кўриб чиқиш ваколати бўлган, мулкий шаклидан қатъи назар, давлат органлари, жамоат ташкилотлари, корхоналар масъул ходимлари, раҳбарлари ёки бошқа масъул ходимлар аризаларни объектив ва ўз вақтида кўриб чиқиш, қонуний қарорлар қабул қилиш ва уларнинг ижросини таъминлаш, шу мурожаатлар бўйича қабул қилинган қарорлар тўғрисида фуқароларга хабар бериш каби мажбуриятларни бажариши шарт. Аризада кўрсатилган талабларга рад жавоб фуқаролар эътиборига ёзма равища, сабаблари кўрсатилган ҳолда етказилади.

Шикоят фуқаронинг ўзига нисбатан давлат органи ёки жамоат ташкилотлари қарори қабул қилингани ёки ҳаракатлари ҳақида хабар топганидан сўнг, бир йилдан кечикмаган ҳолда, бўйсуниш тартибига қараб, ваколатли органлар ёки ваколатли шахсларга тақдим этиди. Арзнома қонунда кўрсатилган муддатларда судга тақдим этилиши мумкин. Шикоятларнинг ҳақконий кўриб чиқилиши мақсадида ҳаракатлари ва қарорлари ўзгартирилиши мумкин бўлган органлар ҳамда ваколатли шахсларга фуқароларнинг шикоятларини қайта жўнатиши қонун томонидан тақиқланади.

Фуқаролар шикоятни текшираётган шахсга ўз талбларини шахсан билдириш, текширув материаллари билан танишиш, қўшимча ҳужжатлар тақдим этиш, адвокат ёки бошқа шахснинг хизматидан фойдаланиш, шикоятини текшириш натижаси ҳақида ёзма маълумот олиш, қонунда кўрсатилган тартибда етказилган заарнинг ундирилишини талаб қилиш ҳуқуқига эгалар. Ариза, шикоят ва таклифлар фуқаролар томонидан индивидуал шаклда, шунингдек, умумжамоа шаклида ҳам амалга оширилиши мумкин.

Фуқароларнинг мурожаатларини кўриб чиқаётган давлат органи фуқароларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатлари, шунингдек, жамият ва давлат манфаатлари бузилишини юзага келтирувчи сабабларни ўз вақтида аниқлаш ва бартараф этиш мақсадида аризалар, таклифлар ва шикоятларни белгилangan тартибда умумлаштирадилар ҳамда фуқароларнинг сиёсий-ижтимоий ҳуқуқлари бузилиш ҳолатларини аниқлаб, ваколатли давлат органларига маълумот бериб борадилар.

Жамоатчилик экспертизаси. Жамоатчилик назорати субъектлари қонун лойиҳалари ёки бошқа ижтимоий-сиёсий масалаларни мутахассислар, экспертлар, олимлар иштироқида ўрганиб, таҳлил этиш ва шу асосда ўз баҳосини бериш, тегишли хулоса тайёрлашни назарда тутади.

2.4. Ёш авлодни тарбиялашда жамоатчилик назоратининг аҳамияти

Ўзбекистон Республикасида амалга оширилаётган ислоҳотлар, жумладан, ижтимоий тузумни либераллаштириш, фуқаролик жамияти институтларини ривожлантириш шароитида, янги жамият сари қадам кўйган мамлакат олдига ёшларга нисбатан эътиборнинг янгича ёндашувини талаб этмоқда.

Бозор иқтисодиёти ёшлардан эҳтиёжларини ўзи қондиришини, аксарият ҳаётий масалаларни мустақил ҳал қила олишини талаб этмоқда. Бундай ижтимоий муно-сабатлар ёшлар шахсида янгича онгни шакллантиро-моқдаки, у билан ҳисоблашмаслик улар тарбиясининг самарадорлигига путур етказиши ҳам мумкин. Аниқроги, жаҳонда кечәётган ахборот хуружининг таъсири ошиб, ундан ҳимояланиш катта аҳамиятга эга бўлаёт-ганлиги, бундай шароитда ёшлар онгидаги бўшлиқларни зудлик билан бартараф этиш, ёшлар фаолияти усти-дан жамоатчилик назоратини кучайтириш бирламчи вазифага айланмоғи даркор. “Кейинги пайтда санъатда ошкораликни пеш қилиб, телевизор, кино экранлари-да, матбуот воситаларида бўлмагур лавҳаларни акс эттириш, бемаънилик ва ҳаёсизликни, баъзан эса, ах-локий бузуқликни тарғиб қилишлар кўпайиб қолди”⁴⁰. “Ёшлар шундай бир ижтимоий қатламки, уларнинг ўзига хос хусусиятларини эътиборга олмасдан хоҳ иж-тимоий, хоҳ сиёсий соҳада бўлсин муайян натижага эри-шиш мушкул. Ёшлар турмуш тажрибаси кам, дунёқара-ши ўзига хос тарзда бўлсада, ўз идеалларига мос кел-маган ҳар қандай мажбурий йўсингдаги қадриятларни қабул қиласкермайди”⁴¹. Лекин узоқ вақт давомида мен-талитетимизга хос бўлмаган анъаналарга дуч келаве-риш, ёшлар онгига охир-оқибат қайтмас даражадаги кўнилмаларни ҳосил қилиши мумкин.

Барчамизга маълумки, келажакда Ўзбекистоннинг маънавий соҳадаги стратегик мақсадларидан бири - ко-мил инсонни тарбиялашга қаратилган сиёсат олиб бо-риш. Эндиликда, биз жамиятнинг ривожлантирувчи кучи сифатида баркамол ёшларни эътироф этмоқдамиз. 1991

⁴⁰ Каримов И.А Юксак маънавият - енгилмас куч. -Т.: Маънавият, 2008. 80-бет.

⁴¹ Қодиров Э.,Мамадалиева.Ф. Ёшлар сиёсий маданияти ва оммавий ахборот воситаларининг ўзаро уйгунлиги// Жамоатчилик назора-ти ва унинг шакллари: илмий-назарий жиҳатлари. Илмий-амалий семинар материаллари. – Т.: ТДЮИ, 2012. 32-бет.

йил 20 ноябрда Ўзбекистон Республикасининг “Ўзбекистон Республикасида ёшларга оид давлат сиёсатининг асослари тўғрисида”ги Конуни қабул қилинди. Ўзбекистонда 2008 йил – “Ёшлар йили”, 2010 йил – “Баркамол авлод йили” деб эълон қилинди ва давлат дастурлари қабул қилинди. Бу тадбирларнинг ўзиёқ юқоридағи фикримиз далилидир.

Ижтимоий ҳаётда ёшлар фаолиятига нисбатан ўта либерал сиёсат юритиш миллий қадриятларимизнинг ёшлар томонидан ўзлаштирилишига, улар тарбиясига путур етказади. Азалдан ёшларнинг фаолияти ота-она, қўни-қўшнилар, маҳалла ва кенг жамоатчилик томонидан доимо назоратда бўлган. Айни мана шу қадриятимиз ҳозирги кунда ёшларни назорат қилишда кўп айтилаётган жамоатчилик назорати институтининг асосини ташкил қилиши лозим. Ёшлар фаолияти устидан назорат олиб борища қўйидагиларга эътибор қаратиш, фикримизча тўғри бўлар эди:

биринчидан, барча бўғиндаги таълим муассасаларида коррупцияга қарши кураш бўйича кескин чоралар кўриш. Ушбу ишларга нафақат ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари ходимлари, балки кенг жамоатчилик, меҳнат жамоаси, талаба ва ўқувчилар, ота-оналар ва “Камолот” ёшлар ижтимоий ҳаракатининг барча бўғиндағи ташкилотларини жалб қилиш, қонунчиликда **жавобгарлик** асосларини кучайтириш лозим.

иккинчидан, сўнгги йилларда мамлакатда таълим тизимидағи ислоҳотлар натижасида катта замонавий моддий базага эга бўлдик. Энди ёшларга таълим-тарбия беришнинг сифат босқичига ўтилди. Ёш авлодни маънавий-ахлоқий тарбиялашда халқнинг бой миллий маданий-тариҳий анъаналари, урф-одатлари ҳамда умумбашарий қадриятларга асосланган самарали ташкилий, педагогик шакл ва воситалар ишлаб чиқилиб, амалиётта жорий этиш давр талабидир.

учинчидан, ёшлар онгини бошқариш ва ҳаёт тарзини ўрганиш бўйича яқин ўтмишда кўпгина давлатларда (ак-

сарият Farb мамлакатларида) амалга оширилган социология, психология, тибиёт фанлари соҳасидаги кўплаб тадқиқотлар, тажрибаларни ўрганиш ва уларнинг натижаларини таҳлил қилиш механизмини яратиш, улар устида янги тадқиқотлар олиб бориш лозим. Бунинг учун алоҳида тадқиқот марказлари, фондлар ташкил қилиш, турли тузилмалар доирасида грантлар жорий этиш, давлат дастурлари ижросини таъминлаш комплекс тизимини шакллантириш вақти келди.

тўртингичдан, жамиятда оммавий ахборот воситалари институти ёшлар орасида тарғибот-ташвиқот ва тушунириш ишларини амалга ошириш, мавжуд муаммоларни таҳлил қилиш ва ёритиш орқали уларни бартараф этишда катта имкониятга эга. Шунинг учун телевидениеда алоҳида ёшлар кўрсатувларига бағишлиланган **телеканал** ташкил қилиш ҳамда маҳсус ёшлар ҳаёти билан боғлиқ даврий нашрлар (газета ва журнallар)ни кўпайтириш лозим.

Бешинчидан, бизда ёш авлодни баркамол этиб тарбиялаш учун миллий қадриятимиз – **маҳалла** институти бор. “Маҳалла узлуксиз тарбия масканларидан бўлиб, у тарбиянинг турли шакл ва методларидан фойдаланиш имкониятига эга. Масалан, сұхбат, жамоа бўлиб таъсир ўtkазиш, тўй-ҳашам, маърака-маросимларда хизмат қилишга жалб этиш, ҳашар, бўш вақтни тўғри ташкил этиш”⁴². Ёшларни тарбия қилаётганда ота-она ўз боласига маҳаллага нисбатан шундай меҳрни уйғотиши керакки, ёшлар “маҳалла” деганда, аввало, ўз уйини тушунсин. Шундагина маҳалланинг ёшларга нисбатан тарбиявий таъсири кучаяди.

Президентимиз И.А.Каримов таъкидлаганидек: “Ватанимизнинг келажаги ... аввалимбор фарзандларимизнинг униб-ўсиб, улгайиб қандай инсон бўлиб ҳаётга кириб боришига боғлиқдир. Биз бундай ўткир ҳақиқатни

⁴² Муҳаммедов F., Очилов С., Ҳайдаров М., Исмоилова З., Нурмуҳаммедова Л. Бола тарбияси концепцияси. – Т.: Ўқитувчи, 2006. 21-бет.

жеч қачон унутмаслигимиз керак". Ҳозирги кунда ёшлар устидан жамоатчилик назорати бир бутун механизм сифатида фаол ишламоқда, деб айтолмаймиз. Бу борада айрим муаммолар ва ўз ечимини кутаётган камчиликлар ҳам мавжуд. Хусусан, ёшлар тарбиясида жамоатчилик назоратидан самарали фойдаланиш жараёнида билим, ахборот, тажриба ҳамда лозим даражада амалиёт етишмаслиги ҳозирча панд бермоқда.

III боб. ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИДА ЖАМОАТЧИЛИК НАЗОРАТИ СУБЪЕКТЛАРИ ВА УЛАРНИНГ ҲУҚУҚИЙ МАҚОМИ

3.1. Жамоат бирлашмалари

Жамоат бирлашмаси - ўз ҳуқуқ ва эркинликлари ҳамда сиёсат, иқтисодиёт, ижтимоий ривожланиш, фан, маданият, экология ва ҳаётнинг бошқа соҳалари-даги қонуний манфаатларини биргаликда рўёбга чиқариш учун бирлашган, фуқароларнинг хоҳиш-иродасини эркин билдириши натижасида вужудга келган ихтиёрий тузилма.

Мамлакатимизда демократик ҳуқуқий давлат қуриш ва фуқаролик жамиятини шакллантириш борасида амалга оширилаётган ислоҳотларнинг самараси ва муваффақияти кўп жиҳатдан жамоат бирлашмаларининг ушбу жараёндаги ўрни ва аҳамиятини юксалтириш билан бевосита боғлиқ. Мазкур вазифани амалга оширишда давлат ҳокимияти билан жамоат бирлашмалари ўртасида самарали алоқа тизимини юзага келтириш, жамоат бирлашмаларини фуқаролик жамиятининг муҳим таркибий институти сифатида давлат органлари ва мансабдор шахслар фаолияти устидан жамоатчилик назорати ўрнатишини таъминлайдиган механизмларни яратиш бугунги кунда долзарб вазифалардан биридир.

Бу борада давлатимиз раҳбари И.А.Каримов таъкидлаганидек, “Фуқаролик институтлари ва ўзини ўзи бошқариш органларини ривожлантириш учун энг мақбул ташкилий-ҳуқуқий механизмларни, яъни тегиши-

ли қонунчилик асосини шакллантириш, ташкилий-техникавий, моддий шарт-шароитларни, давлат ва жамоат бирлашмалари ҳамкорлигининг самарали усул-услубларини вужудга келтириш ўта муҳим аҳамият қасб этади”⁴³. Маълумки, жамоат бирлашмалари фаолияти давлат ҳокимиияти билан чамбарчас боғлиқ Зеро, ҳар иккала субъект сиёсий тизимнинг муҳим институтлари сифатида жамиятда ижтимоий-сиёсий барқарорлик ҳамда мувозанатни таъминлашда, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини амалга оширишда ҳамкорлик қилади.

Бугунги кунда ушбу алоқа қуйидаги йўналишларда амалга оширилмоқда:

Биринчи йўналиш: давлат ҳокимиияти органлари жамоат бирлашмалари фаолиятини тартибга солувчи тегишли ҳуқуқий асосларни белгилаб беради.

Таъкидлаш жоизки, давлат жамият ҳаётининг энг муҳим масалалари, хусусан, жамоат бирлашмалари фаолияти билан боғлиқ ижтимоий муносабатларни мувайян ҳуқуқ нормаларини яратиш орқали тартибга соилиб боради. Мамлакатимизда бу борада юқорида таъкидлаб ўтганимиздек, мустаҳкам қонунчилик базаси яратилган.

Иккинчи йўналиш: жамоат ташкилотлари фуқаролик жамиятининг муҳим таркиби институти сифатида ўз фаолиятини самарали ташкил этиши учун давлат уларни ижтимоий, иқтисодий ва сиёсий жиҳатдан қўллаб-қувватлайди.

Ўзбекистон Республикасининг “Ўзбекистон Республикасида жамоат бирлашмалари тўғрисида”ги Қонунинг 5-моддасига кўра: “Давлат жамоат бирлашмалари ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларига риоя этилишини таъминлайди ҳамда Конституцияга мувофиқ, улар ўз

⁴³Каримов И.А Биз танлаган йўл – демократик тараққиёт ва маърифий дунё билан ҳамкорлик йўли.11-жилд. –Т.: Ўзбекистон, 2003. 93-бет.

уставларидағи вазифаларни бажариши учун шарт-шароит яратилишига кафолат беради. Давлат ёшлар ва болалар ташкилотларига моддий ва маънавий мадад беради, уларга нисбатан имтиёзли солиқ сиёсати ўтка-зилишини таъминлайди, болалар ташкилотлари, мактаб, мактабдан ташқари муассасалар биноларида, клублардан, маданият саройлари ва уйларида, спорт иншоотлари ва бошқа иншоотлардан бепул ёки имтиёзли шартлар билан фойдаланиш хукуқини беради”⁴⁴.

“Нодавлат нотижорат ташкилотлари фаолиятининг кафолатлари тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонуенинг 11-моддасига мувофиқ, давлат нодавлат нотижорат ташкилотлари фаолиятини субсидиялар, грантлар ва ижтимоий буюртмалар шаклида қўллаб-қувватлаши мумкин⁴⁵.

Бу борада давлатимиз раҳбари И.А.Каримов таъкидлаб ўтганидек, “Бугунги кунда ҳокимият тузилмаларини ташкил этиш ва мувозанатни сақлашнинг янги, яна-да мукаммал демократик тизимини шакллантириш бўйича кўрилаётган чоралар, Конституциямизга киритилаётган ўзгартириш ва қўшимчалар жамият сиёсий ҳаётини фаоллаштириш, фуқароларимизда ижтимоий ва сиёсий жиҳатдан ўзлигини англаш туйғусининг кучайиши учун жиддий омил бўлмоғи керак. Бундай шароитда вазиятни тўғри баҳолаш, нодавлат ва жамоат ташкилотлари, хусусан, маҳалла каби ўзини ўзи бошқаришнинг демократик тузилмаси бўлмиш умумэътироф этилган фуқаролик жамияти институтлари фаолиетига тўскىнлик қилмаслик, аксинча, уларни шакллан-

⁴⁴ Ўзбекистон Республикасининг “Ўзбекистон Республикасида жамоат бирлашмалари тўғрисида”ги Қонуни // Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг Ахборотномаси. 1991. 4-сон. 76-модда.

⁴⁵ Ўзбекистон Республикасининг “Нодавлат нотижорат ташкилотлари фаолиятининг кафолатлари тўғрисида”ги Қонуни // Ўзбекистон Республикаси қонун хужжатлари тўплами. 2007. 1-2-сон. 2-модда.

тириш ва ишини жонлантириш учун кенг имкониятлар яратиш ўта мухимдир”⁴⁶.

Бугунги кунда жамоат бирлашмалари фаолиятида эркинлаштириш жараёнини чуқурлаштиришга кўмаклашиш, уларни мустақил, ўзини ўзи таъминлайдиган, замонавий демократик талаб ва стандартлар асосида шакллантириш, хорижий мамлакатлар тажрибаси ва ушбу институтларга қўйилаётган замонавий талаблардан келиб чиқиб, уларнинг моддий-техника базаси ва кадрлар салоҳиятини мустаҳкамлаш жараёнини қўллаб-қувватлаш мақсадида қатор чора-тадбирлар амалга оширилмоқда.

2006 йил июнда Ўзбекистон нодавлат нотижорат ташкилотлари миллий ассоциацияси тузилди. Ассоциация кучли фуқаролик жамиятини шакллантириш, давлат ва жамият ҳаётида нодавлат нотижорат ташкилотлари мавқеини янада мустаҳкамлаш, уларнинг кучларини бирлаштириш, ўзаро ҳамкорлигини кенгайтириш, ишончли ва ҳаққоний ахборот борасидаги эҳтиёжини таъминлаш, интеллектуал, моддий-техникавий ва бошқа ресурсларини энг зарур, аҳамиятли дастур ва лойиҳаларни бажаришга сафарбар этиш жараёнида қатнашади.

Учинчи йўналиши: давлат жамият ҳаётининг турли соҳалари бўйича ўз олдига қўйган мақсад ва вазифаларини амалга оширишда жамоат бирлашмалари билан ҳамкорликда фаолият кўрсатади.

Фуқаролар ўз манфаатлари, хуқуqlари, эҳтиёжлари, касб-кори ва қизиқишлидан келиб чиқиб, жамоат бирлашмаларига уюшадилар ҳамда улар орқали давлат ҳокимияти органларининг айнан ушбу соҳадаги фаолият йўналишларига муайян даражада таъсир ўтказадилар. Бинобарин, давлатнинг ушбу соҳалардаги сиёса-

⁴⁶ Каримов И. Биз танлаган йўл – демократик тараққиёт ва маърифий дунё билан ҳамкорлик йўли. 11-жилд – Т.: Ўзбекистон, 2003. 56-бет.

тини шакллантиришга нисбатан таъсир этиш услубидан фойдаланиш давлатнинг функция ва вазифаларини амалга ошириш жараёнида муҳим аҳамият касб этади. Мазкур усульнинг зарурияти давлатнинг аҳолини ўз мақсад ва вазифалари ҳамда сиёсати атрофида бирлаштиришга эришишга бўлган эҳтиёжидан келиб чиқади.

Жамиятнинг демократик асослари кучайгани сари, фуқаролик жамияти институтларининг давлат органлари ва фуқаролик жамияти институтлари ўртасидаги ўзаро ижтимоий шерикчилик муносабатлари ривожлана бориши объектив жараёндир. Шунга кўра, Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг 2010 йил 12 ноябрь куни бўлиб ўтган қўшма мажлисидаги “Мамлакатимизда демократик ислоҳотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятияни ривожлантириш концепцияси” номли маъруzasida “Ижтимоий шериклик тўғрисида” Қонун қабул қилиш зарурлигини таъкидлаб ўтди.

Фуқаролик жамияти институтлари ва давлат ҳокимиюти органлари ўртасидаги ҳамкорлик жамият ва давлатга бирдай фойдали. Чунки, мазкур ташкилотлар баъзи сабабларга кўра, давлат томонидан тўлалигича амалга оширилиши қийин бўлган муайян вазифаларни бажаришни ўз зиммасига олади. Ўз навбатида, бу борадаги қонунчилик асослари такомиллашуви асносида фуқаролик жамияти институтларининг мавжуд муаммоларни ҳал қилишда давлат кўмагидан ташқари грантлар жалб этиш, бадаллар, хусусий тартибдаги ҳомийлик маблаглари, кўнгиллилар (волонтёрлар) меҳнати натижаларини ёки муайян иқтисодий фаолият асосида оладиган даромадлари ёрдамида турли ижтимоий лойиҳалар ва дастурларни амалга ошириш имконияти янада ошади.

Ижтимоий-иктисодий ривожланиш дастурларини амалга ошириш, гуманитар муаммоларни ҳал этишда давлат ҳокимиюти органлари ва фуқаролик жамияти

институтлари ўртасидаги ижтимоий шерикликнинг зарурати қўйидагиларда кўринади:

- жамият барча қатламлари манфаатларини объектив ҳисобга олган ҳолда ижтимоий барқарорлик ва ижтимоий келишувни таъминлашга кўмаклашади;

- барча даражадаги ижтимоий шериклар ўртасида маслаҳатлашув ва келишув жараёнларини ҳуқуқий жиҳатдан тартибга солади;

- иқтисодий муносабатларни тартибга солишнинг самарали механизмини яратишга имкон туғдиради;

- фуқароларнинг, жумладан, ходимларнинг ҳуқуқлари ҳамда уларнинг ижтимоий ҳимоясини амалга оширишни кафолатлашга хизмат қиласади;

- ижтимоий субъектлар ўртасида юзага келиши мумкин бўлган турли низо ва конфликтларнинг ҳал этилишига ҳисса қўшади;

- барча даражадаги ижтимоий шериклар ўртасида маслаҳатлашув ва келишув жараёнларини ҳуқуқий жиҳатдан тартибга солади.

Тўртинчи йўналиш: жамоат бирлашмаларининг давлат ҳокимияти органларини шакллантириш ва ҳуқуқ ижодкорлиги жараёнидаги иштироки.

Жамоат бирлашмаларининг қонун чиқарувчи ва вакиллик ҳокимияти, давлат бошлиғи ҳамда ижро ҳокимияти органлари билан ўзаро алоқасининг яна бир шакли сифатида мазкур институтнинг юқоридаги органларни шакллантиришдаги иштирокини кўрсатиб ўтиш мумкин.

Ўзбекистонда жамоат бирлашмаларини қўллаб-куватлаш, улар фаолиятини кафолатлашга қаратилган ислоҳотлар мамлакатимизда нодавлат нотижорат ташкилотлар, айниқса, сиёсий партиялар фаолияти ривожланишига сабаб бўлди. Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов юртимизда ушбу жараёнда юз бергаётган ўзгаришларга тўхталиб шундай дейди: “Мамлакатимиз ижтимоий ҳаётида янги давр бошланмоқда. Кўп партияйиийлик асосида сайланган парламент фао-

лият кўрсатмоқда. Жамиятнинг турли табақалари манфаатларини ифода этувчи партиялар аста-секин ўзлигини англомоқда ва қучга кирмокда. Улар ўз дастурларини халққа етказишга, сафларини мустаҳкамлаб, сиёсий тажриба орттиришга интилмоқда. Бу ҳам ҳаётимизнинг янги қирралари, янги саҳифалариидир”⁴⁷.

Фуқароларнинг жамият ва давлат ишларидаги иштироки сиёсий партиялар институти билан боғлик. Яъни фуқароларнинг давлат билан муносабатида сиёсий партиялар кўприк вазифасини ўтайди. Сиёсий партияларнинг бошқа жамоат бирлашмаларидан фарқи ҳам мана шунда намоён бўлади, улар давлат ҳокимиютини шакллантиришда бевосита иштирок этади. Партияларнинг давлат ҳокимиютини тузишда иштирок этиши халқ иродасини ифода этиш билан чамбарчас боғлик. Бошқача айтганда, сиёсий партиялар томонидан кўрсатилган номзодлар депутатлик ўринларини эгаллаши билан бир қаторда, тегишли сиёсий партияяга ҳайриҳоҳлиқ билдирган электорат манфаатларини қонунлар лойиҳалари муҳокамаси жараёнида сингдиришга интилади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг қонунчилик ташаббуси асосида Олий Мажлиснинг Қонунчилик палатасига киритилган “Давлат бошқарувини янгилаш ва янада демократлаштириш ҳамда мамлакатни модернизация қилишда сиёсий партияларнинг ролини кучайтириш тўғрисида”ги Конституциявий қонуни⁴⁸ сиёсий партияларнинг давлат ҳокимиюти ва бошқарувини амалга оширишдаги иштирокини таъминлашда асосий

⁴⁷ Каримов И.А. Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир. З-жилд. – Т.: Ўзбекистон, 1996. 78-бет.

⁴⁸ Ўзбекистон Республикасининг “Давлат бошқарувини янгилаш ва янада демократлаштириш ҳамда мамлакатни модернизация қилишда сиёсий партияларнинг ролини кучайтириш тўғрисида”ги Конуни // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг Ахборотномаси, 2007. 4-сон, 161-модда.

хуқуқий ҳужжат сифатида мұхим ақамиятта әга. Конституциявий қонуннинг 2-моддасида сиёсий партия фракциясига таъриф берилиб, сиёсий партиядан күрсатылған депутатлар томонидан партия манфаатларини Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисінинг Қонунчилик палатасида ифодалаш мақсадида тузиладиган ва белгиланған тартибда рўйхатдан ўтказилған депутатлар бирлашмаси әканлиги белгиланған.

Таъкидлаш жоизки, “Давлат бошқарувини янгилаш ва янада демократлашириш ҳамда мамлакатни модернизация қилишда сиёсий партияларнинг ролини кучайтириш тўғрисида”ги Конституциявий қонун фракциялар фаолиятига оид тушунчалар ва йўналишлар беради. Хусусан, “парламентдаги кўпчилик”, “мухолифат” каби тушунчалар қонунчилигимизда илк марта қўлланилган атамалардир. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисінинг Қонунчилик палатасида кўпчилик ўринни эгаллаган сиёсий партия фракцияси, шунингдек, ўз дастурий мақсадли вазифаларининг яқинлиги ёки мослигидан келиб чиқсан ҳолда блок тузадиган бир нечта сиёсий партиялар фракциялари ва сайловчилар ташаббускор гуруҳларидан сайланған депутатлар ҳам парламентдаги кўпчиликни ташкил этиши тўғрисидаги норма Конституциявий қонуннинг 2-моддасида акс этган⁴⁹. Сиёсий партиялар фракцияларининг блокка бирлашиши қонунда назарда тутилған ҳуқуқларни амалга оширишда уларнинг мустақиллигини чеклаб қўймайди.

Қонунчилигимизда сиёсий партиялар ролини кучайтиришга оид рўй берган янгиликлар жамиятимизда сиёсий ҳамжиҳатлик ва сиёсий барқарорликнинг ҳуқуқий негизи сифатида сиёсий қараашларни эркин ҳолда ривожлантириш, ижобий сиёсий рақобат мұхитини қарор топтириш, энг мұхими, ахолининг хоҳиш-иродасини рўёбга чиқаришга ёрдам беради. Сиёсий партиялар ро-

⁴⁹Ўша манба.

лини кучайтириш аҳолининг давлат ва жамият бошқа-рувида улар фаоллигини янада оширишни зарурият қилиб қўяди. Бу билан, биринчидан, сиёсий партиялар ўз ижтимоий-сиёсий фаолиятини аҳоли орасида муттасил жонлантириб, уларнинг сиёсий онги ва фаоллигини ошириб боради, иккинчидан, парламентимиз томонидан олиб бориладиган қонун ижодкорлиги фаолиятининг самарали ташкил этилишига муҳим хуқукий асос бўлиб хизмат қиласди.

Бешинчи йўналиш: жамоат бирлашмалари давлат ва ҳокимиёт тузилмалари фаолияти устидан жамоатчилик назоратини амалга оширади.

Давлат ҳокимиёти органлари фаолияти устидан кучли жамоатчилик назоратининг мавжудлиги – фуқаролик жамияти барпо этишининг энг муҳим шартларидан биридир. Бинобарин, фуқароларнинг фаоллиги, ижтимоий ҳодисаларга бефарқ бўлмаслиги ҳамда ҳар бир давлат хизматчисининг ўз фаолиятини жамоатчилик назорати остида эканлигини чуқур ҳис этиб бориши фуқаролик жамиятини шакллантириш жараёнида ўта муҳим аҳамият касб этади. Давлат назорат функцияларига нисбатан жамоатчилик назоратининг афзал ва муҳим эканлигига тўхталиб, республикамиз Президенти И.А.Каримов, жумладан, шундай деб таъкидлайди: “Шуни унутмайликки, биз давлатнинг назорат функцияларини қанча кучайтирсак, назорат билан шуғулланувчи давлат тузилмалари ва органларини қанча кўпайтирсак, амалдорларнинг зўравонлиги ва коррупция шунча авж олаверади. Шунинг учун биз жамоатчилик назоратини, давлат фаолияти, шу жумладан, унинг куч ишлатувчи тузилмалари фаолияти устидан ҳам жамият назоратини ҳар томонлама кучайтиришга алоҳида эътибор қаратишмиз лозим. Бу масалада бундан бошқа муқобил йўл йўқ”⁵⁰.

⁵⁰ Каримов И.А. Биз танлаган йўл – демократик тараққиёт ва маърифий дунё билан ҳамкорлик йўли. 11-жилд. – Т.: Ўзбекистон, 2003. 28-29-бет.

Жамоат бирлашмалари томонидан амалга оширилайдиган жамоатчилик назорати, авваламбор, сиёсий партиялар, маҳаллий ўз ўзини бошқариш органлари, касаба уюшмалари, истеъмолчиларнинг уюшмалари ва бошқалар фаолиятининг муҳим йўналиши ҳисобланади. Бинобарин, ҳокимият органларининг жамоат ташкilotлари орқали халқ билан мулоқоти демократияни ривожлантиришда муҳим аҳамият касб этади. Зеро, ҳокимият органлари халққа ўз сиёсати ва ҳаракатларини тушунтириши, унинг олдида ҳисоб бериши лозим.

Жамоатчилик назорати жамиятда ижтимоий адолат қарор топиши учун шахс, жамият ва давлат алоқаларида мувозанат, тенглик, ўзаро масъулият ва жавобгарликка хизмат қилувчи асосий омил ҳисобланади. Мазкур институт инсоннинг ҳукуқ ва эркинликлари нафақат давлат томонидан кафолатланганлигини, балки давлат органлари фаолиятида уларнинг устувор аҳамиятга эгалигини таъминлайди, бунда жамоатчилик назоратининг мавжудлиги сиёсий ҳокимиятнинг том маънода халқ қўлида бўлишининг қўрсаткичи ҳисобланади.

Жамоат бирлашмалари жамоат назоратини амалга оширишга қаратилган фаолияти орқали давлатга нисбатан ўзига хос таъсир кучи яратадилар. Бир сўз билан айтганда, жамоат бирлашмалари сиёсий ва ижтимоий жараёнлар, давлат ва жамият қурилиши масалалари ҳамда қабул қилиниши назарда тутилаётган қонун лойиҳалари ва ҳукумат карорларига ўз муносабатини билдириши орқали жамоатчилик назоратини амалга оширади. Жамоат бирлашмалари томонидан амалга ошириладиган жамоатчилик назорати инсоннинг ҳукуқ ва эркинликлари нафақат давлат томонидан кафолатланганлигини, балки давлат органлари фаолиятида уларнинг устувор бўлишини ҳам муайян даражада таъминлайди.

Мамлакатимизда фаолият юритаётган беш мингдан ортиқ жамоат бирлашмалари юқоридаги ҳуқуқий асосларга таянган ҳолда ижтимоий ҳаётнинг турли йўна-

лишлари асосида муайян даражада жамоатчилик назоратини амалга ошириш жараёнига ўз ҳиссасини қўшиб келмоқда. Бу борада Президентимиз И.А.Каримов таъкидлаб ўтганидек: “Биз ноҳукумат ва жамоат ташкилотлари, фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органларининг ўрни ва аҳамиятини кучайтиришга катта эътибор бермоқдамиз. Нодавлат ва жамоат тузилмаларининг, биринчи навбатда, демократик қадриятлар, одамларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари, қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш, давлат ҳокимияти органлари ва ҳуқуқтарни идоралари фаолияти устидан тўрачилик ва коррупцияга қарши курашнинг самарали воситаси бўлган жамоатчилик назоратини кучайтиришдаги ўрни ортиб бораётганини кўриб турибмиз”⁵¹.

Таъкидлаш керакки, бугунги кунда жамоатчилик назоратининг турлари, шакл ва субектлари, назорат предмети, уни амалга оширишнинг ҳуқуқий механизмлари, шунингдек, мазкур соҳада амалдаги қонун ҳужжатларини ижро этмагани учун мансабдор шахсларнинг жавобгарлиги шартларини қонун ҳужжатида белгилаб қўйиш зарурати юзага келмоқда.

3.2. Сиёсий партиялар

Сиёсий партия - Ўзбекистон Республикаси фуқароларининг қарашлари, манфаатлари ва мақсадлари муштараклиги асосида тузилган, давлат ҳокимияти органларини шакллантиришда жамият муайян қисмининг сиёсий иродасини рўёбга чиқаришга интигувчи ҳамда ўз вакиллари орқали давлат ва жамоат ишларини идора этишда қатнашувчи кўнгилли бирлашмасидир.

Ўзбекистон Республикаси Конституциянинг 60-моддасига асоссан, сиёсий партиялар турли табақа ва гурӯҳларнинг сиёсий иродасини ифодалайди ва ўзининг

⁵¹Каримов И.А. Биз танлаган йўл – демократик тараққиёт ва маърифий дунё билан ҳамкорлик йўли. 11-жилд. –Т.: Ўзбекистон, 2003. 87-бет.

демократик йўл билан сайлаб қўйилган вакиллари орқали давлат ҳокимиятини тузишда иштирок этадилар, деб белгиланган Конституцион нормага асосан жамиятда туб маънодаги кўппартияявийликни шакллантириш учун 1996 йил 26 декабрда “Сиёсий партиялар тўғрисида”ги Конун қабул қилинди.⁵²

Сиёсий партиялар тўғрисидаги ушбу Конунда, сиёсий партияларни тузиш ва уларнинг фаолият кўрсатиш принциплари, кафолатлари, уларни тузиш тартиби, низоми, рўйхатга олиш, фаолиятини тўхтатиш тартиби, уларнинг ҳукуқлари, вакиллик органларидағи партия фракциялари, гуруҳларнинг мақсади, вазифалари тўлиқ кўрсатиб берилган.

Сиёсий партияларнинг давлат органлари ва мансабдор шахслар фаолиятига аралашувига йўл қўйилмайди. Сиёсий партиялар ташкилотларининг тадбирлари, асосан, улар аъзоларининг ишдан ташқари вақтида ва мазкур партиялар маблағи ҳисобидан амалга оширилади. Сиёсий партияни тузиш учун камида саккизта худудий субъектда (вилоятда), шу жумладан, Коракалпогистон Республикаси ва Тошкент шаҳрида яшаётган ҳамда партияга бирлашиш истагида бўлган камида йигирма минг фуқаронинг имзоси бўлиши талаб этилади. Сиёсий партиялар Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги томонидан рўйхатга олинади.

Сиёсий партиялар қуйидаги ҳукуқларга эга:

- ўз фаолияти тўғрисидаги ахборотни эркин тарқатиш, ўз ғоялари, мақсадлари ва қарорларини тарғиб қилиш;
- сайлаб қўйиладиган давлат органларидағи ўз вакиллари орқали тегишли қарорларни тайёрлашда иштирок этиш;
- қонунда белгилаб қўйилган тартибда Ўзбекистон

⁵²Ўзбекистон Республикасининг “Сиёсий партиялар тўғрисида”ги Конуни // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси. –Т.: 1997. 1-сон .36-модда.

Республикаси Президенти, давлат ҳокимиияти органлари сайловларида иштирок этиш;

-партия фаолияти билан боғлиқ йиғилишлар, конференциялар ва бошқа тадбирларни ўтказиш;

-қонун ҳужжатларида назарда тутилган тартибда оммавий ахборот воситалари таъсис этиш ва бошқа оммавий ахборот воситаларидан фойдаланиш.

Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги сиёсий партияларнинг фаолияти Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, қонун ҳужжатлари ва ўз уставларига мувофиқлигини назорат қилади. Ҳеч ким бирон-бир уюшмага киришга ёки унда бўлишга мажбур қилининши мумкин эмас. Фуқаро партия аъзоси бўлиши ёки партиясиз бўлиши мумкин. Ўзбекистон Республикасида ҳозирги вақтда тўртта сиёсий партия мавжуд. 1991 йил 1 ноябрда “Халқ демократик партияси”, 1995 йил 18 февралда “Адолат” социал демократик партияси, 2003 йил 3 декабрда “Тадбиркорлар ва ишбилармонлар ҳаракати Ўзбекистон-Либерал демократик партияси” тузилган эди. 2008 йил июнда “Миллий тикланиш” демократик партияси ҳамда “Фидокорлар” миллий демократик партиялари ўз манфаат ва мақсадлари муштараклиги асосида Ўзбекистон “Миллий тикланиш” демократик партиясига бирлашди. Бу партияларнинг асосий мақсад ва вазифалари мамлакатимиз фуқароларини давлат бошқарувига жалб этиш орқали ривожланиш жараёнларини тезлаштириш ҳамда ўз конституциявий ҳуқуқ ва эркинликларини амалга оширишдан иборатdir. Шу билан бирга, 2008 йил август ойида Ўзбекистон Экологик ҳаракати ташкил топди. Бу ҳаракатнинг мақсади мамлакатимизда эколик муаммоларни Парламент даражасида ҳал этиш, фуқароларнинг соф атроф муҳитга эга бўлиш ҳуқуқларини кафолатлашдан иборат. Шу боис, Ўзбекистон Экологик ҳаракатига мамлакатимиз Парламенти – Олий Мажлис Қонунчилик палатасида 15 та имтиёзли ўрин берилди.

Шу ўринда Президентимизнинг сиёсий партия ва ҳаракатлар тўғрисидаги фикрларини келтиришни ло-зим деб топдик: “Партияларнинг пайдо бўлиши, уларнинг сони, дастурий йўл-йўриқларининг ўзига хослиги ва ҳоказолар эса ижтимоий манфаатлар йигиндиси ва жамланиши орқали табиий йўл билан белгиланмоғи ке-рак. Сиёсий партиялар мавжуд бўлишининг асосий ва бирон-бир принципи давлатнинг конституциявий меъ-ёрларини ҳурмат қилиш ва уларга риоя этишдан ибо-рат бўлмоғи лозим.

Сиёсий партиялар ва ижтимоий ҳаракатлар халқ билан ҳокимият ўргасида асосий боғловчи бўғин бўлган де-мократик институтга тезроқ айланиши фоят муҳим. Жа-миятнинг ижтимоий-сиёсий, иқтисодий, маънавий-мада-ний муаммоларига фуқаролар қизиқиши билан қараб, у ёки бу партия ёхуд ҳаракатнинг фаолиятида маданиятли иштирок этсаларгина буни амалга ошириш мумкин”⁵³.

Давлатимиз мавжуд барча сиёсий партиялар, жамо-ат бирлашмаларининг ҳуқуқий манфаатларини муҳофаза қиласди, уларнинг ижтимоий турмушда иштирок этиши учун кенг имкониятлар яратиб беради. Лекин ҳеч қайси партияга алоҳида имтиёз берилмайди. Сиёсий партияларнинг барча соҳада тенг ҳуқуқлиги кафолатланади. Ўзбекистон Республикаси Конституциянинг 12-моддасида қайд этилганидек, “Ҳеч қайси мафқура давлат маф-кураси сифатида ўрнатилиши мумкин эмас”.

Ўзбекистон Республикаси фуқаролари сиёсий партияларга эркин аъзоликка кириши ёки аъзолигини хоҳла-ган пайтда тўхтатиши мумкин. Сиёсий партиялар фу-қароларнинг одатда сайлов ҳуқуқини, сўз, матбуот, йигинлар ва намойишлар ўtkазиши эркинлигини амалга ошириш ҳуқуқини таъминловчи бирлашмасидир.

⁵³ Каримов И.А. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. 6-жилд.
—Т.: Ўзбекистон, 1998 . 152-бет.

3.3. Касаба уюшмалари

Давлат ва нодавлат ташкилотларида ходимларнинг меҳнатга оид ҳуқуқлари ва эркинликларига риоя этилиши устидан назорат олиб борища, иш берувчи билан ходим ўртасида юзага келадиган турли келишмовчиликлар (низолар)ни кўриб чиқишида ходимлар томонидан ташкил этиладиган турли вакиллик органларининг ўрни каттадир.

Ўзбекистон Республикасининг Меҳнат кодекси⁵⁴ га биноан, меҳнатга оид муносабатларда ходимларнинг манфаатларини ифода этишида вакил бўлиш ва бу манфаатларни ҳимоя қилишни корхонадаги касаба уюшмалари ва уларнинг сайлаб қўйиладиган органлари ёки ходимлар томонидан сайланадиган бошқа органлар амалга ошириши мумкин. Бу органларни сайлаш тартиби, уларнинг ваколатлари муддати ва миқдор таркибини меҳнат жамоасининг йиғилиши (конференцияси) белгилайдилар.

Ходимлар вакиллик қилишни ҳамда ўз манфаатларини ҳимоя этишини ишониб топширадиган органни ўзлари белгилайдилар.

Барча вакиллик органлари ўз ваколатлари доирасида иш олиб боради ва ходимлар манфаатларини ҳимоя қилишида тенг ҳуқуқлардан фойдаланади.

Ходимларнинг вакиллик органлари қуйидагиларга ҳақлидир:

1) музокаралар олиб бориш, жамоа шартномалари ва келишувлари тузиш, уларнинг бажарилишини текшириб туриш, иш берувчига корхонада меҳнат тўғрисида норматив хужжатлар тайёрлаш юзасидан таклифлар киритиш;

2) корхонани ижтимоий-иктисодий ривожлантиришга доир масалаларни кўриб чиқишида қатнашиш;

3) меҳнат низоларини кўрувчи органларда ходимлар манфаатини ҳимоя қилиш;

⁵⁴ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1996., 1-сонга илова.

4) иш берувчи ҳамда у вакил қилган шахсларнинг қарорлари меҳнат тўғрисидаги қонунлар ёки бошқа норматив ҳужжатларга зид бўлса ёхуд ходимларнинг ҳуқуқларини бошқача тарзда бузაётган бўлса, бу қарорлар устидан судга шикоят қилиш.

Иш берувчи қуийдагиларни амалга ошириши шарт:

1) ходимлар вакиллик органларининг ҳуқуқларига риоя қилиш, уларнинг фаолиятига кўмаклашиш;

2) ходимларнинг манфаатларига тааллуқли қарорлар қабул қилишдан олдин уларнинг вакиллик органлари билан маслаҳатлашиш, меҳнат тўғрисидаги қонунлар ва бошқа норматив ҳужжатларда кўрсатилган ҳолларда эса, уларнинг розилигини олиш;

3) ходимлар вакиллик органлари таклифларини ўз вақтида кўриб чиқиш ва қабул қилинган қарорлар ҳакида уларга ёзма равишда асосли жавоб бериш;

4) ходимларнинг вакиллик органлари аъзоларини корхонага, манфаатлари ифода этилаётган ходимларнинг иш жойларига монеликсиз қўйиш;

5) ходимларнинг вакиллик органларида меҳнат, корхона фаолияти ва бошқа ижтимоий-иқтисодий масалаларга доир ахборотни бепул бериш;

6) ходимларнинг вакиллик органларига ўз вазифаларини бажаришлари учун зарур шароит яратиб бериш;

7) ходимларнинг вакиллик органларига нисбатан меҳнат тўғрисидаги қонунлар ва бошқа норматив ҳужжатларда назарда тутилган бошқа мажбуриятларни бажариш.

Ходимларнинг вакиллик органлари аъзоларига ўз вакиллик фаолиятини амалга ошириши муносабати билан иш берувчи томонидан бирон-бир шаклдаги таъқиб қилинишдан ҳимоя этиш кафолатланади.

Вакиллик органлари таркибига сайланган ва ишлаб чиқаришдаги ишидан озод этилмаган ходимларга интизомий жазо беришга, улар билан тузилган меҳнат шартномасини иш берувчининг ташаббуси билан бекор қилишга, шунингдек, вакиллик органлари тарки-

бига сайланган ходимлар билан меҳнатга оид муносабатларни уларнинг сайлаб қўйиладиган лавозимдаги ваколати тугаганидан кейин икки йил давомида иш берувчининг ташабbusи билан маҳаллий меҳнат органининг олдиндан розилигини олмай туриб бекор қилишга йўл қўйилмайди.

Вакиллик органлари даги сайлаб қўйиладиган лавозимларга сайлангани муносабати билан ишлаб чиқаришдаги ишидан озод этилган ходимларга уларнинг сайлаб қўйиладиган лавозимдаги ваколати тугаганидан кейин аввалги иши (лавозими) берилади, бундай иш (лавозим) мавжуд бўлмаса, аввалгисига teng бошка иш (лавозим) берилади.

Ходимлар вакиллик органларининг қонуний фаолиятига ҳар қандай тарзда тўсқинлик қилиш тақиқланади.

Ходимлар вакиллик органлари фаолиятини иш берувчи ёки у вакил қилган шахслар ташабbusи билан тугатишга йўл қўйилмайди.

Ўзбекистон Республикасида ходимлар вакиллик органининг асосий кўриниши – касаба уюшмаларидир.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 59-моддасига биноан, “Касаба уюшмалари ходимларнинг ижтимоий-иктисодий ҳуқуқларини ва манфаатларини ифода этадилар ва ҳимоя қиласидилар. Касаба ташкилотларига аъзо бўлиш ихтиёрийдир”.

Касаба уюшмалари – кўнгилли жамоат ташкилоти бўлиб, ҳам ишлаб чиқариш, ҳам ноишлаб чиқариш соҳалари даги фаолият турига қараб, ўз аъзоларининг меҳнат ва ижтимоий-иктисодий ҳуқуқлари ҳамда манфаатларини ҳимоя қилиш учун муштарак манфаатлар билан бօғланган меҳнаткашларни бирлаштиради.

Касаба уюшмаларининг фаолияти Ўзбекистон Республикасининг 1992 йил 2 июнда қабул қилинган “Касаба уюшмалари, уларнинг ҳуқуқлари ва фаолиятининг

кафолатлари тўғрисида”ги Қонун⁵⁵ билан тартибга солинади.

Касаба уюшмалари ихтиёрийлик асосида республика ва бошқа ҳудудий ҳамда тармоқ бирлашмалари тузишлари, шунингдек, уларга киришлари мумкин.

Касаба уюшмалари ўз фаолиятида давлат бошқарув идоралари, хўжалик идоралари, сиёсий ва бошқа жамоат ташкилотларидан мустақиллар, улар олдида ҳисобдор эмаслар ва улар томонидан назорат қилинмайдилар, қонун ҳужжатларида назарда тутилган ҳоллар бундан мустасно. Касаба уюшмаларининг ҳуқуқларини чеклайдиган ёки шу ҳуқуқларниң амалга оширилишига тўсқинлик қиласидиган тарздаги ҳар қандай аралашув ман этилади.

Касаба уюшмалари мустақил равища: ўз уставлари ни ишлаб чиқади ва тасдиқлайди; уюшма тузилишини белгилайди; раҳбар идораларини сайлайди; ўз фаолиятини ташкил этади; йиғилишлар, конференциялар, пленумлар, қурултойлар ўтказади.

Касаба уюшмалари ўз уставида белгиланган мақсад ва вазифаларга мувофиқ равища бошқа мамлакатларининг касаба уюшмалари билан ҳамкорлик қилиш, ўз хоҳишига кўра, халқаро ва бошқа касаба уюшмалари бирлашмалари ва ташкилотларига кириш ҳуқуқига эгадир.

Фуқароларнинг касаба уюшмаларига мансублиги ёки мансуб эмаслиги уларнинг қонунларда кафолат берилган меҳнат, ижтимоий-иктисодий, сиёсий, шахсий ҳуқуқ ва эркинликлари бирон-бир тарзда камсилишига сабаб бўлмайди. Меҳнаткашларни ишга қабул қилиш, хизмат поғоналарига кўтариш, шунингдек, ишдан бўшатиш учун муайян касаба уюшмасига мансубликни, унга кириш ёки ундан чиқишни шарт қилиб қўйиши тақиқланади.

⁵⁵ Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг Ахборотномаси. 1992, 9-сон, 344-модда.

Касаба уюшмалари фаолиятини тўхтатиш:

1) унинг аъзолари қарори асосида уставда белгиланган тартибда амалга оширилади;

2) уларнинг фаолияти Ўзбекистон Республикаси Конституциясига зид бўлган ҳолларда, бу фаолият Ўзбекистон Республикаси Бош прокурорининг тақдимиға биноан Ўзбекистон Республикаси Олий судининг қарори билан тақиқланиши мумкин.

Касаба уюшмалари фаолиятини бошқа бирон-бир идоранинг қарори билан тақиқлашга йўл қўйилмайди.

Касаба уюшмалари:

1) ўз аъзоларининг меҳнат қилиш хуқуқини ҳимоя этади;

2) аҳолини иш билан таъминлаш давлат сиёсати ишлаб чиқилишида қатнашади;

3) корхоналарда ишдан холи этиб олинадиган шахсларни ижтимоий жиҳатдан ҳимоя қилишининг қонунлар асосида жамоа шартномасида белгилаб қўйиладиган чораларини таклиф этади;

4) аҳолини иш билан таъминлашнинг аҳволи ва бу соҳадаги қонунларга риоя этилишини назорат қилиб боради;

5) маъмурият, мулкдор ёки улар вакил қўлган бошқарув идораси билан жамоа музокаралари олиб бориш ва жамоа шартномалари, битимлари тузишда устувор хуқуққа эгадир, уларнинг бажарилишини назорат қилади;

6) меҳнат шароити ва меҳнатга ҳақ тўлаш, меҳнатни муҳофаза қилиш ва ишлаб чиқариш хавфсизлигини таъминлашга, меҳнаткашларнинг уй-жой шароитига, уларни ижтимоий сугуртага, уларнинг соғлиқни саклаш ва маданиятга тааллуқли манфаатларини, пенсия таъминоти соҳасидаги хуқуқларини ҳимоя қилади;

7) ўз ваколатлари доирасида меҳнаткашларни ижтимоий ва иқтисодий жиҳатдан ҳимоя қилиш тадбирларини ишлаб чиқишида, турмуш даражасининг асосий мезонларини, нарх-наво индекси ўзгаришига қараб тонон тўлаш миқдорини аниқлашда қатнашади, қонунда

белгилаб қўйилган кун кечиришнинг энг паст даражасига ҳамда пенсия, стипендия ва нафақалар миқдорига риоя этилишини назорат қиласди;

8) маъмурият, мулқдор ёки улар вакил қилган бошқарув идораси меҳнат ва касаба уюшмалари тўғрисидаги қонунларга риоя этишини назорат қилиб боради, аниқланган камчиликларни бартараф этишни талаб қилишга ҳақлидир;

9) меҳнаткашларнинг меҳнат ҳуқуқларини ҳимоя қилиб, даъво аризаси билан судга мурожаат қилишга ҳақлидир;

10) касаба уюшмаси аъзоси билан маъмурият ўртасида пайдо бўлган якка тартибдаги меҳнат низоларини қўриб чиқади ва улар юзасидан қонунга мувофиқ тегишли қарорлар қабул қиласди;

11) меҳнатга доир амалдаги қонунларнинг жамоа шартномаси, битими шартларининг бузилиши, меҳнат ва турмушнинг янги ижтимоий-иктисодий шарт-шароитларини белгилаш ёки мавжуд шарт-шароитларини ўзгартириш билан боғлиқ масалаларга доир жамоа меҳнат низоларини қўриб чиқишида қатнашади;

12) маъмуриятдан, шунингдек, давлат ва хўжалик бошқаруви идораларидан меҳнат ҳамда ижтимоий-иктисодий ривожланиш билан боғлиқ масалалар юзасидан белгилаб қўйилган статистика ҳисоботи доирасида бепул маълумотлар олишга ҳақли;

13) маъмурият жамоа шартномаси шартларини бузувчи қарор қабул қилган тақдирда, касаба уюшмалари ана шу қоидабузарликни бартараф этиш тўғрисида маъмуриятта тақдимнома киритишга ҳақли;

14) Ўзбекистон Республикаси қонунларида белгилangan тартибда ахолининг кўчиб юриши, иш билан таъминланиши, меҳнат, нарх-наво белгилаш ва ижтимоий таъминот масалаларига доир давлатлараро битимлар тузишда, халқ депутатлигига номзодлар кўрсатишда, сайлов мавсумида уларни қўллаб-қувватлашда иштирок этишлари мумкин.

Давлат ва хўжалик идораларининг маъмурияти, жамоат ташкилотлари, мансабдор шахслар касаба уюшмалари ҳуқуқларига риоя этиши, уларнинг фаолиятига кўмаклашиши шарт. Бу идоралар ва шахслар, касаба уюшмалари ҳуқуқларини бузганлиги ёки уларнинг қонуний фаолиятига тўсқинлик қилганлиги учун қонунда белгиланган тартибда жавобгар бўладилар. Давлат ва хўжалик идоралари маъмурияти жамоат ташкилотлари, мансабдор шахслар касаба уюшмаларининг вакиллари шу касаба уюшмаси аъзолари ишлаб ётган корхоналарга уставда белгиланган вазифалар ва қонунда белгилаб қўйилган ҳуқуқларни амалга ошириш учун киришларига тўсқинлик қилишга ҳақли эмас.

Ўзбекистон Республикасида Ўзбекистон касаба уюшмалари Федерацияси ташкил этилган бўлиб, ишлаб чиқариш ва ноишлаб чиқариш соҳаларида касаба уюшма аъзоларининг меҳнат ва ижтимоий-иктисодий ҳуқуқ ва манфаатларини ҳамкорликда амалга ошириш ва ҳимоя қилиш учун бирлашган Ўзбекистон касаба уюшмаларининг касаба уюшма ташкилотлари ҳудудий (Қорақалпогистон Республикаси, вилоятлар, Тошкент шаҳри ҳудудида амал қилувчи), тармоқ бирлашмалири билан ихтиёрий асосда тузилган республика жамоат бирлашмасидир.

Федерация фаолиятининг асосий йўналишларидан бири – меҳнат қонунчилиги, меҳнатни муҳофаза қилиш тўғрисидаги қонун ҳужжатлари, бошқа меҳнат ҳуқуқи нормалари мавжуд норматив ҳуқуқий ҳужжатлар устидан жамоатчилик назоратини амалга оширади.

Федерация ўз фаолиятида ҳокимиятнинг ижро органлари, иш берувчилар, уларнинг бирлашмалари, сиёсий партиялар ва бошқа жамоат бирлашмаларидан мустақилдирлар, улар олдида ҳисобдор эмас ва улар томонидан назорат қилинмайди, қонун ҳужжатларида назарда тутилган ҳоллар бундан мустасно.

Федерация касаба уюшма аъзоларининг ижтимоий-меҳнат ва фуқаролик ҳуқуқларини, ишлаб чиқариш,

иктисодий ва ижтимоий манфаатлари вакиллиги ва ҳимояси, шунингдек, амалдаги қонун ҳужжатлари доирасида аъзо ташкилотлар вакиллиги ва умумий манфаатлари ҳимояси ва аъзо ташкилотларнинг умумий мақсадларига эришиш, улар фаолиятининг ҳуқуқий кафолатини таъминлаш бўйича ҳаракатини бирлаштириш ва мувофиқлаштириш мақсадида тузилган.

Федерация қуидаги йўналишлар бўйича касаба уюшма ташкилотлари ҳаракатини бирлаштиради ва қўллаб-қувватлайди:

1) миллати, жинси, ёши ва диний эътиқодидан қатъи назар, касаба уюшма аъзосининг меҳнат, иш ва касбии эркин танлаш, адолатли меҳнат шароити ва ишсизликдан ҳимояланишга бўлган конституциявий ҳуқуқлалигига риоя этилиши;

2) максимал даражада бандликни таъминлаш, даромадларнинг оширилиши ва мулкий табақаланиш даражасини камайтириш;

3) меҳнатга ҳақ тўлаш ва меҳнат режимиининг ижтимоий адолатли тизимини жорий этиш;

4) маданий-маориф, жисмоний тарбия ва спорт ишларини ташкил этиш, маданият муассасалари ва спорт иншоотларининг моддий-техника базасини мустаҳкамлаш;

5) инсонни маънавий ва жисмонан ривожлантиришга ёрдам берувчи бўш вақтидан оқилона фойдаланиш;

6) ишлаб чиқаришни ривожлантириш даражасига мувофиқ ишловчиларнинг малакасини ошириш ва касб жиҳатдан қайта тайёрлаш;

7) меҳнат қонунчилиги, меҳнат ва атроф мухитни муҳофаза қилиш бўйича қонунлар, қоидалар, нормаларга риоя этиш;

8) ходимлар ва уларнинг оила аъзоларини соғломлаштириш, жисмоний тарбия ва спортни ривожлантириш учун база яратиш ҳамда маблағ ажратиш;

9) ижтимоий мулоқот ва ижтимоий шериклик, жамоа музокараларини ташкил этиш, жамоа шартномалари ва келишувлар тузишни йўлга қўйиш, уларнинг

бажарилиши устидан назоратни амалга ошириш;

10) давлат органлари ва жамоат ташкилотлари билан ўзаро муносабат ўрнатиш, меҳнаткашларни меҳнат, ижтимоий, иқтисодий, маънавий хуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш, барқарорлик, ижтимоий тутувлик ва фуқаролар осойишталигини сақлаш бўйича хужжатларни ишлаб чиқиши ва қабул қилиш.

3.4. Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари

Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариши – фуқароларнинг маҳаллий аҳамиятга молик масалаларни ўз манфаатлари, ривожланишнинг тарихий хусусиятлари, шунингдек, миллий ва маънавий қадриятлардан, маҳаллий урф-одат ва анъаналардан келиб чиқсан ҳолда ҳал қилиш борасидаги Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси ва қонунлари билан кафолатланадиган мустақил фаолиятидир.

Мустақилликдан сўнг мамлакатимизда фуқаролик жамиятининг таркибий қисми бўлган, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари фаолиятини янада жадаллаштиришга катта эътибор қаратилиб, ислоҳотлар ўтказилмоқда. Бу борада Президентимизнинг қуйидаги сўзлари дикқатга сазовор: “Биз энди ўзини ўзи бошқарув усулини кенг жорий қиласиз. Маҳалла, қишлоққча ўзини ўзи бошқариши, мустақил бўлиши зарур. Фақат бу – бебошлиқ, бўйсунмаслик дегани эмас. Ҳар қандай раҳбар, ҳар қандай мустақил киши ҳалқ олдида, юрт олдида ҳисобдор, жавобгардир деган қоиддан келиб чиқиш шарт”.⁵⁶

Давлатимиз раҳбарининг Олий Мажлис палаталари қўшма мажлисидаги “Мамлакатимизда демократик ислоҳотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси” мавзуидаги

⁵⁶ Каримов И.А. Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида. – Т.: Ўзбекистон, 2011. 434-бет.

маърузасида фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш институти — маҳалла фаолиятининг ташкилий асослари ни янада такомиллаштириш алоҳида қайд этилди. Вазифаларни ҳал қилишда учта асосий масала кўрсатиб берилди:

биринчидан, “Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида”ги Қонунга тегишли ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш орқали маҳаллани аниқ йўналтирилган асосда аҳолини ижтимоий қўллаб-қувватлаш, хусусий тадбиркорлик ва оиласвий бизнесни ривожлантириш марказига айлантириш;

иккинчидан, “Фуқаролар йигини раиси (оқсоқоли) ва унинг маслаҳатчилари сайлови тўғрисида”ги Қонуни такомиллаштириш ҳамда айни вақтда, уларга бўлиб ўтадиган сайловларда фуқаролар ижтимоий фаоллигини кучайтириш, бунда маҳалланинг ролини ошириш, оқсоқоллар ва уларнинг маслаҳатчилари энг муносиб фуқаролар ичидан сайланишига эришиш;

учинчидан, давлат бошқаруви органларининг қонун хужжатларини ижро этиш фаолияти устидан жамоатчилик назоратини ўрнатиш, бу борада маҳалла институти иштирокини кенгайтириш маҳалланинг жамиятдаги ўринини янада кучайтиради. Бу эса “Маҳалла — халқ вижданни” деган юксак тамойилнинг амалдаги ижросини рўёбга чиқаришда муҳим асос бўлиб хизмат қиласи.

Жамоатчилик назорати фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органлари томонидан қуйидаги шаклларда амалга оширилади:

- қонун хужжатларининг ижро этилиши устидан жамоатчилик назорати;

- маҳаллий ижро этувчи ҳокимият органлари раҳбарларининг фуқаролар йигинлари фаолиятига кирувчи масалалар юзасидан ҳисоботларини эшитиши.

Ўзбекистон Республикаси “Фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида”ги Қонунининг 10-моддаси, фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органлари “қонунлар

ва бошқа қонун ҳужжатларининг, шунингдек ўз қарорларининг ижро этилиши устидан жамоатчилик назоратини амалга оширади” деб мустаҳкамланган. Жамиятда ҳуқуқбузарлик, жамоат тартибини саклаш, жиноятчиликка қарши кураш ва унинг олдини олишда давлат органлари билан бир қаторда, нодавлат ташкилотларнинг ҳам иштирокини кучайтириш мақсадида 1999 йил 19 апрелда “Жазони ўташ жойларидан озод қилинган шахсларга ижтимоий-маишӣ жиҳатдан ва ишга жойлашишда ёрдам кўрсатиш бўйича Қорақалпогистон Республикаси Вазирлар Кенгаси ва ҳокимликлар ҳузуридаги махсус комиссиялар, “маҳалла посбони” жамоат тузилмалари ва фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ҳузуридаги яраштириш комиссиялари тўғрисида”ги низомларни тасдиқлаш ҳақида Вазирлар Маҳкамасининг 180-сонли Қарори қабул қилинди. Ушбу Низом асосида республикамизнинг барча ҳудудларида “Маҳалла посбони” жамоат тузилмалари ташкил этилди.

Бугунги кунда жами фуқаролар йигинлари “Маҳалла посбони” жамоат тузилмалари раҳбарлари штат бирликлари сони 8119 тани ташкил этади. Шулардан фаолият юритаётган “Маҳалла посбони” жамоат тузилмалари раҳбарлари 7853 тани, вакант ўринлари 266 тани ташкил этади. “Маҳалла посбон”ларининг профилактика ҳисобида турувчи гиёҳвандлар, шу жумладан, аёллар, вояга етмаган ёшлар билан алоҳида тартибда тушунтириш ишлари олиб борилиши ўз самарасини бермоқда. Жойларда ички ишлар идоралари билан ўзини ўзи бошқариш органлари, унинг “Маҳалла посбони” жамоат тузилмасини олиб борган аниқ, мақсадли ҳаракатлари натижасида республикадаги 3365 (2006 йилда 3169, 2007 йилда 3145, 2008 йилда 2475, 2009 йилда 2740, 2010 йилда 6243, 2011 йил 6211) та маҳаллада умуман жиноят содир этилишига йўл қўйилмаган.

Шунингдек, “Маҳалла посбони” жамоат тузилмаси раҳбарлари ва посбонлари ёрдамида 970 (2010 йилда 1047)та жиноят очилди, бевосита посбонлар томонидан 86 та жиноят, 26657 та ҳуқуқбузарлик аниқланган.

Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларида жамоат назоратини олиб борувчи комиссиялар билан боғлиқ сўнгги ислоҳотлардан бири Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2011 йил 17 январдаги 13-сонли Қарори ва у асосида тасдиқланган “Вояга етмаганлар ишлари бўйича комиссиялар тўғрисида”ги Низом билан боғлиқ. Низом вояга етмаганлар ишлари бўйича комиссиялар ташкил этиш ва уларнинг фаолиятини амалга ошириш тартибини белгилайди. Ушбу Низом асосида давлат ҳокимияти барча тизимида бўлгани каби фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларида ҳам вояга етмаганлар ишлари бўйича комиссиялар ташкил этилди. Унгача бўлган даврда фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари фаолиятининг асосий йўналишларидан бири вояга етмаганлар билан ишлаш бўлиб, бу функцияни ярашув комиссиялари, ички ишлар органлари билан ҳамкорлик, “Маҳалла посбони” ва бошқа комиссиялар амалга оширап эди. Бироқ ушбу Низом асосида вояга етмаганлар ишлари бўйича комиссия тузишнинг мажбурийлиги, унинг фаолият қўлами, вазифа ва функциялари аниқ белгилаб қўйилди. Унга кўра, комиссиялар ўз фаолиятини жамоатчилик асосида амалга оширадиган, вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликларни олдини олиш органи ҳисобланади. Комиссиялар:

- вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик, қаровсизлик, ҳуқуқбузарликлар ва бошқа ғайриижтимоий хатти-ҳаракатларнинг олдини олиш, уларга имкон тудиравчи сабаблар ва шароитларни аниқлаш ҳамда бартараф этиш;
- вояга етмаганларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари, қонуний манфаатларини таъминлаш;
- ижтимоий жиҳатдан хавфли ахволда бўлган вояга етмаганларни ижтимоий-педагогик реабилитация қилиш мақсадида тузилади⁵⁷. Ушбу комиссияларнинг

⁵⁷ Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2011, 3-сон, 23-модда.

асосий фаолияти вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик, қаровсизлик, ҳуқуқбузарлик ва бошқа гайриижтимоий хатти-ҳаракатларнинг олдини олишдир. Бу ислоҳот бевосита мамлакатимизда “Вояга етмаганларнинг назоратсизлиги ва қаровсизлиги профилактикаси тўғрисида”ги Қонуннинг қабул қилиниши билан боғлиқ Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларида вояга етмаганлар ишлари бўйича бошқа комиссиялар иш олиб борар экан, уларнинг саъй-ҳаракатлари ҳам салмоқлидир. Жумладан, 2006-2011 йиллар давомида вояга етмаганлар томонидан жиноят содир этиш 40%га камайди. Бу ҳам фуқаролар йигинларининг фаолияти самарали эканлигини кўрсатади. Зоро, назоратсиз ва қаровсиз қолган болагина ҳуқуқбузарлик кўчасига кириб қолиши мумкин. Шунинг учун, вояга етмаганлар ҳеч қачон қаровсиз қолмаслиги ва жамият учун фойдали меҳнат билан машғул бўлиши лозим.

Алоҳида таъкидлаш жоизки, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларида айрим масалалар юзасидан вақтинчалик комиссиялар ҳам тузилиши мумкин. Жумладан, Тошкент шаҳар ҳокимининг 2012 йил 18 майдаги “Ҳуқуқий хужжатлар ўрнатилган тартибда расмийлаштирилмаган маҳаллалар ҳудудида жойлашган бино-иншоотлардан самарали фойдаланиш чораларини белгилаш ҳақида”ги 424-сонли Қарорига асосан Юнусобод туман “Маҳалла” хайрия жамоат фонди ҳузурида ушбу қарорнинг ижросини таъминлаш мақсадида комиссия тузилди, у томонидан 115 та эгасиз ва қаровсиз бино-иншоот рўйхатга олинди. Ўз навбатида, туманга қарашли фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларида ҳам комиссия ташкил этилиб, комиссия қарори билан эгасиз ва қаровсиз бино-иншоот рўйхатга олинди, улар хусусий тадбиркорларга фойдаланишга топширилди. Маълумки, Ўзбекистон Ресубликаси Фуқаролик кодексининг 191-моддасига асосан эгасиз ашёларнинг ҳуқуқий мақоми белгиланди. Унга кўра, эгасиз кўчмас ашёлар тегишли дав-

лат органи ёки фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органинг аризасига мувофиқ кўчмас мол-мулкни давлат рўйхатига олувчи орган томонидан ҳисобга олинади. Ушбу норма эгасиз ашёлардан самарали фойдаланишини белгилаб берар экан. У эгасиз ашё, биринчи навбатда, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларига ўтказилишини кўрсатади. Юқорида айтилган Тошкент шаҳар ҳокимиининг Қарорини мазкур норманинг ижросини таъминлашга қаратилган, деб баҳолаш мумкин. Ўз навбатида, ушбу Қарор ижросини таъминлаш учун туман “Маҳалла” хайрия жамоат фонди ва фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари таркибида тузилган комиссияларни вакътичалик комиссиялар сифатида келтириб ўтиш мумкин. Яъни, ушбу қарорнинг ижроси таъминланиб, бино-иншоотлар вакътичалик ўз эгаларини топғандан сўнг ушбу комиссия ўз фаолиятини якунлайди. Бу эса унинг вакътичалик комиссия эканлигини англатади.

Ўзбекистон Республикаси “Фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида”ги Қонунининг 11-моддасига мувофиқ, “шаҳарча, қишлоқ, овул фуқаролар йигини ва шаҳардаги маҳалла фуқаролар йигини йилнинг ҳар чорагида вилоят, туман ва шаҳар ижро этувчи ҳокимият органлари раҳбарларининг фуқаролар йигини фаолияти соҳасига кирувчи масалалар юзасидан ҳисботларини эшитади. Фуқаролар йигинларининг ҳисботлари тўғрисидаги баённомалари тегишлича Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши, вилоятлар ва Тошкент шаҳар ҳокимликларига юборилади, улар бу баённомаларнинг ҳисобини юритадилар, фуқаролар йигинларининг мурожаатлари бажарилишини назорат қиласидилар”.

“Маҳалла” хайрия жамоат фонди маълумотига кўра, биргина 2012 йилда Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар ва Тошкент шаҳри туман (шаҳар) ҳокимликлари раҳбарларининг фуқаролар йигинларида 8632 марта ҳисботлар эшитилиб, худудлар билан боғлиқ кўплаб масалалар ҳал этилди.

Ободонлаштириш масалалари юзасидан ҳудудлардаги корхона, муассаса ва ташкилотлар раҳбарларининг 4593 та ҳисоботи эшитилди. Айни чорда, халқ депутатлари маҳаллий Кенгашларининг йил давомида ўтказилган сессияларида фуқаролар йигинлари фаолияти са-марадорлигини ошириш билан боғлиқ 582 та масала муҳокама этилган. 2012 йилда фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари томонидан ҳудуддаги таълим муас-сасалари раҳбарларининг 25393 та ҳисоботи эшитилган.

Қонунда кўрсатилган вилоят, туман ва шаҳар ижро этувчи ҳокимият органлари раҳбарларига тегишли ҳудуд ҳокими, унинг ўринбосарлари, бўлим раҳбарлари ки-риши мумкин. Ҳисобот фуқаролар йигинида тасдиқланган фаолият дастури асосида эшитилади. Фуқаролар йигини фаолият дастурига ҳисоботлар тегишли ҳудудда мавжуд муаммолардан келиб чиққан ҳолда кирити-лиши лозим. Фуқаролар йигини фаолият дастурига ҳисо-ботни эшитиш масаласи фуқаролар йигини раиси, унинг маслаҳатчилари, фуқаролар йигини фаолиятининг асо-сий йўналишлари бўйича комиссиялар, фуқаролар ва уларнинг вакиллари, тегишли ҳудудда жойлашган кор-хоналар, муассасалар, ташкилотлар, нодавлат нотижо-рат ташкилотлар таклифларини инобатга олган ҳолда киритиш тавсия этилади. Фуқаролар йигини фаолият дастуридаги ҳисоботни эшитиш масаласига ўзгартиш киритиш таклифи фуқаролар йигинида кўриб чиқилиши ва таклифни қабул қилиш ёки рад этиш тўғрисида қарор қабул қилиш мақсаддага мувофик.

Фаолият дастури туман ёки шаҳар ҳокимлигига ҳамда ҳисоботи эшитиладиган маҳаллий ижро этувчи ҳокимият органига юборилади. Шунингдек, маҳаллий ижро этувчи ҳокимият органи раҳбаридан ҳисоботнинг ёзма матнини муайян санагача юбориш сўралади.

Ҳисоботда муайян маҳаллий ижро этувчи ҳокими-ят органларининг тегишли ҳудуддаги фаолияти нати-жалари ва таҳлиллари ҳамда режалари баён этилади.

Ҳисобот фуқаролар йиғинида эшитишдан камида икки ҳафта олдин бир нусхада маҳаллий ижро этувчи ҳокимият органи раҳбари томонидан имзоланган илова ҳати билан бевосита ёхуд почта алоқаси воситалари орқали тақдим этилади. Фуқаролар йиғинига ушбу ҳужжатларнинг электрон нусхалари ҳам электрон ахборот ташиш воситаларида тақдим этилиши шарт.

Ҳисобот фуқаролар йиғини кенгаши девонида рўйхатга олинган кундан бошлаб тақдим этилган ҳисобланади.

Келиб тушган ҳисобот фуқаролар йиғини раисига топширилади. Фуқаролар йиғини раиси ҳисоботни дастлабки тарзда кўриб чиқиши ва фуқаролар йиғини қарори лойиҳасини тайёрлаш учун тегишли фуқаролар йиғини комиссиясига топширади.

Ўзбекистон қонунчилигига маҳаллий бошқарувда ўзини ўзи бошқариш органлари иштирокининг турли шакллари белгиланган бўлишига қарамай, улар атрофлича ўрганилмаган ва ҳуқуқий тартибга солинмаган. Бугунги кунда фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органларини маҳаллий бошқарувга жалб қилишнинг маслаҳат кенгашлари, оммавий тингловлар, маҳаллий референдум ва бошқа янги шаклларини жорий қилиш баробарида мавжуд имкониятлардан самарали фойдаланишини тақозо қиласди. Шу туфайли фуқаролар йиғинларининг қонунлар устидан жамоатчилик назоратини ўрнатиш, туман, шаҳар ва вилоят ҳокимликлари раҳбарлари ҳисоботларини эшитиши ва бошқа ваколатларини амалга ошириш тартибини уларнинг намунавий низомларида атрофлича белгилаш мақсадга мувофиқ бўлади.

3.5. Жамоатчилик назоратини таъминлашда оммавий ахборот воситаларининг ўрни

Оммавий ахборот воситаси – оммавий ахборотни даврий тарқатишнинг доимий номга эга бўлган ҳамда босма (газеталар, журналлар, ахборотномалар, бюллетенлар ва бошқалар) ёки электрон тарзда (теле, ра-

дио, видео, кинохроникал дастурлар, умумфойдаланишдаги телекоммуникация тармоқларидағи веб-сайттар) олти ойда камида бир марта нашр этиладиган ёки эфирга бериладиган шакли.

Бугунги кунда ҳуқуқий демократик давлат қуриш, аҳолининг сиёсий маданияти ва фаоллигини ошириш, давлат органлари ва фуқаролар ўртасидаги ўзаро муносабатлар шаффофлигини таъминлаш борасида олиб борилаётган кенг кўламли ислоҳотлар, авваломбор, мамлакатимизда инсон ва унинг манфаатлари нечоғлик муҳим эканлигини кўрсатади. Ўз навбатида, ислоҳотлар ислоҳот учун эмас, балки инсон учун ўтказилаётганини фуқаролар онгига сингдириш ва уларни ушбу жараёнларнинг фаол иштирокчисига айлантириш билан боғлиқ муаммолар мавжуд эканлиги олдимизга давлат органлари мансабдор шахсларининг масъулиятини ошириш, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини тарғибот-ташвиқот қилишга қаратилган тадбирларни кўпайтириш, айниқса, ОАВ орқали замонавий ва ҳаётий кўрсатувлар, содда, халқчил тилдаги мақола ва эшиттиришлар сонини кўпайтириш талабини қўймоқда. Зоро, юртбошимиз И.А.Каримов “Мамлакатимизда демократик ислоҳотларни янада чукурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси”да “Юртимизда ҳуқуқий давлат асосларини янада такомиллаштириш ва аҳолининг ҳуқуқий онги ва маданиятини юксалтириш биз учун ҳал қўлувчи вазифа бўлиб қолмоқда”, дея таъкидлаган эди.

Конституциянинг 67-моддасида қайд этилганидек: “Оммавий ахборот воситалари эркинdir ва қонунга мувофиқ ишлайди. Улар ахборотнинг тўғрилиги учун белгиланган тартибда жавобгардирлар. Цензурага йўл қўйилмайди”. “Ўзбекистон тарихида биринчи марта оммавий ахборот воситаларининг эркинлиги принципи конституциявий қоида тариқасида мустаҳкамлаб қўйилди”⁵⁸.

⁵⁸ Ўзбекистон Республикаси Конституциясига шарҳ – Т.: Ўзбекистон, 2008, 256-бет.

Ушбу конституциявий қоида оммавий ахборот воситалари чинакам эркин фаолият юритишининг хуқуқий кафолати бўлиб, жамиятнинг янгиланиши жараёнида катта аҳамиятга эга. Мазкур конституциявий қоида оммавий ахборот воситалари қонунчилигининг асоси бўлган қонунлар қабул қилинишида мустаҳкам пойдевор вазифасини ўтади ва ўтамоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов Олий Мажлис Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маърузасида таъкидлага-нидек: “Ўзбекистонда демократик янгиланишлар жараёнини чуқурлаштириш ва фуқароларнинг эркинликла-рини таъминлашнинг гоят муҳим шарти - бу оммавий ахборот воситаларини ривожлантириш учун демок-ратик андозаларни жорий этиш бўйича аниқ чора-ларни амалга оширишдир”⁵⁹.

Бошқача айтганда, бугунги кунда оммавий ахбо-рот воситаларининг жамиятдаги ўрнини юксалтириш, матбуот, телевидение, радио фаолиятини янада ли-бераллаштириш, уларнинг мустақиллиги ва эркин-лигини амалда таъминлаш масалалари ҳаётимизни ислоҳ қилиш ҳамда янгилаш борасида олдимиизга қўйилган беш устувор вазифа ва йўналишдан бири этиб белгиланди.

Конституцияга мувофиқ, ахборотни излаш, олиш ва тарқатиш хуқуқи оммавий ахборот воситаларига оид қонунларда янада кенгайтирилди ва мустаҳкамланди.

Таъкидлаш жоизки, Ўзбекистон Республикаси қонунчилигида сўз эркинлигининг муҳим жиҳати – ҳар кимнинг ахборотни эркин ва монеликсиз излаш, олиш, тадқиқ этиш, узатиш ҳамда тарқатишга доир консти-туциявий хуқуқини амалга ошириш жараёнида юзага келадиган муносабатларни 1997 йил 24 апрелда қабул қилинган “Ахборот олиш кафолатлари ва эркинлиги

⁵⁹ Каримов И.А. Ўзбек халқи ҳеч қачон, ҳеч кимга қарам бўлмайди. 13-жилд.-Т.: Ўзбекистон, 2005, 125-бет.

тўғрисида”ги Қонун⁶⁰ билан тартибга солиш мустаҳкам-лаб қўйилган.

Қонуннинг “Ахборот олиш кафолатлари” номли 3-моддасига мувофиқ, “Ҳар бир фуқаронинг ахборот олиш ҳуқуқи кафолатланади. Ҳар кимнинг ахборотни излаш, олиш, тадқиқ этиш, узатиш ва тарқатиш ҳуқуқи давлат томонидан ҳимоя қилинади”. 4-моддага қўра “Ахборот олиш эркинлигининг асосий принциплари ахборотнинг ошкоралиги, ҳамма олиши мумкинлиги, очиқлиги ва ҳаққонийлигидан иборатдир”⁶¹.

Сўз ва матбуот эркинлигини ҳуқуқий ҳимоя қилишга, ахборот олиш ва тарқатишни кафолатлашга қаратилган яна бир ҳужжат - 1997 йил 24 апрелда қабул қилинган “Журналистлик фаолиятини ҳимоя қилиш тўғрисида”ги Қонундир.⁶² Мазкур Қонун журналистнинг қасб фаолияти билан боғлиқ ҳолда юзага келадиган муносабатларни тартибга солади, унинг ҳуқуқ ва мажбуриятларини белгилайди, унга ҳуқуқий ва ижтимоий кафолатлар беради, қонун ҳужжатларини бузганлик учун жавобгарлик чораларини белгилайди.

Қонуннинг 4-моддасида: “Журналистдан хабарлар ва материалларни олдиндан келишиб олишини, шунингдек, материал ёхуд хабарнинг матнини ўзгартиришни ёхуд уларни бутунлай нашрдан олиб қолишни (эфирга берилмасликни) талаб қилишга ҳеч кимнинг ҳаққи йўқ”, экани қайд этилган⁶³.

⁶⁰ Ўзбекистон Республикасининг “Ахборот олиш кафолатлари ва эркинлиги тўғрисида”ги Қонун. // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Ахборотномаси 1997, 4-5-сон, 108-модда // Ўзбекистон Республикасинин 2000 йил 15 декабрдаги. 175-II сонли Қонуни билан ўзгартиришлар киритилган // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Ахборотномаси 2001, 1-2-сон, 23-модда.

⁶¹ Ўша манба.

⁶² Ўзбекистон Республикасининг “Журналистлик фаолиятини ҳимоя қилиш тўғрисида”ги 24.04.1997. 402-I сонли Қонуни. // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Ахборотномаси 1997. 4-5-сон, 110-модда.

⁶³ Ўша манба.

Журналистнинг ўз касбий фаолиятини амалга ошириши билан боғлиқ ўндан ортиқ ҳуқуқи санаб ўтилган 5-моддада сўз ва матбуот эркинлигини рўёбга чиқаришнинг янги ҳуқуқий қирралари кафолатланган.

Журналист ўз касбий фаолиятини амалга ошириш чоғида қуидаги ҳуқуқларга эга: ахборот тўплаш, уни таҳлил этиш ва тарқатиш; ахборот олиш учун давлат органлари, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари, жамоат бирлашмалари, корхоналар, муассасалар ва ташкилотларга мурожаат этиш; давлат сири ёки қонун билан қўриқланадиган бошқа сирни истисно этган ҳолда хужжатлар, материаллар ва ахборотдан фойдалана олиш; журналист текшируви ўтказиш; ўзи тайёрлаган хабарлар ва материалларни оммавий ахборот воситалари орқали имзоси ёки тахаллусини қўйиб тарқатиш, уларда ўз фикр-мулоҳазасини ифодалаш; журналистлик фаолиятини амалга ошириш юзасидан мансабдор шахс қабулида бўлиш; маълумотларни белгиланган тартибда ёзib олиш, шу жумладан, зарур техника воситаларидан фойдаланган ҳолда ёзib олиш; судларнинг очиқ мажлисларида, ҳарбий ҳаракатлар майдонларида, табиий офат юз берган ҳудудларда, оммавий тадбирларда ҳозир бўлиш; эълон қилишга тайёрланган маълумотларни текшириш учун мутахассисларга мурожаат қилиш.⁶⁴

Журналист қонун ҳужжатлари билан берилган бошқа ҳуқуқлардан ҳам фойдаланади.

Бу ўзгартишлар сўз, матбуот эркинлиги, оммавий ахборот воситалари фаолияти эркинлиги, ахборот олиши ва тарқатиш кафолатининг ҳуқуқий жиҳатдан янада мустаҳкамланишида аҳамиятга эга экани боис атрофлича тўхталиб ўтамиз.

⁶⁴Ўзбекистон Республикасининг “Журналистлик фаолиятини ҳимоя қилиш тўғрисида”ги 24.04.1997 й. 402-І-сонли Қонуни билан тасдиқланган. // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлис Ахборотномаси 1997. 4-5-сон, 110-модда.

Аввало, Қонун “Монополиялаштиришга йўл қўйилмаслиги” деб аталувчи 4(1)-модда билан тўлдирилди. Янги моддага кўра, оммавий ахборот воситаларининг ишлаб чиқариш ҳамда тарқатиш соҳасида монополлаштиришга ва инсофсиз рақобатга йўл қўйилмайди. Биронта ҳам юридик ёки жисмоний шахс оммавий ахборот воситаларининг тегишли марказий ёки маҳаллий бозорига чиқариладиган оммавий ахборот воситаларининг йигирма беш фоизидан ортиғига муассис (ҳаммуассис) бўлишга ва (ёки) уларни шунча миқдорда ўз мулкида, эгалигига, фойдаланишида, тасарруфида, юритувида ёхуд бошқарувида (бевосита ёки кафилланган шахслар орқали) саклашга ҳақли эмас⁶⁵.

Ўзбекистон Президенти таъкидлаганидек: “Ҳаммамиз бир ҳақиқатни яхши англаб олишимиз лозим: матбуот эркинлигининг кафолати - ахборот соҳасида бозор муносабатлари ва рақобатни ривожлантириш билан чамбарчас боғлиқ. Бугун оммавий ахборот воситалари олдида иқтисодий шериклар топиш, иқтисодий жиҳатдан ўзини ўзи таъминлашга эришиш борасида кенг ва реал имкониятлар пайдо бўлмоқда, бу эса ўз навбатида уларнинг эркин ва мустақил фаолият кўрсатишида асосий омил бўлиб хизмат қиласи.

Барча оммавий ахборот воситаларига, мулк шакли, тиражи, қамрови ҳамда мавзу йўналишидан қатъи назар, уларнинг мамлакатимиз ахборот майдонида ҳалол рақобат асосида фаолият олиб бориши учун давлат зарур шарт-шароитларни яратиб бериши лозим. Айтиш мумкинки, бу - жамиятни том маънода демократлаштириш гаровидир”⁶⁶.

⁶⁵Ўзбекистон Республикасининг “Оммавий ахборот воситалари тўғрисида”ги 26.12.1997 й. 541-І-сон Қонуни билан тасдиқланган. // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлис Ахборотномаси 1998. 1-сон, 10-модда // Ўзбекистон Республикаси 30.08.2002. 405-ІІ сонли Қонуни билан ўзгартиришлар киритилган // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлис Ахборотномаси 2002. 9-сон, 165-модда.

⁶⁶Каримов И.А. Хавфсизлик ва тинчлик учун курашмоқ керак. 10-жилд. – Т.: Ўзбекистон, 2002. 132-бет .

Қонуннинг “Оммавий ахборот воситаларидан фойдаланишда суиистеъмолларга йўл қўйилмаслиги” номли 6-моддаси ушбу модда талабларини бузганликда айбдор шахслар, шу жумладан, муҳаррир (бош муҳаррир), журналист, бошқа шахслар қонун ҳужжатлари га мувофиқ жавобгарликка тортилишини кўзда тутивчи тўртингчи қисм билан тўлдирилди⁶⁷.

Конституция ва қонунларимиз талабига кўра, оммавий ахборот воситаларини таъсис этиш ҳуқуқига эга бўлган субъектлар кўлами жиддий равишда кенгайди.

Амалдаги қонунга киритилган тузатишлар ижобий моҳиятга эга бўлиб:

Биринчидан, мустақил нашрларни оммавий ахборот воситасининг муассиси сифатида майдонга чиқиш эҳтимоли мавжуд бўлган ўзининг тор манфаатларинигина кўзловчи айrim кучларнинг таъсиридан самарали ҳимоя қилишга қаратилган;

Иккинчидан, таъсис ҳужжатлари, муассис билан таҳририят ўртасидаги шартнома, муассиснинг ҳуқуқлари ва мажбуриятлари, шунингдек, муассис ҳуқуқлари ва мажбуриятларининг тугатилиши тўғрисидаги қоидаларга қонун моддалари даражасидаги ҳуқуқий мақом берилди. Ваҳоланки, шу пайтга қадар ана шу қоидалар, асосан, қонуности актлари ва таъсис ҳужжатларидагина аниқ ва муфассал баён этилар эди;

Учинчидан, қонуннинг эски таҳрирдаги 16-моддасида: “Оммавий ахборот воситасини чиқариш ёки нашр этиши муассиснинг ёки оммавий ахборот воситасини рўйхатга олган органнинг ёхуд суднинг қарори билан тугатилиши мумкин” дейилган, яъни оммавий ахборот воситасини рўйхатга олган органга суд қатори, суднинг ўрнида ҳам

⁶⁷ Ўзбекистон Республикасининг “Оммавий ахборот воситалари тўғрисида”ги 26.12.1997 й. 541-І сон Қонуни билан тасдиқланган. // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Ахборотномаси 1998. 1-сон, 10-модда // Ўзбекистон Республикаси 30.08.2002. 405-II сонли Қонуни билан ўзgartirishlar киритилган // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлис Ахборотномаси 2002. 9-сон, 165-модда.

оммавий ахборот воситаси тақдирини ҳал этиш ҳуқуқи бериб қўйилганди. Ушбу модданинг янги таҳририда бундай ҳуқуққа барҳам берилгани, ўз навбатида, қонуннинг демократик мазмун-моҳиятини янада оширган.

Айтиш керакки, қонунга киритилган мазкур демократик янгиланиш, бундан аввал, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2002 йил 3 июлдаги “Матбуот ва ахборот соҳасида бошқарувни тақомиллаштириш тўғрисида”ги Фармонида кўзда тутилган эди.

Бир сўз билан айтганда, Ўзбекистонда оммавий ахборот воситалари эркинлигининг нафақат ҳуқуқий асосларини мустаҳкамлаш, балки уларнинг молиявий мустақиллигини таъминлашга қаратилган ислоҳотларга алоҳида аҳамият қаратилаётгани бежиз эмас.

Жамиятни демократлаштириш ва либераллаштириш шароитида оммавий ахборот воситаларининг молиявий мустақиллигига эришиш уларнинг эркинлиги, демакки, сўз, фикр эркинлиги, ахборот излаш, олиш ва тарқатиш ҳуқуқи мустаҳкамланган конституциявий қоидалар ва жамоатчилик назоратининг таъминланиши йўлидаги муҳим кафолатлардан ҳисобланади.

3.6. Жамоатчилик назоратининг ҳуқуқий асосларини тақомиллаштириш йўллари

Жамоатчилик назоратини амалга ошириш мақсадида нафақат фуқаролар, балки хусусий мулк эгалари ҳисобланган тадбиркорлик субъектлари, жамоат бирлашмалари, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари, оммавий ахборот воситалари (юридик шахс ёки юридик шахс ҳуқуқидан фойдаланувчи субъектлар) ҳам ўз ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилиш учун давлат органлари ва уларнинг мансабдор шахсларига мурожаат қилиш институтидан фаол фойдаланиши қўплаб қузатилмоқда. Масалан, адлия органлари томонидан тадбиркорлар ва уларнинг корхоналари ҳуқуқларини ҳимоя қилиш бўйича 2010 йилда 1928 та юридик шахснинг

мурожаати кўриб чиқилган бўлса, 2011 йилда уларнинг сони 2214 тани ташкил этган. Ушбу давр мобайнида прокуратура органлари томонидан тегишинча 8920та ва 10934та, божхона органлари томонидан эса 6940та ва 7325та мурожаатлар кўриб чиқилган.⁶⁸ Ўзбекистон Республикасининг “Фуқароларнинг мурожаатлари тўғрисида”ги Конуни⁶⁹, жиноят процесдуал, фуқаролик процесдуал, хўжалик процесдуал ва маъмурий процесдуал қонунчиликда давлат органлари томонидан юридик шахсларнинг мурожаатларини кўриб чиқиш бўйича ҳуқуқий механизмлар етарли даражада ишлаб чиқилмаганлиги ҳамда ушбу соҳани ҳуқуқий жиҳатдан тартибга солишда маълум маънода бўшлиқлар борлиги, шунинг учун давлат органлари томонидан айрим ҳолларда қонун бузилиши ҳолатларига йўл қўйилаётганлигининг гувоҳи бўлиш мумкин. Бу эса, ўз навбатида, ўз ҳуқуқларини ҳимоя қилишни сўраб мурожаат этган юридик шахсларнинг бузилган ҳуқуқларини тиклашда қийинчилик туғдирмокда. Шунинг учун Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан 2013 йил 20 марта киритилган “Жисмоний ва юридик шахсларнинг мурожаатлари тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Конуни лойиҳасининг 2013 йил 1 апрель ҳолати бўйича мурожаат этувчи субъектлар қаторига юридик шахсларнинг ҳам киритилганлиги объектив зарурият эканлигини алоҳида таъкидлаш мумкин. Бу жиноят ҳамда маъмурий жавобгарлик қонунчилигида фуқароларнинг мурожаатларига оид моддаларга ҳам тегишли ўзгартишлар киритилишини тақозо этади.

⁶⁸ “Жисмоний ва юридик шахсларнинг мурожаатлари тўғрисида”ги ва Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг 144-моддаси ва Ўзбекистон Республикасининг “Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексининг 43-моддасига ўзгартишлар киритиш ҳақида”ги Конун лойиҳасига тушунтириш хати.

⁶⁹ Ўзбекистон Республикасининг “Фуқароларнинг мурожаатлари тўғрисида”ги Конуни // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Ахборотномаси. –Т.: 2003. 1-сон 21-модда.

Юқоридаги масалаларни таҳлил қылған ҳолда қуийдеги таклиф ва тавсияларни илгари суриш мүмкін:

биринчидан, жамиятда аҳолининг ижтимоий кайфијати қанчалик танд ахволда бўлса, ўз ҳуқуқ ва манфаатларини таъминлаш учун хатти-ҳаракатлар ҳам кўпаяди. Бу ҳолатни давлат органлари ва уларнинг мансабдор шахсларига қилинган мурожаатларнинг ортиши билан ҳам изоҳлаш мүмкін. Фуқаролар томонидан қилинган мурожаатларни сифатли таъминлаш учун, аввало, уларнинг миқдорий кўрсаткичларига эътибор қаратиш лозим. Ўзбекистонда барча соҳа ва бўғиндаги давлат органларига мурожаатлар сони ортиб бораётганлигини ҳеч ким инкор эта олмайди. Шунинг учун, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини амалга оширишга тўсиқ бўладиган сабаб ва омилларни, биринчи галда, барта-раф этиш асосий вазифа бўлмоғи даркор. Давлат томонидан олиб бориладиган ижтимоий сиёсатнинг мақсади инсон манфаатларига хизмат қилиш экан, ҳар бир раҳбар кадр фуқаролар ҳуқуқларини таъминлашни бирламчи вазифа сифатида кўриши керак. Бежизга, Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 14-моддасида “Давлат ўз фаолиятини инсон ва жамият фаровонлиги ни кўзлаб, ижтимоий адолат ва қонунийлик принциплари асосида амалга оширади”, дейилмаган;

иккинчидан, “Ўзбекистон Республикасида жамоатчилик назорати тўғрисида”ги Қонун лойиҳасида жамоат назорати шакллари қаторига яна “**жамоат талабномаси**” шаклини киритиш мақсадга мувофиқ бўлади. Зоро, жамоатчилик назорати ўтказилар экан, уни самарали ташкил этишда турли талаблар вужудга келиши табиий, албатта. Бунда “**жамоат талабномаси**” тушиунчасини икки ва ундан ортиқ фуқаролар томонидан қилинган мурожаат нуқтаи назаридан қараб, жамоат назоратининг фуқаролар мурожаатлари шаклини кўпликдаги кўриниши сифатида талқин қилиш ноўрин. Жамоатчилик томонидан илгари сурилган талаб фуқароларнинг мурожаатлари қонунчилигига мустаҳкамлан-

ган қоидалар билан әмас, балки алоҳида процедура орқали тартибга солиниши керак. Бунда талабномани таъминлаш оператив хусусият касб этиши лозим. Унинг тартиб-таомилларини “Ўзбекистон Республикасида жамоатчилик назорати тўғрисида”ги Қонунда мустаҳкамлаб қўйиш мақсадга мувофиқ бўлади;

учинчидан, Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг 144-моддасида назарда тутилган ижтимоий қўлмиш учун жавобгарликка тортиш механизмини янада такомиллаштириш мақсадида, ушбу жиноятларни жамиятда **латентлигини** камайтириш учун республика миқёсида давлат органлари ва уларнинг мансабдор шахсларига қилинган мурожаатларни қайд этишининг ягона тизимини жорий этиш давр талаби бўлиб қолмоқда. Ахборот-технологиялари жадал суръатлар билан ривожланиб бораётган замонда, уларнинг имкониятларидан фуқароларнинг мурожаатларига оид муносабатларни тартибга солишда тўлақонли фойдаланиш керак. Ўзбекистонда мурожаатларни қайд қилиш ва ҳисобга олиб бориш бўйича маҳсус ахборот-таҳлил маркази ташкил этилса мурожаатлар мониторингини, қайси соҳаларда мурожаатлар кўпаяётганлиги ёки камаяётганлиги, аҳолининг манфаатларини таъминлаш тенденциялари, ҳаттоқи, уларнинг психологияк ҳолатларини бошқариш имкониятлари пайдо бўлар эди. Марказ фаолияти натижасида мурожаатларнинг мазмунига қараб, уларни назорат остига олиш, ўз вақтида ҳал қилиш, мансабдор шахслар томонидан мурожаатларга нисбатан ўз муносабатларини ўзгартириш ҳамда аҳоли билан ишлашнинг самарали назорат механизми яратилган бўлар эди;

тўртинчидан, фуқароларнинг мурожаатларига оид жиноий ва маъмурий жавобгарликларнинг мантикий изчиллиги ҳамда бир-бирини тақозо қилиш нуқтаи назаридан ўзаро боғлиқлигини таъминлаш учун Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг “Фуқароларнинг мурожаатлари тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузиш” деб номланувчи 144-моддасига маъмурий

жавобгарликка тортилгандан сўнг бир йил ичида яна шундай қилмиш содир этганлик учун жиноий жавобгарликни белгилаш лозим. Амалиётда мурожаат кўриб чиқилишини асосиз рад этиш, мурожаатни кўриб чиқиш муддатини узрли сабабларсиз бузиш, асосиз, қонунга зид қарор қабул қилиш бўйича бир мансабдор шахс бир неча марта, ҳаттоқи, ўнлаб маротаба маъмурий жавобгарликка тортилиш ҳоллари кузатилмоқда. Натижада, маъмурий жавобгарликнинг ҳуқуқий оқибатлари бундай мансабдор шахсларга етарли бўлмаяпти. Шунинг учун такорори қилинган қилмиш жиноий оқибатга олиб келиши бундай таъсир чорала-ри самарасини ошириши мумкин.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 29-моддасида мустаҳкамланган нормаларнинг кафолати сифатида Ўзбекистон Республикаси Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекснинг 44-моддасида фуқарога унинг ҳуқуқ ва манфаатларига дахлдор бўлган ҳужжатлар, қарорлар ва бошқа материаллар билан танишиб чиқиш имкониятини беришни асосиз рад этганлик учун тегишли давлат органлари, ташкилотлар, муассасалар ва корхоналарнинг мансабдор шахсларига нисбатан маъмурий жавобгарлик мустаҳкамланган. Ушбу қоида маҳаллий давлат ҳокимияти органларига нисбатан ҳам татбиқ этилади.

Ўзбекистон Республикасида ҳар кимнинг ахборотни эркин ва монеликсиз излаш, олиш, тадқиқ этиш, узатиш ҳамда тарқатишга доир конституциявий ҳуқуқини амалга ошириш жараёнида юзага келадиган муносабатлар “Ахборот олиш кафолатлари ва эркинлиги тўғрисида”⁷⁰, “Ахборот эркинлигининг тамойиллари ва кафолат-

⁷⁰ Ўзбекистон Республикасининг “Ахборот олиш кафолатлари ва эркинлиги тўғрисида”ги 24.04.1997 й. 400-I-сон Конуни билан тасдиқланган. // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Ахборотномаси 1997. 4-5-сон, 108-модда // Ўзбекистон Республикаси 15.12.2000. 175-II сонли Конуни билан ўзгартиришлар киритилган // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Ахборотномаси 2001. 1-2-сон, 23-модда.

лари тўғрисида”⁷¹ги қонунлар билан тартибга солинади.

Давлат ва хўжалик бошқаруви органлари фаолиятинг ошкоралигини таъминлаш, кенг жамоатчилик ва аҳолининг Ўзбекистонда амалга оширилаётган сиёсий, иқтисодий, ижтимоий ислоҳотларнинг бориши тўғрисида мунтазам хабардор қилиш мақсадида 2006 йил 22 сентябрда “Давлат ва хўжалик бошқаруви органларининг жамоатчилик билан алоқаларини ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг Қарори қабул қилиниб, ушбу Қарор асосида “Давлат ва хўжалик бошқаруви органларининг ахборот хизмати тўғрисида” намунавий низом ишлаб чиқилди. Низомда устувор вазифалар сифатида Интернет тармоғида веб-ресурслар ташкил этиш, уларнинг самарали фаолиятини таъминлаш ҳамда идорага нисбатан шаклланиб бораётган ижтимоий фикрни ва вужудга келаётган вазиятга нисбатан оммавий ахборот воситаларининг муносабатини таҳлил қилиш, уларнинг натижаси тўғрисида идора раҳбариятини хабардор қилиш устувор вазифа этиб белгиланди.

Мамлакатимиз Президенти И.А.Каримов “Мамлакатимизда демократик ислоҳотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси”⁷²да мамлакатимизда фуқароларнинг ахборот соҳасидаги ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш бораисида амалга оширилган кенг кўламли ишларни танқидий баҳолаб, оммавий ахборот воситалари ва давлат ҳоки-

⁷¹Ўзбекистон Республикасининг “Ахборот олиш кафолатлари ва эркинлиги тўғрисида”ги 24.04.1997 й. 400-I-сон Қонуни. // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Ахборотномаси 1997 й. 4-5-сон, 108-модда // Ўзбекистон Республикаси 15.12.2000. 175-II сонли Қонуни билан ўзгартишилар киритилган // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Ахборотномаси 2001. 1-2-сон, 23-модда.

⁷²Каримов И.А. Мамлакатимизда демократик ислоҳотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси: Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маъруза. 2010 йил 12 ноябрь// -Т.: Ўзбекистон, 2010. 28-бет.

мияти органлари ўртасидаги муносабатларнинг устувор жиҳатларини тўғри белгилаш, жумладан, оммавий ахборот воситалари фаолияти устидан назорат қилишининг иқтисодий механизмлари, ахборот манбаларининг ёпиқлиги, шунингдек, таҳририятларга ҳокимият органлари ва маъмурий тузилмалар томонидан бўлаётган маълум даражадаги босимларни бартараф қилиш билан боғлиқ муаммоли масалаларни ҳал этиш зарурлигини алоҳида таъкидлади. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 67-моддасида: “Цензурага йўл қўйилмайди” деб мустаҳкамланган бўлса-да, амалиётда маҳаллий давлат ҳокимияти органлари бу қоидани ҳар доим ҳам таъминлагани йўқ.

Шунингдек, Президентимизнинг мазкур маъруза-сида ушбу масалаларнинг ечими сифатида қандай чоратадбирларни амалга ошириш лозимлиги батафсил баён қилиб берилди. Бунга кўра: “Давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари фаолиятининг очиқлиги тўғрисида” Конун қабул қилиш кераклиги таклиф этилди. Бу, ўз навбатида, фуқароларнинг ахборот соҳасидаги конституциявий ҳуқуқини таъминлаш ишларини янада кенгроқ амалга ошириш имкониятини яратиб бериши билан бирга, кўп жиҳатдан давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари қабул қилаётган қарорларнинг сифатини ошириш борасидаги масъулиятини ҳам кучайтирган бўлар эди. Сир эмаски, амалиётда айрим маҳаллий давлат ҳокимияти органлари томонидан қабул қилинадиган норматив ҳужжатлар фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари амалга оширилишига тўскинлик қилмоқда ёки уларни чеклаб қўймоқда. Хусусан, Ўзбекистон Республикаси адлия вазирининг 2011 йил 26 марта Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенатига берган ахборотида 2010 йилда худудий адлия органларига ҳуқуқий экспертиза учун тақдим этилган маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг 512 та ҳужжати лойиҳаларидан 312 таси норматив-ҳуқуқий характерда бўлмаганлиги, 38 таси эса қонунчиликка

зид бўлган қоидалар мавжудлиги сабабли қайтарилиганини қайд этилган⁷³. Қабул қилиниши назарда тутилган “Давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари фаолиятининг очиқлиги тўғрисида”ги Конун маҳаллий давлат ҳокимияти органлари ва уларнинг мансабдор шахслари томонидан жамоатчиликка сифатли ахборотларни етказиш тартиб-қоидалари, аҳоли ва кенг жамоатчиликни давлат органлари томонидан қабул қилинаётган қарорларга тааллуқли маълумотлар билан хабардор қилишни таъминлаши керак.

Маҳаллий давлат ҳокимияти органлари фаолиятида очиқликни таъминлаш мақсадида ишлаб чиқилаётган ва амалдаги қонун ҳужжатларида қуйидаги масалаларга эътибор қаратиш керак деб ўйлаймиз.

Биринчидан, Ўзбекистон Республикасининг “Маҳаллий давлат ҳокимияти тўғрисида”ги Конуннинг 24-моддаси иккинчи қисмида: «Халқ; депутатлари вилоят, туман ва шаҳар кенгашлари фуқароларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларига доир масалаларни ҳал этади”, дейилган ҳамда 25-модданинг иккинчи ва ўн биринчи бандларида вилоят, туман ва шаҳар ҳокими: “..фуқароларнинг ... уларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ... билан боғлиқ чора-тадбирлар кўради” ва “аҳолини қабул қилишни ташкил этади, фуқароларнинг шикоятлари, аризалари ва таклифларини қараб чиқади”, деб мустаҳкамлаб қўйилган. Кўриб турганимиздек, маҳаллий миқёсда давлат ҳокимияти органларининг фаолиятига доир ахборотлардан фойдаланиш, ошкор қилиш, улар билан танишиш учун ахборот олиш манбаларининг очиқлигини таъминлаш ҳамда ахборотларни кенг жамоатчиликка тақдим этишининг ҳуқуқий механизмлари ва процедураси бўйича нормалар мавжуд эмас. Шу

⁷³Ўзбекистон Республикаси адлия вазирининг 2010 йилда давлат бошқаруви органлари, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар ва назорат тузилмалари томонидан қонунларнинг ижро этилиши ҳолати тўғрисидаги ахбороти ҳакида // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенатининг 2011 йил 26 мартағи 182-II сонли Қарори.

муносабат билан Ўзбекистон Республикасининг “Маҳаллий давлат ҳокимияти тўғрисида”ги Қонунига маҳаллий давлат ҳокимияти органлари фаолиятида очиқликни таъминлашга қаратилган қўшимчалар киритиш мақсадга мувофиқ. Унда маҳаллий вакиллик ва ижро ҳокимияти органларининг ахборот манбалари, ахборотни ошкор қилиш тартиби, ахборот хизмати, уларнинг ваколатлари, фуқаролар ва жамоатчилик билан ишлаш жараёни кабилар ўз ифодасини топиши керак бўлади. Маҳаллий давлат ҳокимияти органлари ўзига хос қатор хусусиятларга эгалиги, таклиф этилган “Давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари фаолиятининг очиқлиги тўғрисида”ги Қонунда уларни тўлиқ акс эттириш имкони бўлмаслигини ҳам назарда тутиш лозим.

Иккинчидан, давлат сирлари ва бошқа тақиқланган ахборотлардан ташқари, давлат ҳокимияти органлари ва уларнинг мансабдор шахслари фаолиятига оид ахборотлар очиқлигини таъминламаслик, улардан фойдаланишини чеклайдиган ва монелик қиласидиган хатти-ҳаракатлари учун юридик жавобгарликни белгилаб қўйиш мантиқан тўғри бўлади. Шунинг учун, Ўзбекистон Республикаси Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексга қўшимчалар (44-модда) киритиш мақсадга мувофиқ. Бу, айниқса, фуқаролар ва фуқаролик жамияти институтларини маҳаллий давлат ҳокимияти органлари билан бўладиган муносабатларида уларни тийиб турувчи ва мувозанатни таъминловчи асос бўлиши мумкин.

Учинчидан, маҳаллий ижро органлари фаолиятининг очиқлигини таъминлаш, мамлакат аҳолиси турли қатламларининг ахборот олиш ва улардан фойдаланишга бўлган ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоялаш механизmlарини такомиллаштириш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Мажкамасининг “Давлат бошқаруви ҳудудий органлари тузилмасини такомиллаштириш тўғрисида”ги 2004 йил 5 январдаги 2-сонли Қарорида келтирилган вилоят, туман ва шаҳар ҳокимларлири бошқарув аппаратининг намунавий тузилмаси таркибида бевосита ҳокимларга бўйсунадиган ахборот хиз-

мати бўлинмасини ташкил этиш таклиф этилади. Бунда вилоят бўлинмасида бош мутахассис ва мутахассис лавозимлари, туман ва шаҳар бўлинмасида эса мутахассис лавозимларини киритиш мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз. Бунга асос сифатида “Давлат ва хўжалик бошқаруви органларининг ахборот хизмати тўғрисида”ги намунавий Низомнинг 1-бандига мувофиқ, “Ахборот хизмати давлат ва хўжалик бошқаруви органи марказий аппаратининг таркибий бўлинмаси ҳисобланади”, деган бандини қўрсатиш мумкин. Ҳозирги қунда ахборот хизматининг функционал вазифалари ҳокимлик бошқарув аппаратининг бошқа тузилмалари зиммасига (кўпгина ҳолларда бирорта ҳоким ўринбосарлари хизмати ёки ташкилий-назорат гуруҳига) қўшимча вазифа этиб юклатилган. Амалиётда кўпгина вазирликлар, давлат қўмиталари ва бошқа тармоқ органларида алоҳида ахборот хизмати бўлинмалари мавжуд.

Тўртинчидан, маҳаллий давлат ҳокимияти органлари фаолиятида очиқлики таъминлаш мақсадида ишлаб чиқилаётган қонун ҳужжатларида тақдим этилаётган ахборотниң ҳаққонийлиги ҳамда ахборотниң тўлиқлигини таъминлаш ҳуқуқий механизмларини тақомиллаштириш лозим. “Давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари фаолиятининг очиқлиги тўғрисида”ги қонун лойиҳасининг жорий ҳолатида бу каби нормалар етарли эмас. Айниқса, “ахборотниң тўлиқлиги” масаласи умуман кўрсатилмаган.

Хулоса ўрнида шуни таъкидлаш мумкинки, ушбу тадқиқотниң амалий вазифаси давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари фаолияти устидан жамоатчилик назорати мақсади, вазифалари, устувор йўналишлари, усуллари билан таништириш ва уларда ушбу фаолиятни амалга ошириш кўникмаларини шакллантиришдан иборат.

Юқорида қайд этилган жиҳатлар Ўзбекистонда давлат ҳокимияти ва бошқарувини демократлаштириш ва модернизациялаш соҳасида амалга оширилаётган ислоҳотларни ижтимоий-сиёсий нуқтаи назардан ўрганиш,

тадқиқ этиш муҳим аҳамиятга эга эканлигини асослайди.

Тадқиқотнинг мақсади – демократик ҳуқуқий давлат қуриш ва фуқаролик жамиятини барпо этиш шароитида Ўзбекистонда давлат ҳокимияти ва бошқарувини демократлаштириш ва модернизациялаш соҳасида амалга оширилаётган ислоҳотларнинг ижтимоий-сиёсий жиҳатларини очиб бериш орқали мамлакатимизда жамоатчилик назоратини такомиллаштиришга маълум маънода ижобий таъсир кўрсатишдан иборат.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

Норматив-хуқуқий хужжатлар:

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Т.: Ўзбекистон, 2010. 40 б.
2. Ўзбекистон Республикасининг «Жамоат бирлашмалари тўғрисида»ги Қонуни // Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашиning Ахборотномаси. 1991, 1-сон. 76-модда.
3. Ўзбекистон Республикасининг “Маҳаллий давлат ҳокимияти органлари тўғрисида”ги Қонуни // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Ахборотномаси. 1993 9-сон, 320-модда.
4. Ўзбекистон Республикасининг “Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида”ги Қонуни (Янги таҳрири). // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Ахборотномаси. 2013.
5. Ўзбекистон Республикасининг “Фуқароларнинг мурожаатлари тўғрисида”ги Қонуни // Ўзбекистон Республикаси қонун хужжатлари тўплами, 2013, 19-сон, 217-модда.
6. Ўзбекистон Республикасининг “Давлат бошқарувини янгилаш ва янада демократлаштириш ҳамда мамлакатни модернизация қилишда сиёсий партияларнинг ролини кучайтириш тўғрисида”ги Конституциявий қонуни// Ўзбекистон Республикаси қонун хужжатлари тўплами, 2007, 15-сон, 151-модда.
7. Ўзбекистон Республикасининг “Касаба уюшмалари, уларнинг ҳуқуқлари ва фаолияти тўғрисида”ги Қонуни// Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Ахборотномаси, 1992, 9-сон, 344-модда.
8. Ўзбекистон Республикасининг “Нодавлат нотижорат ташкilotлари тўғрисида”ги Қонуни // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Ахборотномаси, 1999, 5-сон, 115-модда.
9. Ўзбекистон Республикасининг “Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг инсон ҳуқуқлари бўйича вакили (омбудсман) тўғрисида”ги (Янги таҳрири) Қонуни.// Ўзбекистон Республикаси қонун хужжатлар тўплами, 2004, 38-39-сон, 420-модда.
10. Ўзбекистон Республикасининг «Жамоат фондлари тўғрисида»ги Қонуни // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Ахборотномаси, 2003, 9-10-сон, 141-модда.
11. Ўзбекистон Республикасининг «Сиёсий партиялар тўғрисида»ги Қонуни// Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1997, 2-сон, 36-модда.

12. Ўзбекистон Республикасининг «Судлар тўғрисида»ги Қонуни // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Ахборотномаси, 2001, 1-2-сон, 10-модда.

13. Ўзбекистон Республикасининг «Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Қонунчилик палатаси тўғрисида»ги Конституциявий қонуни // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Ахборотномаси, 2002, 12-сон, 215-модда.

14. Ўзбекистон Республикасининг «Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Сенати тўғрисида»ги Конституциявий қонуни // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Ахборотномаси, 2002, 12-сон, 216-модда.

15. Ўзбекистон Республикасининг «Ўзбекистон Республикаси Президенти фаолиятининг асосий кафолатлари тўғрисида»ги Қонуни. // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Ахборотномаси, 2003, 3-4-сон, 34-модда.

16. Ўзбекистон Республикасининг «Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенатининг Регламенти тўғрисида»ги Қонун // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Ахборотномаси, 2003, 9-10-сон, 137-модда.

17. Ўзбекистон Республикасининг «Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси тўғрисида»ги Қонуни (янги таҳрири) // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Ахборотномаси, 2003, 9-10-сон, 138-модда.

18. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси қонунчилик палатасининг Регламенти // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг Ахборотномаси, 2005, 7-сон, 242-модда.

19. Ўзбекистон Республикасининг “Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг айрим моддаларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида (78, 80, 93, 96 ва 98-моддаларига)”ги Қонуни қабул қилинганлиги муносабати билан “Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш ҳақида”ги Қонуни // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2011, 16-сон, 160-модда.

Махсус адабиётлар:

1) Алехин А.П., Кармолицкий А.А., Козлов Ю.М. Административное право Российской Федерации. Учебник. -М.: Зерца-ло, 1998.

2) Асадов Ш.Ф. Маҳаллий давлат ҳокимиюти органлари. Ўқув қўлланма. -Т.: «DeHaus Print», 2012.

- 3) Атаманчук Г.В. Обеспечение рациональности государственного управления. -М., 1990.
- 4) Атаманчук Г.В. Теория государственного управления: Курс лекций. -М., 1997.
- 5) Аҳмедов Д.Қ., Фоғуров З. Маҳалла – ноёб миллий қадрият. – Т.: ТДЮИ, 2005.
- 6) Бахрах Д.Н., Россинский Б.В., Старилов Ю.Н. Административное право: Учебник для вузов. – М.: Норма, 2004.
- 7) Гадойбоев А. Ҳалқ йўли – ҳақ йўл. – Т.: Янги аср авлоди, 2004.
- 8) Гадойбоев А., Абдуллаев Н. Маҳалла: фуқаролар ўзини ўзи бошқаришнинг ҳуқуқий асослари. – Т.: Янги аср авлоди, 2003.
- 9) Гончаров А.А. Гражданский контроль над органами власти. – М.: Издательство “Весь Мир”, 2010.
- 10) Давлат ва ҳуқуқ назарияси: Олий ўқув юртларининг ҳуқуқшунослик мутахассислиги бўйича таълим олаётган талабалари учун / Бобоев Х.Б., Исломов З.М., Чориёров У.: / Масъул муҳаррир: Х.Б.Бобоев, Ҳ.Т.Одилқориев / - Т.: “Иқтисадиёт ва ҳуқуқ дунёси” нашриёт уйи, 2000.
- 11) Жалилов Ш.И. Кучли давлатдан - кучли жамият сари: тажриба, таҳлил, амалиёт. – Т.:, Ўзбекистон, 2001.
- 12) Жалилов Ш.И. Фуқаролик жамиятининг пойдевори. -Т.: Ўзбекистон, 2003.
- 13) Зубарев С.М. Понятие и сущность общественного контроля за деятельностью государственных органов // Административное право и процесс. 2011. № 5.
- 14) Исломов З.М. Ўзбекистон: модернизациялаш ва демократик тараққиёт сари. – Т.: Ўзбекистон, 2005.
- 15) Исмаилов Б. Давлат фаолияти устидан жамоатчилик назоратини амалга оширишнинг амалий жиҳатлари // “Ўзбекистонда фуқаролик жамияти институтларини шакллантириш масалалари: назария ва амалиёт” мавзусидаги илмий-амалий конференция материаллари.- Тошкент, 2007.
- 16) Исмоилов У. Жамоатчилик назорати // Жамият ва бошқарув. -Т., 2002. 4-сон.
- 17) Йўлчиева Г.Д., Йўлдошева С.Н. Аёл, оила, маҳалла ва ёшлар маънавияти. -Т.: Маҳалла жамғармаси, 2003.
- 18) Кнорринг В.И. Искусство управления: Учебник. -М., 1997.
- 19) Козлов Ю.М. Административное право. – М.: Юристъ, 2003.

- 20) Маҳаллада диний маърифат ва маънавий-аҳлоқий ишларни ташкил этиш. Қўлланма. – Т.: Ўзбекистон, 2006.
- 21) Маликова Г.Р. Ўзини ўзи бошқариш кучли фуқаролик жамиятининг таянчи. – Т.: ТДЮИ, 2005.
- 22) Маматов X. Фуқаролик жамияти – жамоатчилик назорати механизми // Ўзбекистон Республикаси Олий Судининг ахборотномаси. – Т., 2008. 4-сон.
- 23) Набиев Т., Солеев А. Ўзини ўзи бошқариш органлари – жамоатчилик назорати субъектлари сифатида // Фуқаролик жамияти. – Т., 2008.
- 24) Одилқориев Х.Т. Конституция ва фуқаролик жамияти. – Т.: Шарқ, 2002.
- 25) Олламов Я., Сайдова Х. Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш ҳуқуқи: назария ва амалиёт масалалари. – Т.: ТДЮИ, 2006.
- 26) Раянов Ф.М. Проблемы теории государства и права (юриспруденции). -М.: «Право и государство», 2003.
- 27) Турсуналиев Р., Қосимов Б., Уралов А. Маҳалла фуқаролар йигини тизимининг намунавий тузилмаси ва иш юритиш услублари. – Т.: Shoakbar, 2007.
- 28) Файоль А. Общее и промышленное управление // Управление – это наука и искусство. -М., 1992.
- 29) Ю.М.Козлов, Л.Л.Попов. Административное право. -М.: Юристъ, 2000.
- 30) Қуронов М. Маҳаллада гоявий тарғибот. – Т.: А.Навоий номидаги Ўзбекистон милллий кутубхонаси, 2009.
- 31) Гуломов Э. Маҳалла – қадрият ва анъаналар бешиги. – Т.: Тошкент Ислом университети, 2008.
- 32) Ҳафизов Т., Шодмонов Қ. Жамоатчилик назорати: тажриба, таҳлил, амалиёт. – Фарғона: “Фарғона” нашриёти, 2007.
- 33) Ҳожиаҳмедов А. Маҳалла одоби. – Т.: Шарқ, 2001.

Электрон таълим ресурслари:

1. <http://www.gov.uz>
2. <http://www.law.uk.edu>
3. <http://www.lex.uz>
4. <http://www.edu.uz>.

МУНДАРИЖА

КИРИЛ.....3

I боб. Давлат ҳокимияти ва бошқарувининг умумий тавсифи

1.1. “Давлат ҳокимияти ва бошқаруви” тушунчаси ва унинг асосий белгилари.....	6
1.2. Давлат органлари – давлат ҳокимияти ва бошқарувини амалга оширувчи асосий субъект.....	23
1.3. Ўзбекистон Республикасида давлат ҳокимияти ва бошқарувини амалга оширувчи давлат органлари.....	28
1.4. Давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари фаолиятида қонунийлик ва интизомни таъминлаш усуслари.....	55

II боб. Қонунийлик ва хуқуқий тартиботни таъминлашда жамоатчилик назоратининг ўрни

2.1. Жамоатчилик назорати мазмуни ва хусусиятлари.....	71
2.2. Жамоатчилик назоратининг асосий принциплари.....	76
2.3. Жамоатчилик назоратини амалга ошириш шакллари.....	82
2.4. Ёш авлодни тарбиялашда жамоатчилик назоратининг аҳамияти.....	87

III боб. Ўзбекистон Республикасида жамоатчилик назорати субъектлари ва уларнинг хуқуқий мақоми

3.1. Жамоат бирлашмалари.....	92
3.2. Сиёсий партиялар.....	102
3.3. Касаба уюшмалари.....	106
3.4. Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари.....	114
3.5. Жамоатчилик назоратини таъминлашда оммавий ахборот воситаларининг ўрни.....	121
3.6. Жамоатчилик назоратининг хуқуқий асосларини такомилаштириш йўллари.....	128
Адабиётлар рўйхати.....	139

Э.Т.Хожиев, Ш.Ф.Асадов

**ДАВЛАТ ҲОКИМИЯТИ ВА БОШҚАРУВИ
ОРГАНЛари ФАОЛИЯТИ УСТИДАН
ЖАМОАТЧИЛИК НАЗОРАТИ**

«Akademiya»
Тошкент - 2013

Муҳаррир *M. Абдуллаева*
Мусаҳҳиҳ *Г. Абдуллаева*
Дизайнер *Л. Тўйчиев*
Техник муҳаррир *М. Толипов*
Нашр учун масъул *Д. Қабулова*

Нашр. лицен. AL № 232 Босишига рухсат этилди 22.09.13
Бичими 84x108 $\frac{1}{32}$. Офсет босма. Шартли босма табоги 9,0
Нашириёт ҳисоб табоги 9,0. Адади 110
Тошкент, Ўзбекистон шоҳ кўчаси, 45